

Bérczi Szaniszló

Eurázsiai művészetek sorozat: 28

ÉGBERAGADÁS, FÖLDRESZÁLLÁS AZ ŐSI EURÁZSIAI DÍSZÍTŐMŰVÉSZETBEN

KITEKINTÉSEL A NYELVFEJLŐDÉSTÖRTÉNETRE

Budapest, 2013

ÉGBERAGADÁS, FÖLDRESZÁLLÁS AZ ŐSI EURÁZSIAI DÍSZITŐMŰVÉSZETBEN KITEKINTÉSSEL A NYELVFEJLŐDÉSTÖRTÉNETRE

Bérczi Szaniszló, Budapest, 2013

Az eurázsiai díszítőművészet különleges régi hagyományok megőrzője. Füzet sorozatunk eddigi 27 tagjában változatos ismeretkincs gyűjthető össze a lovas műveltségről, a díszítőművészeti matematikáról, régi iparokról. Most összegyűjtjük, és történeti sorba rendezzük a lélekfogalomra irányuló ábrázolásokat. Ha a ma vallásos lélekábrázolásából indulunk ki, akkor templomi angyalok jutnak eszünkbe, akiknek – úgy tanuljuk a kis Katekizmusban – nincsen testük. Őrző angyalunk vigyáz ránk, lélekben mindig kísér bennünket. Ugyanakkor a gonosz lélek is ránk leselkedik. Eurázsiaiában hosszú és bonyolult fogalomfejlődési utat járt be a lélekfogalom. Ennek néhány jellegzetes díszítőművészeti és nyelvfejlődéstörténeti állomását követjük füzetünkben.

A fogalomfejlődés a természettudományos kutatásban ma már szinte mindennapos jelenség. Diákkorban hosszan dolgozik egy-egy tanár s diák a tantárgyi fogalomrendszer elsajátításán. Teszik mindezt az addig már jól beszélt nyelv segítségével. Az így megélt fogalomfejlődés láthatatlan marad a tanulók számára. De tudománytörténeti munkákban olvasgatva már fölmerül az olvasóban, hogyan bontakozott ki a fogalmak világa. Mégis, inkább a természeti jelenségek megismerésének az útja az, amire az olvasó figyelme tapad. A felfedezések egymásutánját éli meg, s szinte a saját megismerés-fejlődési útjának érzi ezt az utat az olvasmányok végén. A műveltség fejlődéstörténete még nagyobb ívet fog át az emberiség életútjából. A művelődés története szinte a teljes élettevékenységi kört átfogja és már társadalmi szinten kezeli a vizsgált jelenségek körét: társadalmi berendezkedés, termelés, műszaki fejlődés, háborúk, művészetek, stb.

Az emberré válás kutató régészeti és antropológiai diszciplínák az ember biológiai és régészeti anyagban megragadható eszközvilágbeli fejlődési pályáját rajzolják meg. Mindezeket a ma használt nyelv segítségével teszik. S bár a nyelvek fejlődése, átalakulása szintén a művelődéstörténet része, azt a korai szakaszt, amikor a fejlődés fő vonásai egészen másféleképpen mutatkoztak meg, ma még nem tudja megragadni a lényegét láttató eszköztárral. Ennek oka az, hogy a nyelv fogalmi rendszere ma elsősorban az elvont fogalomkészletben bővelkedő nyelvek segítségével történik. Ugyanúgy, ahogy a természettudományos fogalomfejlesztésben is elsősorban a nagy elvontságú (absztrakt) indoeurópai nyelvek a zászlóvivők. Van azonban egy módszertani hátránya annak, hogy az absztrakt nyelvek az élenjárók a természettudományos fogalomfejlesztésben. Ez a hátrány az, hogy saját elvontságukat nem tudják átváltani egy korábbi szakaszra, amikor még nem az absztrakt nyelvek jártak az élen a nyelv fejlődésében. Ez a szakasz más szempontból is távol esik a mai fogalomfejlődés világától. Erősen más az időléptéke.

Alapvető elvek: Amikor anyagtechnológia tárgyat kezdtem el tanítani az egyetemen, mintegy 35 évvel ezelőtt, azzal szembesültem, hogy addigi olvasmányaimban még sehol sem találtam megfogalmazva az újszerű folyamatleírásokra egy fontos elvet. Én ezt a „Változást fázisaival elv”-nek neveztem el. Amikor egy új rendszerrel még csak fölismertük az egyes állomások összetartozását, az egyes fázisok egymásutánját, akkor a folyamatot igen gyakran ezzel a módszerrel írjuk le.

A hétköznapi gondolkodásban számos más, meg nem fogalmazott elvet használunk. Amikor azonban összevontan akarunk tárgyalni addig még összetartozónak nem ismert jelenségeket, szükségünk lehet egy ilyen általánosabb megfogalmazásra, sűrítésre is. Ezért új tudományágak korai szakaszában gyakran találkozunk ilyen elvekbe sűrített alapvetéssel. Jó példa erre Nicolaus Steno földtani alapvetése, amelyben a rétegek egymásra településének elvét, (ma települési törvénynek nevezik), a kőzettestek egymásba ágyazódásának elvét (zárványok bezárásának elvét) fogalmazta meg. Sajnos, sokszor előrehaladott tudományágakban is szembesülhetünk olyan ellentmondásokkal, hogy miközben a mindennapi életben természetesnek vesszünk egy ilyen alapelvet, addig a tudományág nem veszi ezt figyelembe. Ilyen például a fogalmak családossági elve. (Czakó Gábor alkalmazta a Czuczor-Fogarasi rendszerben családokat alkotó szavakra). Pedig nyilvánvaló dolog, hogy egy fogalom olyan, mint egy életdarab: szervesen ott illeszkedik, ahol családos, ahol az élet kitermelte, másutt viszont jövevény.

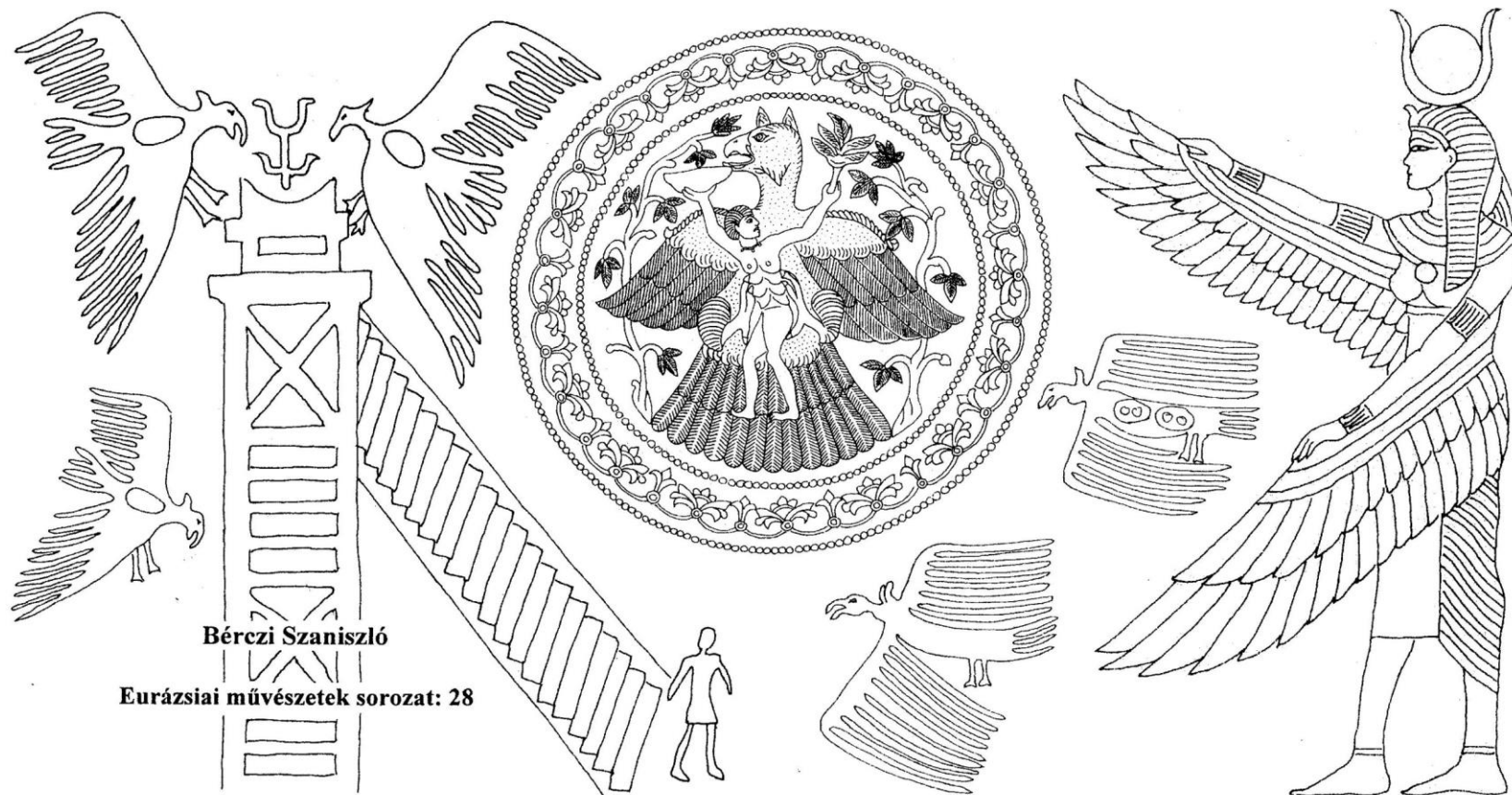
Lehetetlen összegyűjteni azokat az elveket mind és hiánytalanul, amiket gondolkodásunkban használunk, de a hiányzó alkalmazást rögtön észrevesszük. A lélekfogalom fejlődésének útját a díszítőművészetben is, és – látni fogjuk - a nyelvben is, mint szerves gondolati rendszerekben szeretnénk nyomozni, s ehhez majd fölleleveníünk néhány fontos alapelvet. Ezek között szerepel majd a szétszedem-összerakom elv, a szerkezeti hierarchia elve, az egymásba-ágyazottság törvényei, az evolúció elve, a bomlás törvénye és több más elv is.

A lélekfogalom egyik ősi állapotának fölismérése a szibériai sámánizmusból is ismert kettős lélekhit volt. Ennek egyik tagja a lélegzés-lélek, a másik tagja az IZ-nek is nevezett árnyéklélek. A mai IZ eurázsiai fogalombokrát területileg legkiterjedtebben egy olyan néprajzi jelenségkörnél találjuk, ahol az IZ az eltávozó lélek jelentésével társul. A szibériai sámánizmusnak egy még ősből kapcsolatrendszerét régészeti ásatásokon tárták föl Kisázsiaiában, az elmúlt évtizedekben. Göbekli Tepe körtemplomának keselyű-faragásai, a Shinadar barlang szárnycsontos és kecskefejes régészeti leletei, Chatal Höyük falfestményei a 11 000 éves sámánkultusz legősibb tanúsítványai. Ezekből a szárnyas madárral együtt eltávozó lélek képzelete értelmezhető.

Az IZ fogalomnak és a szárnyas istenségnek, a lélekvallási gondolatkörnek a korai megnyilatkozásait találjuk meg a Gilgames eposzban, az Etana eposzban (égberagadás), Istár utazásában a földalatti világban, ahol szárnyas emberi lényekkel találkozik. (Ilyen emlékek talán Kappadokiából, a földalatti városok világából hagyományozódtak át.)

Ezeknek a korai mítoszoknak a továbbfejlesztett, égi karrá finomult változatait a zarathusztrai, hindu, perzsa, ószövetségi és apokrif bibliai leírásokban és könyvekben (Pl. Énokh könyve) is megtaláljuk. A máig nyúló indiai és perzsiai halottkultuszban (égnek kitett halottak, ahol a holttestekről a keselyűk távolítják el a húst), a segítő madaras mondákban, és legfőképpen a madárszárnyas ruhát viselő és „lovukkal” égi utazásra induló sámánokban szintén az ősi lélekhit madárkultuszát találjuk meg.

Ennek a régészeti hagyatékunk a térképre vitele bizonyos pontokon érthetővé teszi a fogalmi kapcsolatok fennmaradását az IZ lélekkel jellemezhető ősi gondolatkörrel. Az égberagadási jelent ennek a sornak mintegy utolsó állomása a rakamazi koronon, vagy a nagyszentmiklósi kincs 7-es és 2-es korszóján. Korábbiak a permi bronzok, az ősi Isis, Garuda, Főnixmadár ábrázolások, amelyek máig országok címerállatai Délkelet-Ázsiában. Könyvünk végére érve, a két műveltségreteg típus önálló rétegsorának összevetésével régészeti alapon is sejtethető válik egy váltás. Ez a váltás az ősi, sok hierarchiaszintes, szervesen épülő magyar nyelv és egy későbbi, keveredéssel és absztrakt fogalomalkotással létrejövő újabb nyelvi csoport között ragadható meg a nyelvi oldalon. Ezért a magyar nyelv független szál a műveltségretegződési nyomozásban. Ugyancsak független szálnak tekinthető a madárkultuszszal kapcsolt lélek és angyal fogalomkör kialakulása. A két rétegsor illeszkedése pedig lehetővé teszi a közöttük lévő viszony, és időbeli egymásra következés fölvezetését is. 2013. július 10. Bérczi Szaniszló

Bérczi Szaniszló

Eurázsiai művészetek sorozat: 28

ÉGBERAGADÁS, FÖLDRESZÁLLÁS AZ ŐSI EURÁZSIAI DÍSZÍTŐMŰVÉSZETBEN

KITEKINTÉSSEL A NYELVFEJLŐDÉSTÖRTÉNETRE

Budapest, 2013

Fehérlófia és égberagadás

Fehérlófia népmesehős, akit az alvilágból a griffmadár menekít meg, hoz föl a fölvilágra. Anyja háromszor hét évig szoptatja, ezért emberfeletti erejű lesz. Fehérlófia, anyja halála után útnak ered, hogy legyőzze a sárkányt, aki rabságban tartja a világot. Útközben birokra kel és legyőzi a hatalmas erejű Kómorzsolót is, és Vasgyúrót is. Barátokként indulnak tova s egy erdőszélen pihennek meg. Az alvilág bejáratát keresik. Egyikük mindig otthon marad ebédet főzni és kötelet fonni, akit azonban egy kis ember, a Hétszűnyi-kaponyányi-monyó szívtelenségéért megbüntet. Mert amikor a kis ember enni kér a kásából, s ő nem ad, akkor egyik nap Kómorzsolónak, a másik nap Vasgyúrónak a hasáról eszi meg az ebédet. Fehérlófiával azonban nem bír. Főhősünk a kis embernek a szakállát egy fa hasadékába szorítja. De a kis ember ki akar szabadulni, ezért kidönti a fát és eltűnik. S lássatok csodát, a három barát a kidöntött fa tövében találja meg az alsó világ bejáratát. Kómorzsoló és Vasgyúró nem mer leereszkedni, a cél előtt fölhúzatja magát a kötélre. Fehérlófia az, aki leszáll, s odalent legyőzi a sárkányt, s ezzel megszabadítja a királylányt a fogságából. A fent maradt Kómorzsoló és Vasgyúró fölhúzza a királylányt, de Fehérlófiát már nem. A lent maradt Fehérlófia búslakodva bolyong, amíg talál az alvilágban egy griffmadár-fészket, melyre éppen egy kígyó leselkedik, aki föl akarja falni a fiókákat. Fehérlófia megmenti a griffmadár fiókáit, mire a griffmadár, hálából, a hátára ülteti és fölviszi a fenti világra. Útközben a griffmadár enni kér, hogy bírja az utat. Fehérlófia mást enni adni nem tud, hát a saját fél lábát kénytelen megetetni a griffmadárral. Fölérve a griff, hálából, visszaöklendezi a fél lábát és varázsfüvel visszaforrasztja a helyére.

Szili István (2013) az „Etana mennyei utazásától Emese álmáig” című, nemrégén megjelent könyvében leírja Etana mítoszát. „Etana a „vizözön utáni” 13. király volt a sumérok Kis nevű városában a Krisztus előtti 28.-27. században, vagyis majdnem ötezer évvel ezelőtt. Történetét nagyrészt az Etana-eposz őrizte meg akkád nyelven, a suméroktól átvett ékirással – de már az utódállamokban, Babilóniában és Asszíriában (Komoróczy G., Rákos S. 1974, Klima, 1983). Szumér

A rakamazi korong égberagadási jelenete.

A nagyszentmiklósi kincs egyik korszának égberagadási jelenete.

nyelven csak töredékek maradtak fenn belőle. Etana „hosszú” életű volt, 1560 évig uralkodott a sumér királylista szerint. „Kis városának királya megtudta, hogy gyermeke csak akkor születhet, ha felesége fogyaszt egy varázsfüvből, a termékenység fűvéből, amit Anu egében, Istár istennő trónja alatt, éber oroszlánok őriznek. Etana meggyógyítja a sást, akinek a szárnyát egy kígyó törte el, mert az felfalta a fiait. Miután a sas meggyógyult, hálából felvitte Etanát az égbe. Szárnycapásaival elterelte az oroszlánok figyelmét, s eközben a király megszerezte a varázsfüvet, az élet fűvét.”

Az ősi magyar népmesében megtaláljuk az égberagadást, a kígyó és a sas ellenségeskedését és ennek szerepét Fehérlófiának az alvilágból történő fölhozatalában. (A Fehérlófia népmese griffmadaras teljes változata megtalálható a magyaron kívül a török, tatár, kazah, ujjur, és a sárga ujjur (vagy jugur) mesekincsben is.) Füzetünkben epizódokat láthatunk az égberagadás eurázsiai ábrázolásaiból. Miközben ajánljuk a részletes elemzések átolvasását is Szili István könyvében, néhány rajzon azt is érzékeltetni szeretnénk, hogy ez a történet fontos állomása egy nagyobb történetnek: az emberi lélekről alkotott kép kifomálódásának. Ahogy borítónkon is láthatjuk, az egyik legősibb „égberagadási” eseményábrázolás Catal Höyükben maradt fenn. Kisázsiaiban számos újkőkori építészeti emléket tártak föl az elmúlt évtizedek régészeti ásatásai. Catal Höyük egy olyan település, melynek egymáshoz „ragasztott” házaiba csak a tetőn át lehetett hazatérni. A városka épületeiben egyes szobákat szentélyekké alakítottak, állatfejekkel és keselyűket ábrázoló festményekkel díszítettek. A földtár épületegyüttes kora az újkőkor hajnalára esik, mintegy 8000 évvel ezelőtre. A falfestményeken, ahol a keselyűk lecsipkedik a torony tetejére kitétt halottak húsát, nemcsak az égberagadási mítosz eredetére találunk utalást, hanem az épület formájában is ismert szerkezetet láthatunk: a délkelet kisázsiai és észak mezopotámiai zikkuratok egyik ősképét is megfigyelhetjük (Bérczi, 2010).

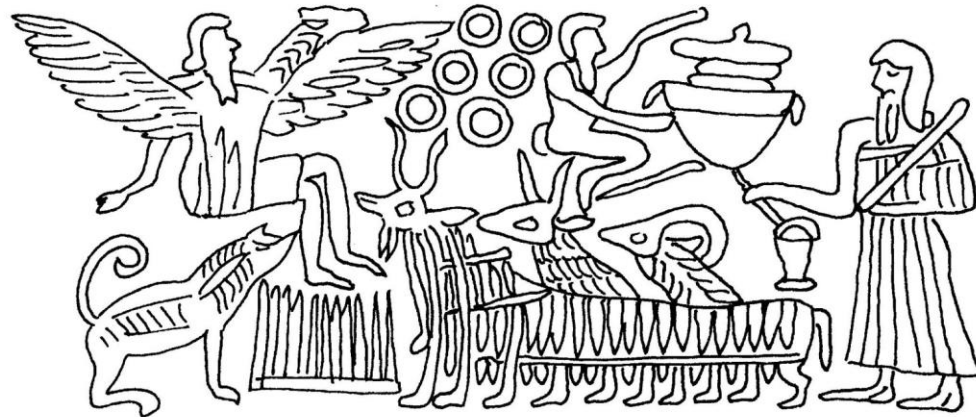
Catal Höyük keselyűi egy olyan ősi szertartást mutatnak be, amelyet máig ismernek Perzsiában és Indiában. A kitétt halottak exkarnációját (hústalanítását)

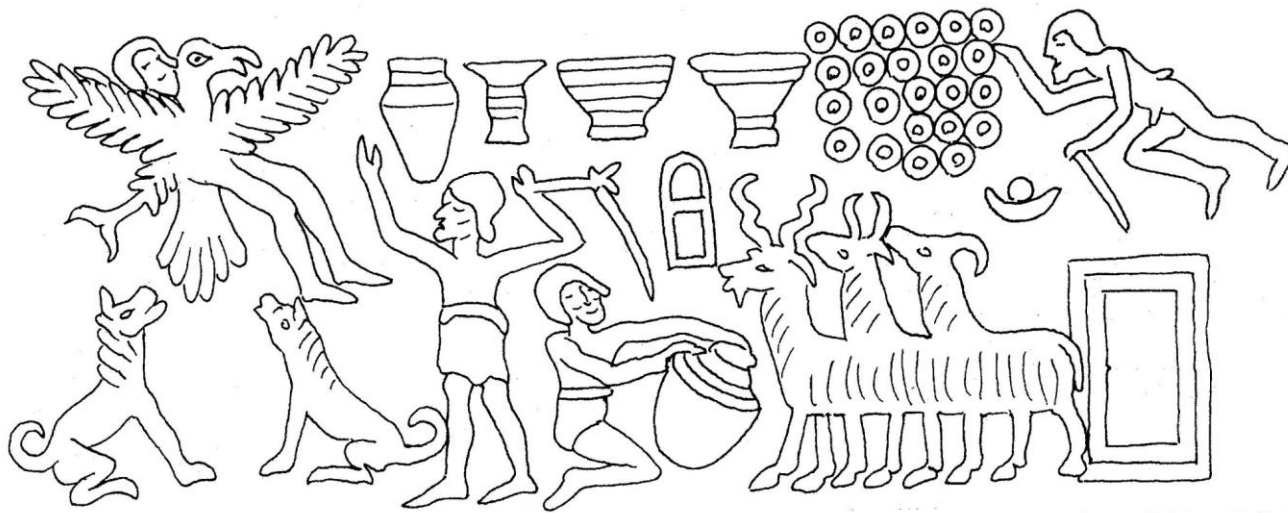
végzik el a keselyűk. Van azonban, a halottal együtt eltávozó testhez kapcsolódva, egy „kísérőgondolat” is. Ez az Euráziában máig ismert kettős lélekhit következménye. A kettős lélek hite abból fakad, hogy az alvó embert látjuk, hogy lélegzik, tehát a lélegzéssel vele van. Amikor azonban fölébred és elmeséli, hogy milyen álmot látott, logikus volt arra következtetni, hogy egy másik lelke utazást tett, miközben aludt. Ez az árnyék lélek az, amelyik találkozott az alvó családtagjával, vagy másokkal, akikről az álmot látott ember mesél. A kettős lélekhit is már egy hosszú fejlődés eredménye.

A Catal Höyükben talált falfestmények számos régészeti leletben nyertek igazolást. A legismertebb a Shanidar barlangban és a Zawi Chami Shanidar falu közelében föllelt madár csont maradványok leletgyűjtése (Solecki, 2004). 17 sas és keselyű szárnycsontjait ásták ki (fakókeselyű, barátkeselyű, szakállas keselyű.) A település kora Kr. e. 8870 plusz mínusz 300 év radiokarbonos kormeghatározással. Időben tehát messze megelőzi a Catal Höyükben talált festmények korát.

Az exkarnációval egybekapcsolódó kettős lélekhit azonban széles körben hagyott nyomokat más műveltségekben is. A régészeti leletek sorozata a madár csontok és falfestmények alapján a következő: 1.: Nevali Cori (Törökország) (10.000 -8.000 Kr. e.), 2.: Göbekli Tepe (Törökország) (10.000 – 9.000 Kr. e.) Itt keselyűfaragványokat látunk a körtemplomi oszlopokon. (radiokarbon kora 9.745 -- 9.314 Kr. e.) 3.: Zawi Chami Shanidar, (É-Irak) (ca. 9.000 K. e.) Madár csontok, keselyű szárnycsontok eltemetve (17 madár csontja), 4.: Catalhöyük (Törökország) (7.000-5.600 Kr. e.) Halottra szálló keselyűk, festmények, és egy sámán is. Mellaart ásata. 5.:Wadi Feynan (É-Szíria) madár csontok (ölyv, keselyű, sas) (Lionel Gourichon, 2002).

Nem lehet véletlen, hogy az Etana mítosz gazdagon képviselve van a mezopotámiai sumér és a későbbi akkád művészetben is. Leggyakrabban pecsétengereken találjuk meg az égberagadás ábrázolását, de mindig a földre szálló élet rajzolatával együtt. Ilyen ábrázolásokból gyűjtöttünk össze hatot fűzetünk hátsó borítójára. Az idők során egyre

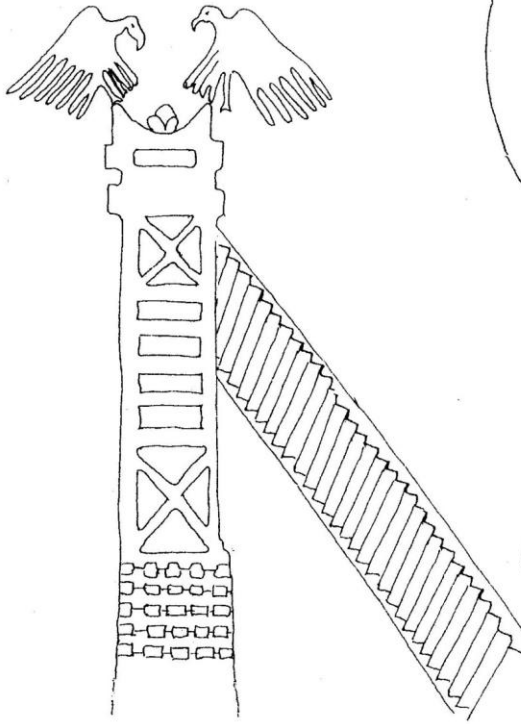
Égberagadási jelenetek sumer és akkád kori pecséthengereken.

Füzzetünk hátsó borítóját is ilyen égberagadási jelenetek díszítik.

Göbekli Tepe körtemplomainak egyikében, az egyik oszlopon keselyűt látunk kifaragva.

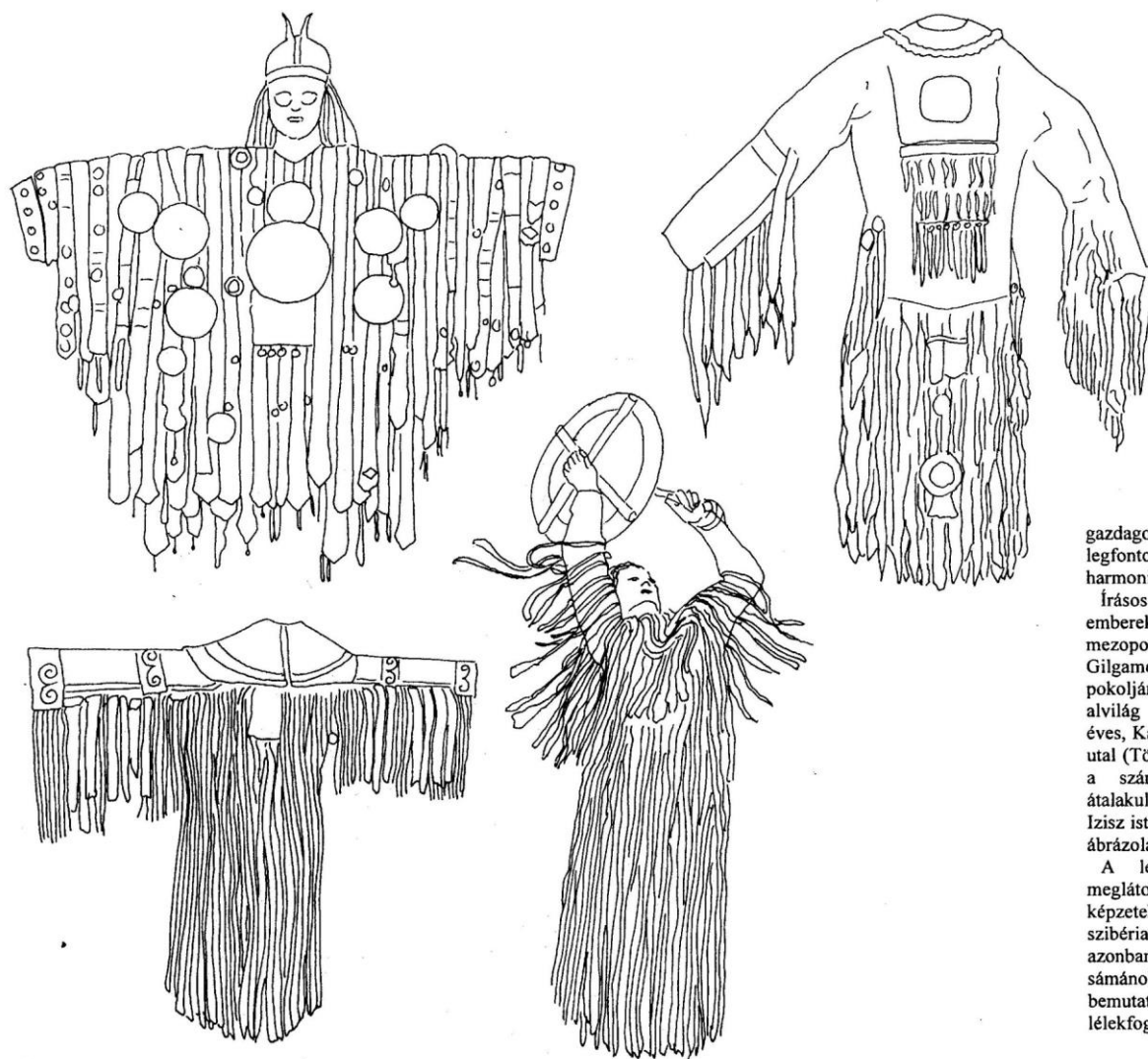

Catal Höyük egyik falfestményén a torony tetejére kített halottról keselyűk eszik le a húst. Az exkarnáció mindmáig ismert hagyomány egyes dél-ázsiai vidékeken.

Zeusz libán szökteti meg kedvesét.

A kínai történetben páva ragadja el a királylányt.

gazdagodó, árnyaltabbá váló lélekfogalomnak a legfontosabb szerepe mindig a földi élet javításában, harmonikussá tételében lesz.

Írásos említése az alvilágban bolyongó madárruhás emberekről is a sumér és az azt követő akkád és más mezopotámiai irodalmakban maradt fenn. Például a Gilgames eposzban vagy az Istár (Inanna) pokoljárásában is megtalálható. Ez a pokoljárás, ez az alvilág minden bizonnyal a szintén mintegy 10.000 éves, Kappadókiában található földalatti városok világára utal (Törökországban). Az irodalom gazdagon tárgyalja a szárnyas emberek lélekfogalmának fokozatos átalakulását az angyalokkal képviselt lélekfogalomá. Izisz istennő szárnyas képe csak az egyik ezek közül az ábrázolások közül.

A lélek fogalmához, a lélek eltávozásához, meglátogatásához, képviseléséhez a madáralakos képzetek két formája kapcsolódik ma. Az ősbibb a szibériai sámánok tollruhája. Tollruhás sámánokat azonban az amerikai sámánok között is találunk. A sámánok tollruhás viselete olyan archaikus, mint a most bemutatott kisázsiai ásatásokból származó jelzések a lélekfogalom 10.000 évvel ezelőtti állapotáról.

Egy másik máig élő fogalom-társítás a lélek-ábrázolásban a galamb. A kereszténységben a lelket galamb képében örökítették meg az elmúlt két évezred festményein, a szárnyas angyalkák mellett. Van egy harmadik, szintén a lélekre utaló ábrázolás típus is: a királyok koronáját díszítő madáralak. Ez az ábrázolás is szétterül egész Euráziára (Bérczi, 2008). Legismertebb madaras fejdíszű fejedelem-ábrázolások: Egyiptomban a király fejdíszén Horusz óvja a fejedelmet (szobrászati alkotás), A pártus és a mongóliai fejedelmi fejdíszben a homlok fölött látható a szent madár alakja, az ordoszi Aluchaidengben talált hun királyi koronán pedig bólogató mozgásra is képes volt a fejék tetején látható madár. A madáralak a kushán királyok Kr. u. 2. században kiadott pénzérméin is jól megfigyelhető.

Az uráli művészetben is gyakori ábrázolású az emberfejet hordozó, vagy magát az embert is égbe ragadó madáralak. Fehérlófia égberagadásától egyenes út vezet a honfoglaló Árpád népének és az őket megelőző népeknek a régészeti hagyatékaig, melyek közül a nagyszentmiklósi kincs és a rakamazi korong a legismertebbek. A nagyszentmiklósi kincssel könyvespolcnyi irodalom foglalkozik. Származási helyét Belső-Ázsiát (Bakay, 1977), a Kárpát-medencét (László, Rác, 1977, Bálint, 2004) jelölik meg. A 2. és a 7. számú korsón láthatunk égberagadási jelenetet. Van olyan vélemény, hogy a nagyszentmiklósi kincsen az anya és az apa látható (Jankovics, 1994): A rakamazi korong kissé eltérő ettől, mert két madáralakot emel a sasmadár (ott pedig a két gyermek, madárgyermek lehet ábrázolva a nagy földi-égi mítoszok történeteiből). Mindkét magyarországi korong-mintázatú rajzolat közös rokona a cserdini tál (vagy Anyikovszkaja tál, a Kr. u. 6. századból való és 1936-ban találták meg Oroszországban, az uráli Perm tartományban, Anyikovszkaja falunál). Itt két gyermeket fog az emelkedő sas).

Az eurázsiai mítoszok széles köre őrzi az égberagadás lélekformáló, jelképi erejűvé vált eseményét. A középszerű Garuda madár éppúgy leszármazottja e történetnek, mint Zeusz, aki sas képében rabolja el Ganümedészt (aki égi pohárnoka lesz). Perzsa, óind, hanti-manyi, tunguz, mongol, altaji és viking mondákat is említ Szili István (2013) könyvében.

A cserdini tál (más néven a Bolsaja Anikovka-i tál) égberagadási jelenete.

A nagyszentmiklósi kincset 1799-ben találták ásás közben, Szegedtől délkeletre, az Alföldön. A 23 aranyedényen gazdag ember- és állatábrázoló művészeti emlékműanyag jutott a kezünkbe. A kincs, ezen ábrázolások alapján, nem a honfoglalás helyén és idején készült, hanem egy olyan helyen, ahol a művészetben még elevenen élt a sztyeppei állatművészet hagyománya. (A honfoglalók díszítőművészetében a palmetták vannak túlsúlyban és a néhány előforduló állatfigura is palmettásodott alakban jelenik meg.) Mivel a hunok is, az avarok is, és a magyarok egy része is közép-ázsiai kapcsolatokkal jött a Kárpát-medencébe (a hunok és az avarok egy része közvetlenül Közép-Ázsiából érkezett), ezért a nagyszentmiklósi kincs minden bizonnyal közép-ázsiai eredetű.

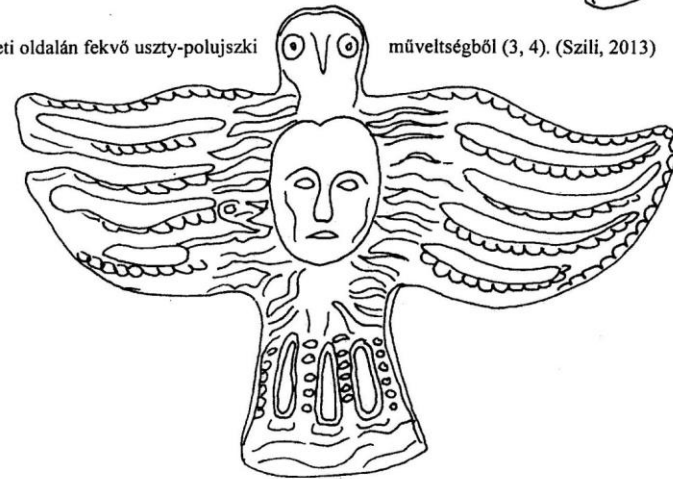
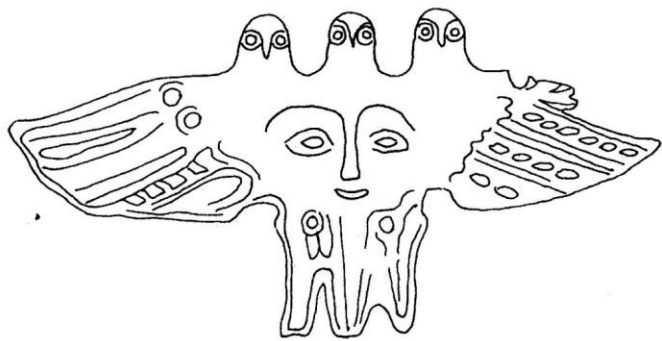

A kutatók a művészeti párhuzamok alapján is Közép-Ázsiát gondolják a kincs készítői helyének. A 2-es és a 7-es számú korszak "égberagadási" jelenetét láthatunk. A népmesei párhuzamok mellett ez az indiai Garuda madár ábrázolása is lehet, vagy akár emlékezés az Etana mítoszra. Fehérlófia c. népmesénkben a hőst egy nagy madár, egy sas, hozza föl az alvilágból. A madarat azonban, hosszú és megerőltető útnak, a hősnak etetnie kell. A 2-es korszakon kengyel nélkül lovagol a fejedelem. Ez is korai ábrázolásra utal. Az indiai kapcsolatot erősíti a 18-as számú ivócsanak is, mert az nautiluszhez alakú. A nautilusz puhatestű ("csigaházaspolip"), és az Indiai-Óceánban él. Közép-Ázsiában több, a hunokkal rokon nép szervezett államot: előbb az indoszkítáknak is nevezett kusánok, később a heftalita hunok.

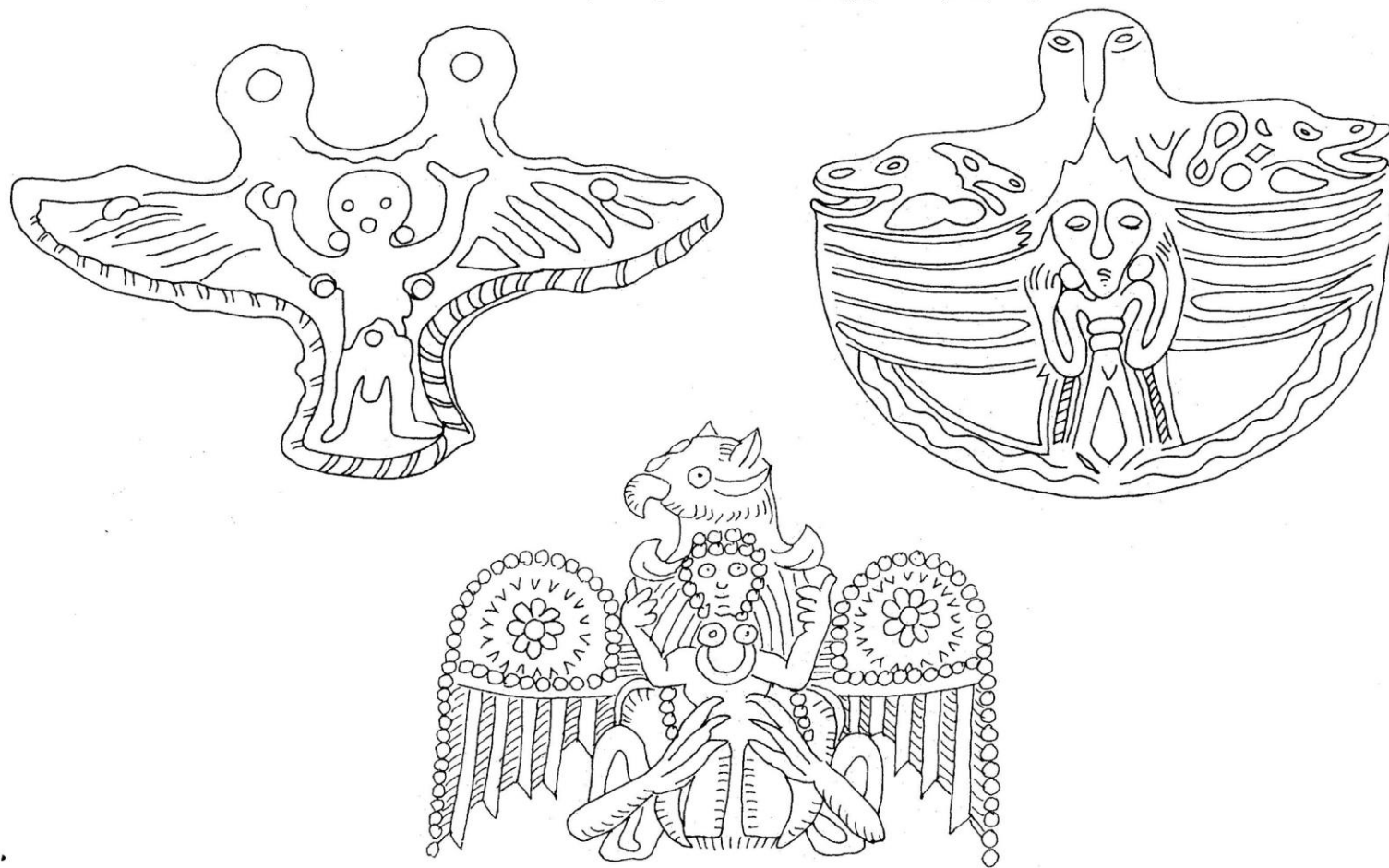

7.-8. századi permi bronzok az Ural nyugati oldaláról és a Káma vidékéről (1, 4, 5), ...

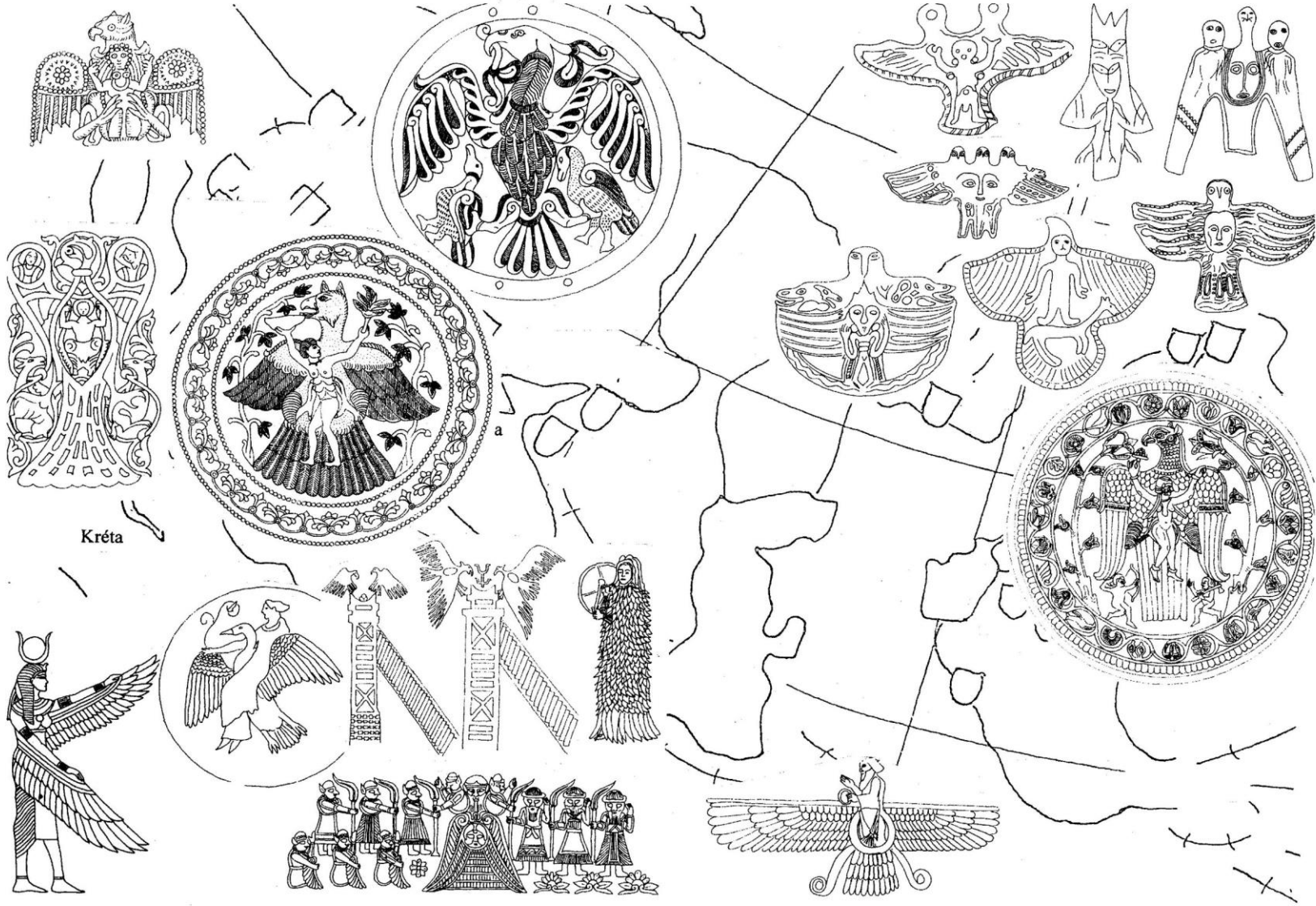
és az Ural keleti oldalán fekvő uszty-polujszki műveltségből (3, 4). (Szili, 2013)

Permi madáralakos, emberfejes bronzok Lükő Gábor gyűjtésében. (Lükő, 1942)

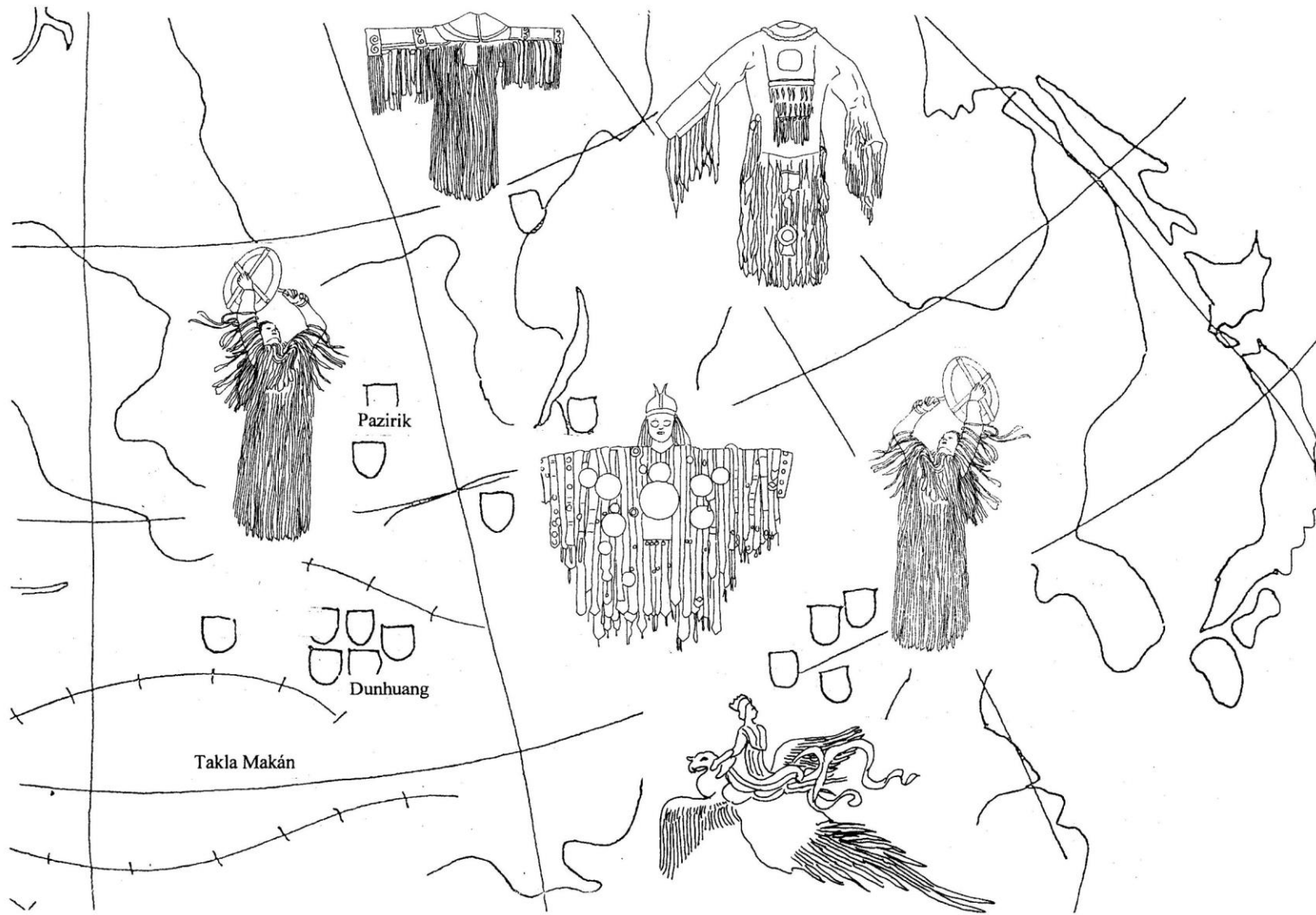

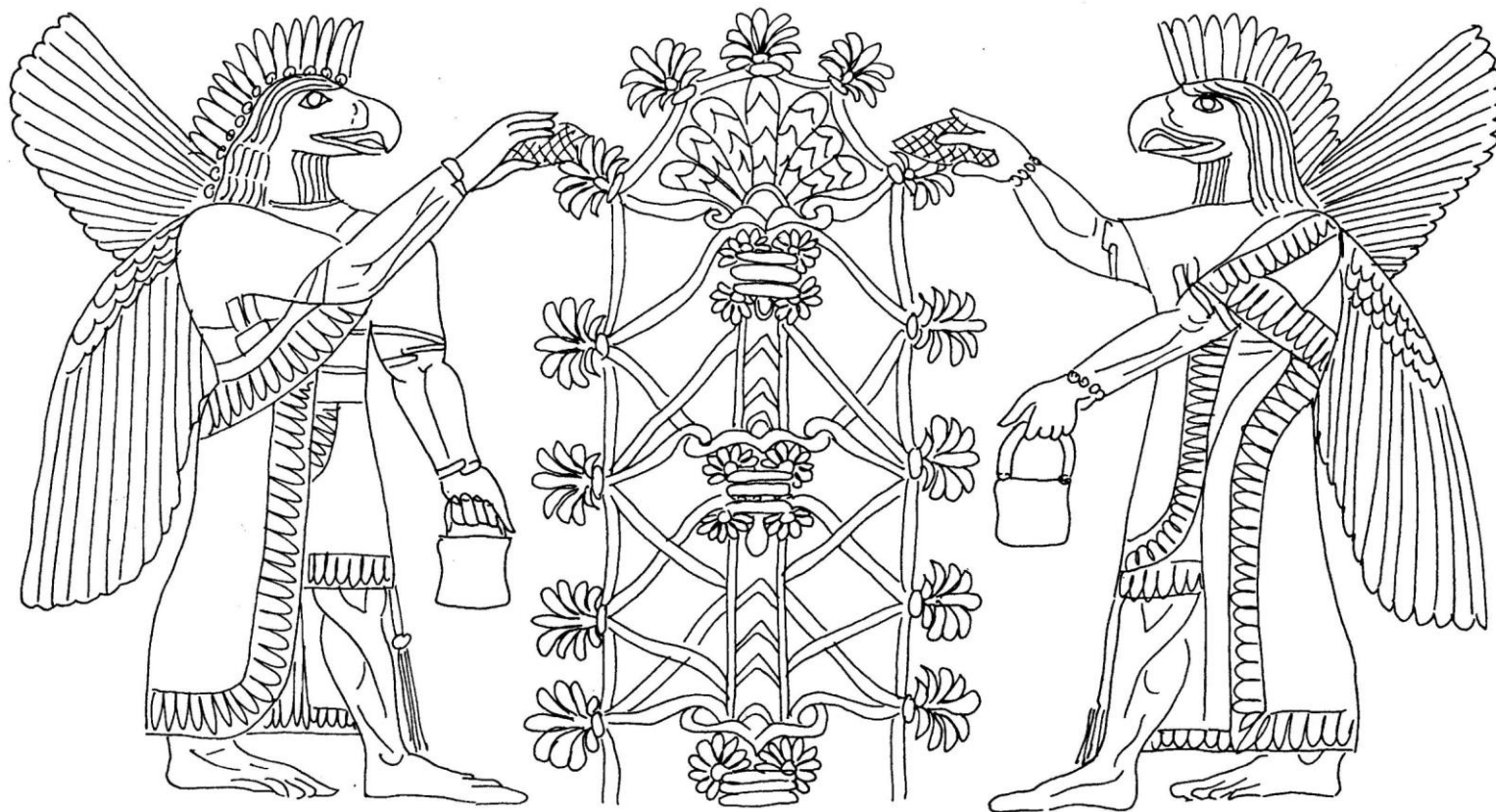
A quedlinburgi szövetdarabka (10. század) „égberagadási” jelenete. (Szili, 2013)

Kréta

a

Az életfát, a sumér kortól kezdve az asszírokig és babilóniaiakig, madárszánnyakkal és keselyű fejjel díszített papok öntözik.

A díszítő ábrázolásnál mélyebb szárlól: a magyar nyelv ősi vonásairól

A régi korok műveltsége - a mából visszatekintve - osztatlan műveltség. Ötvözve őrzi és adja tovább a megszerzett tudást a világról, az életről, a helyes cselekvésről, és az élet céljairól. Korábbi évek tapasztalatát összegeztem 1993-as könyvemben (A műveltség rétegződése: Gondolkodási és cselekvési rendszerek. TKTE, Budapest, 1993). Ebben úgy láttam, hogy az emberiség korszakainak gondolkodási (és cselekvési) rendszere változik, s e változások lökészerűen, de tömböket alkotva jönnek létre. Az így fölépített modell öt nagy réteget mutatott be: A régi korok osztatlan műveltsége olyan ötvözött, mítikus képekbe fogalmazta meg a tudáskincset, amely nem mindig bontható szét. Ha szétbontható, akkor pedig nem építhető be maradéktalanul az újabb korok átalakult rendszerébe. Az újabb koroké elemzőbb, szétszedőbb és továbbépítőbb rendszer. De a tanulság fontos: tömör átlátásra, emberi célok megfogalmazására mindig hasznos visszanyúlni e régi korok műveltségéhez. (Ma a gondolkodási-rendszer váltásokat paradigmaváltásnak is nevezik, idegen szóval.)

A legősibb osztatlan műveltségkincsünk a beszélt magyar nyelv. Időtlen (vagy ma még meg nem határozott idejű) rétegek ötvöződnek benne. S bár ma még nem tudjuk szétválasztani teljesen a rétegeit, de egyre közelebb kerülünk hozzá. Most is ezen dolgozunk majd. A magyar nyelv ősisége a szerkezetében és az időtállóságában nyilvánul meg legszembeszökőbben. Szerkezetének legmarkánsabb, - szinte kopernikuszi világgép erejű - rendszervonásait Czuczor Gergely és Fogarasi János foglalta össze A magyar nyelv szótára című hatalmas munkájában (1864-1972). Ezt az összegző munkát megelőzte a reformkori tudósok nemzedékének nyelv kutatása (Kresznerics Ferenc, Ballagi Mór, és sokan mások).

A 18. század magyar nyelv kutatói azt a hatalmas erejű tényít tárták föl, hogy a magyar nyelv teljes mélységében egy szerves rendszer. „A nyelvet szervezetnek mondták” írja Ballagó Mór, „amennyiben az nem előre meghatározott célra készült csinálmány, nem is hangok szerzeménye, mint a zeneszerzemény, hanem természeti

szükségességgel előállott, fejleményképen alakult mű. A nyelv nem csináltatik, ... hanem belülről fejlődve lesz, mint a szerves természeti lény” (1857). „A nyelv olyan rendszer, amely szerint a lélek a hangot összeköti a gondolatot” írja Ballagi Mór 1841-ben megjelent fölolvadásában. (Németh, 2007). Ennek a szerves természeti lénynek a belső szerkezetét másféle „szerves természeti lényekéhez” fogjuk hasonlítani a következő fejezetben. Mielőtt azonban a természettudományos építkezést alkalmaznánk erre a „nyelv-élőlényre”, tekintsük át a magyar nyelv főbb vonásait.

A magyar nyelv: ragozó nyelv és alapszókészletének többsége egy, vagy kétagú szó. Ezekből a nyelv képzőkkel és ragokkal képez újabb fogalmakat. A mondatokban a szavak mondatbeli szerepét a szó végére illesztett ragokkal fejezi ki. A mondatokban a szórend kötetlen és általában a hangsúlyozott szó kerül előre. A szavakban is az első szótagon van a hangsúly. Ez a magyaros gondolkodásmód egyik lényeges elemét követi: a teljesből irányul a részek felé. A lényegestől indul el a kisebb súlyú összetevők felé. (Elöl áll a családnév, azt követi a személynév.) Ugyanerre vezethető vissza az is, hogy a birtokost helyezi előre, a birtokot a birtokos mögé teszi a mondatban, és a birtokot ragozza. Érdekeség, hogy ragokat is ragozhatunk a magyar szóképzés során (nálam, hozzád). Az igekötők az alapige jelentését módosítják. A képzők is hatékonyan segítenek a fogalmak meghatározásában, s ezáltal tudunk megnevezni ismeretlen fogalmakat is a magyarul tudók számára.

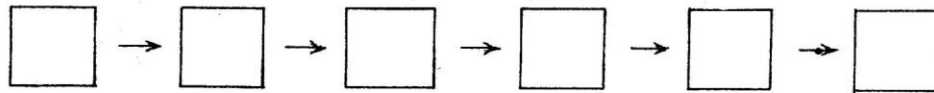
A magyar nyelv a szavaiban és a ragozásánál is, magánhangzó harmóniát követ. Ez azt jelenti, hogy az egyszerű magyar szavakban, a szótagokban, vagy csak magas, vagy csak mély hangzású magánhangzók állnak. De azt is jelenti, hogy a szavak ragozásánál a ragok magánhangzóit illeszkednek a szó hangállományához. A magas és a mély hangzású magánhangzókkal jellemezhető szavak jelentős részére érvényes a Doppler elv: a magas hangzású magánhangzók közelséget és a közeledést, a mélyek a távolságot és a távolodást fejezik ki.

A legfontosabb szerkezeti elem a magyar nyelvben a gyökök. A gyökök jelentéssel bíró állandó részek a

magyar nyelvben. A gyökök a szó részei, az első szótagot alkotják. A számos élő gyökszó mellett (pl. kör, kar), ennek a hierarchiaszintnek a kiterjedt jelenlétét a szavak visszabontásával tették hangsúlyossá a CzF szerzői (valamint már elődeik is). A beszélt nyelv szavainak közös része alapján fölismerték a gyököket, a gyökök további visszabontásával pedig azonosíthatták a gyökelemeket is.

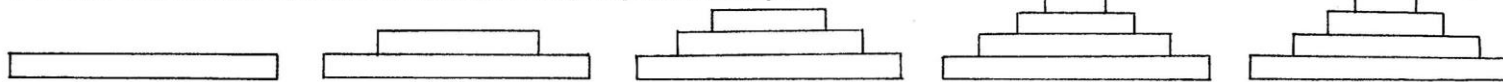
A magyar nyelv a hangok szintjén is különleges jellemvonást őrizz. A hangoknak ugyanis hangérteményük van, ami azt jelenti, hogy számos hangnak a szavakban jelentésazonosságuk fedezhető föl (CzF). A hangkészlete bőségére jellemző, hogy 14 magánhangzót használ, s ennek fele rövid, fele hosszú magánhangzó. A mássalhangzók száma 26 és ezek is előfordulhatnak kettőzött alakban. Mindezekről napjainkban is gazdag irodalom érhető el. Néhány példa: A három legutóbbi munka a következő: Czákó Gábor: *Beavatás a magyar észjárásba* (2008), Molnár Zsolt, Molnárné Czeglédi Cecília: *A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása* (2009), Czákó Gábor és Juhász Zoltán: *Beljebb a magyar észjárásba* (2010).

Az építkezés tehát: a hangokra épülve az elemi hangcsoportok következnek. Ezek az egyszerű beszédmolekulák a gyökelemek, amelyek több gyökben is, hasonló jelentéskörrel szerepelnek. Például a *le-li-lé* gyökelem-családból ered a *leb-eg, lev-egő, lel-ek, lib-eg, lif-eg*, szóbokor. A legfontosabb építkezési szint a gyököké, (gyakran hangutánzó szó előzményre is utal, pl. toppan, recseg, cseppen, durran). A gyökök jelentéssel (gyakran képi jelentéssel) bíró állandó részek, melyekkel szavakat építünk föl. A hangok és a gyökök megvalósulási készletei fölre rétegződő szavak, az alulról jövő belső építési törvények alapján szóbokorokká csoportosulnak. A szóbokorok is belső szerkezetükben őrzik az addigi építkezést. A szavakból fölépülő mondat egyre bővülő közlési lehetőségeket valósít meg. A mondatokkal pedig hosszabb történeteket beszélünk el. A későbbiekben majd ezekre a szintekre alapozzuk a nyelv hierarchia-szerkezetét és a hierarchiát olyan oszloppal ábrázolhatjuk, amelyen a hangok képezik az alapot, majd alulról fölfelé haladva a gyökök, a szavak, a mondatok és az epikus elbeszélő művek hierarchiaszintje következnek.

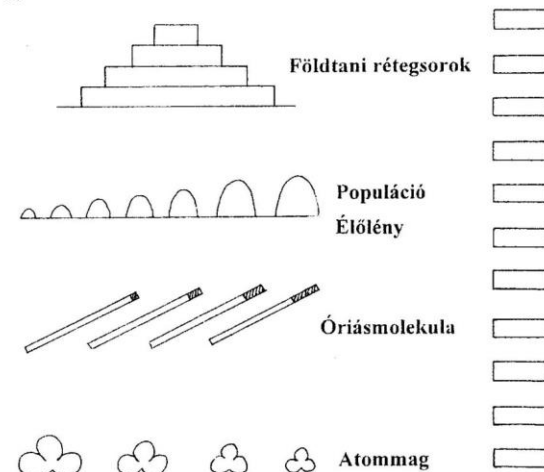
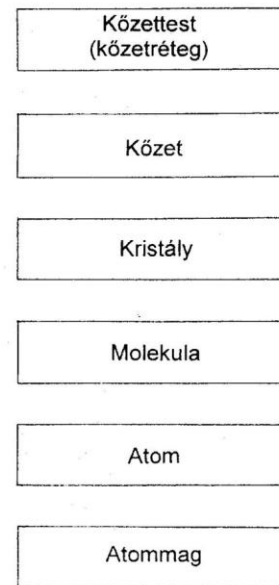
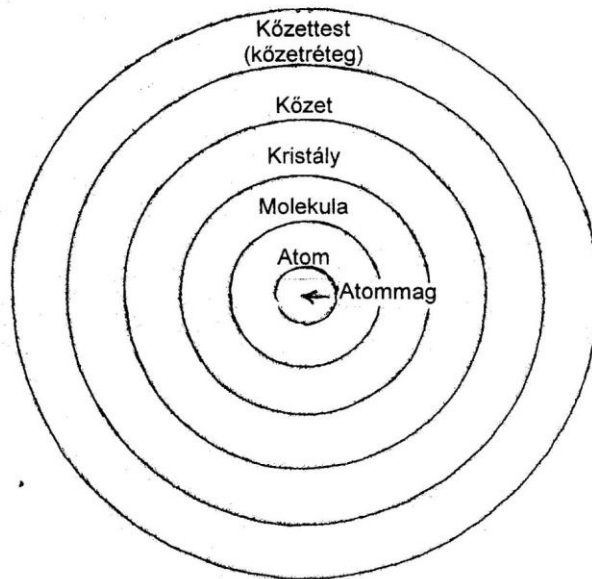
Események egymásutániságának ábrázolása: a Változást fázisaival elv. A változó jelenségsor egyik fázisa lehet egy megfigyelt állapot, egy állomás a sorban. Például a geológiában a megfigyelt esemény a réteg. Az eseménysor a rétegek egymásra települése.

A rétegek egymásra települése során mindig a legfelső réteg a legfiatalabb, és alatta, lefelé haladva, rendre egyre idősebb rétegek következnek. Ezért egy vizsgálatnál észlelt legkorábbi esemény (réteg) a reá települő rétegek sorának az aljára kerül. A rétegsort gyakran települési piramissal ábrázolják.

A szerkezeti hierarchia az egymásba ágyazott halmazok egyfajta olvasata. A legbővebb külső halmaz az összes benne lévő tartalmazza. Egy kisebb halmaz szintén az összes benne lévő tartalmazza. Ezt az egymásbaágyazottsági sort sugárirányban kimetszve eljutunk a szintekre tagolt szerkezeti hierarchia ábrához.

A természeti jelenségek méretükönl fogva egymásbaágyazottsági sort alkotnak. Számos szinten zajlanak változási folyamatok, amelyek egyenletesek, és ezért alkalmasak az idő mérésére. Ezek közé az egyenletes változások közé tartozik a geológiai rétegek települése, a biológiai fajok fokozatos megváltozása, a genetikai változások egyes óriásmolekulákon, vagy az atommagok radioaktív bomlása is. A nyelv rendszerében ilyen bomlási jellegű mérést végezhetünk el több nyelvi hierarchiaszinten is. A glottokronológia eddig a szavak szintjén mérte a szóképzés kopását. Mi a gyökök (etimonok) szintjén mérjük meg a gyökkészlet bomlását.

Szerkezet és történet: vizsgálati alapvetések

Amikor a nyelvi fejlődés korai szakaszában is nyomozni szeretnénk a lélekfogalom kialakulását, néhány alapvető érdekes áttekintünk.

Talán a legismertebb hétköznapi elv az okság elve: az okozat követi az okot. Az okság elvét, s annak számos részlet-alkalmazását sokan emlegetik: akár ha csak latinul is: Qui prodest? („Kinek áll ez érdekében?”) Ennek egyik érdekes leszármazottja az az elv, amit a folyamatleírásokban használunk. Itt ugyan csak az események egymásutánosságát ismerjük föl, de ennek is nagy a jelentősége, hiszen az események láncba szervezeten mutatkoznak. A folyamatleírásokra így megfogalmazott elvet: a „Változást fázisaival elvnek” nevezhetjük (Bérczi, 1982). Számos folyamatot öntudatlanul is ezzel az elvvel frunk le akkor, amikor már fölismertük az egymás után következő események összetartozását, sorrendjét. E leírásban nincs jelentősége még annak, hogy az egymás után következő események nem azonos időben követik egymást. Ez még csak egy relatív sorrend.

A hétköznapi gondolkodásban ez az elv annyira közönséges, hogy nem is törekszünk a megfogalmazásra. Új tudományágak kialakításának korai szakaszában azonban találkozunk ezzel az elvvel. Ilyen például Nicolaus Steno földtani alapvetése, amelyben a rétegek egymásra településének elvét fogalmazza meg. A legfelső réteg a legfrissebben „települt” réteg (például a tegnap leülepedett por a kredencen), s alatta egyre idősebb rétegek sorakoznak (pl. ilyen az évtizedes porréteg a padláson). Természetesen ennek a megállapításnak a geológiai korok szintjén van jelentősége, amikor méteres, sőt több száz méteres rétegek is képződnek. (Ma települési törvénynek nevezik). Ábránk is ezt az elvet, valamint a hozzá kapcsolódó Steno törvényt, a települő rétegek egymásutánosságát mutatja be (Dudich, 1997).

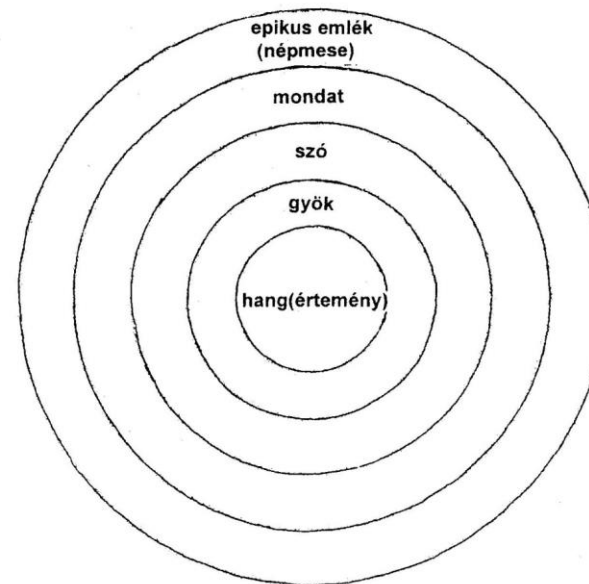
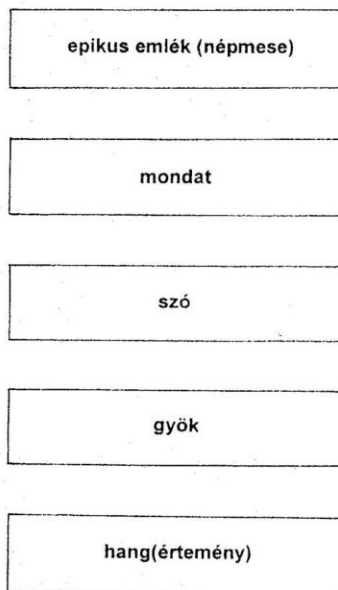
Van azonban Stenonak egy másik fontos alapelve is. Ez a közzettestek egymásba ágyazódásának az elve (zárványok bezárása elvnek is nevezik). Ez azt fogalmazta meg, hogy a bezárt közzetdarab, amit körbevesz egy új közzettest, mindig idősebb, vagy legfeljebb egykorú azzal, mint amelyik bezárja. Ha

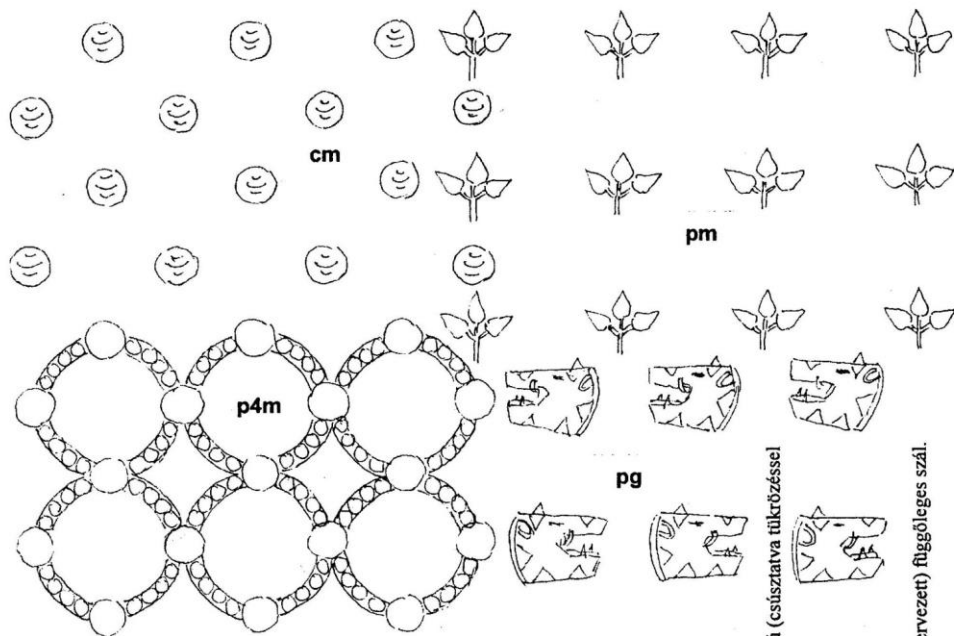
többszörös beágyazásról van szó, akkor ez egy tartalmazási sorozat. Egy általában vett egymásbaágyazási sorozatot tekintve, ha ezt a sorozatot sugárirányban elmetsszük és a sorozatot kiemeljük, akkor egy szerkezeti hierarchia sorozathoz jutunk. Ennek a sorozatnak igen nagy jelentősége van ma is, főleg az anyagokat vizsgáló természettudományokban.

Ugyancsak fontos elv a következő: Szétszedem-összerakom elv. Azt láthatjuk, hogy a mai természettudományos és műszaki gondolkodás egyik alapelve ez a Szétszedem-összerakom elv. Maguknak a testeknek a darabolódása vagy földarabolása mindennapos jelenség, ősi élmény. A tárgyak összeépítése szintén mindennapos körülöttünk. Mégis,

hogy a természettudományos gondolkodásunknak egyik alapelve éppen ez, kevesen fogalmazták meg (jómagam legalábbis ilyet nem ismerek). Részleteit persze ismerjük, gondoljunk csak Démokritoszra, vagy a matematika axiomatizálására (oszthatóság, Euklidesz).

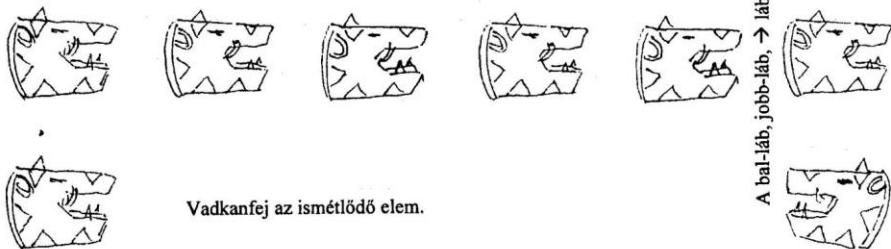
Ugyancsak fontos hétköznapi alapelv az, hogy a megismerés a közeli-től halad a távoliak, a stabil, vagy gyakran ismétlődők felől indulva a ritkább és bizonytalanabbak felé. A legősibb fogalmak is közlelől, az emberi test és cselekvésvilág környezetéből indultak el és fokozatosan terjedtek ki egyre távolabbi jelenségvilágokra. Ez az alapelv tartalmazza azt is, hogy kezdetben először a nagyon „kézzelfogható” jelenségek kaptak megnevezést.

Megszótt síkmintázatok. cm, pm, p4m, pg (Bérczi, 2011b).

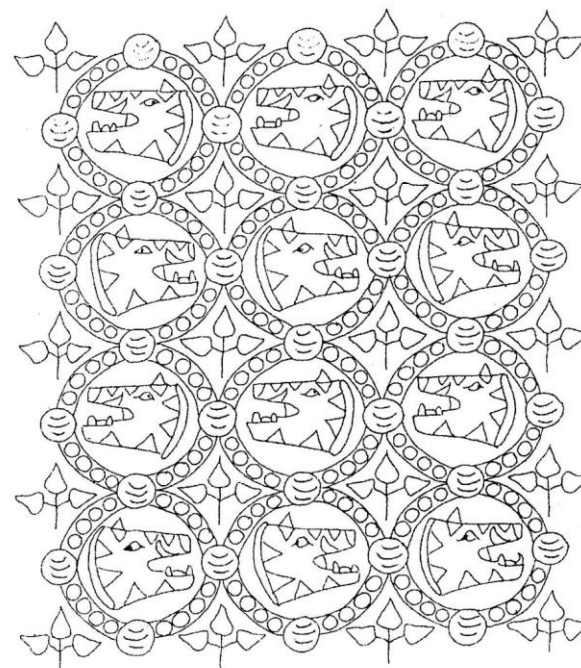
A vadkanfejekből eltolással szerveződő vízszintesen futó szál.

Vadkanfej az ismétlődő elem.

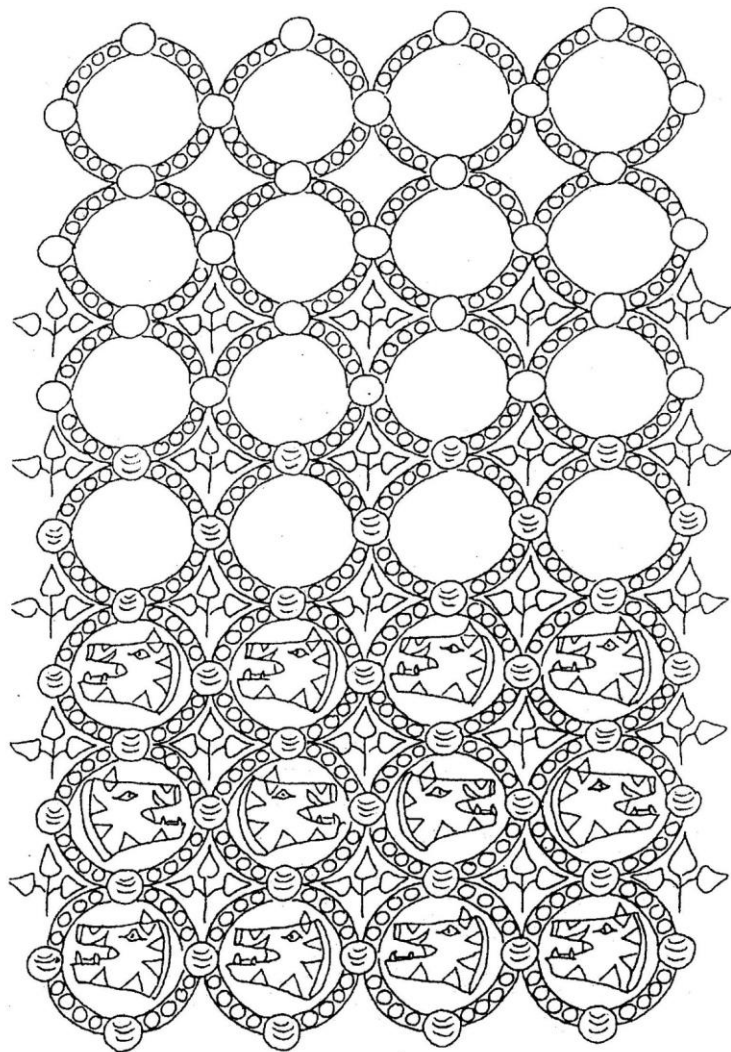
A bal-láb, jobb-láb, → lábnyomsor váltakozású (csúsztatva tükrözéssel)

szervezett) függőleges szál.

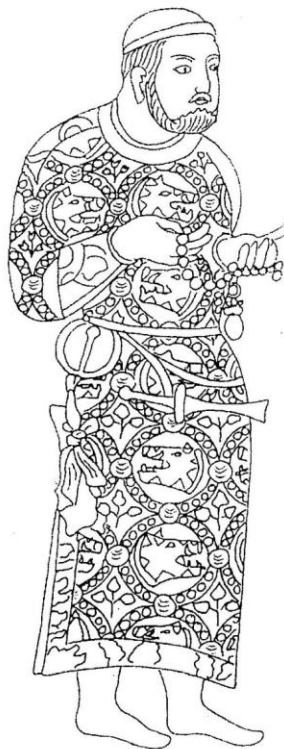

Szerkezet és leírás díszítőmintáról

A díszítőmintázatok szerkezete is bemutatható a szerkezeti hierarchia építkezési rendszere alapján. A laptükrön bemutatott díszítőmintázat szerkezete is egymásba-ágyazási sorozatot alkot. A minta egészét szétszedhetjük négy különböző alrendszerre (bal felső négy ábra). Az alrendszerek más és más szerkezetű síkmintázatok, amelyek tovább bonthatók. Szétbontjuk őket megszöhető szálakra. A vadkanfejes síkmintázatot tekintve, egy vízszintesen futó, eltolással szervezett szál az egyik és egy bal-láb, aztán jobb-láb, aztán bal, megint jobb váltakozású (csúsztatva tükrözéses) függőleges szál a másik (ezt a két szálát is ábráztuk.). A többi három síkminta is megszöhető ugyanilyen módon (lásd: Bérczi, 2011: Évezredek etnomatematikája az eurázsiai díszítőművészetben). A szálak is tovább bonthatók az őket fölépítő ismétlődő elemekre. Megfordított sorrendben történik az építkezés is. Ez ugyanaz a szerkezet, amit a magyar nyelv követ a jelentésértémenyű hangoktól indulva a gyökökön, a gyökökből összeépített „szálakon”, azaz szavakon át a mondatig és az elbeszélte népmeséig (például).

Most is elkészítettük a körök sorozatával is, és a hierarchia létrával is ugyanazt az ábrát a díszítőművészeti mintázatok szerkezetének leírására. Minden magasabb hierarchiaszint tartalmazza az összes alacsonyabb szinten lévő alrendszert le egészen az ismétlődő elemekig. A rend tehát az elemektől indulva „fölnyúlik” az egészig. Ahogy a szerves rend a hangérteménytől a gyökökön és szavakon, ragokon át fölnyúlik egészen a mondatig.

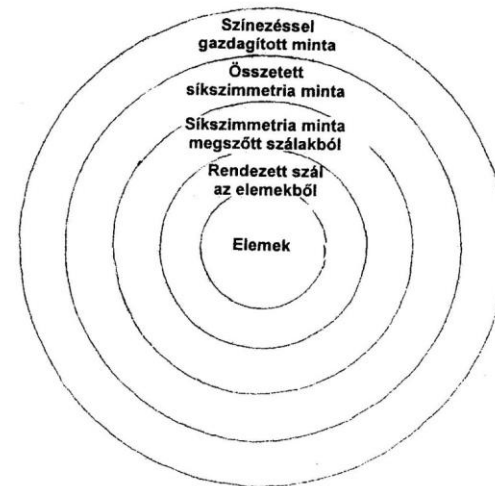
Színezéssel gazdagított minta

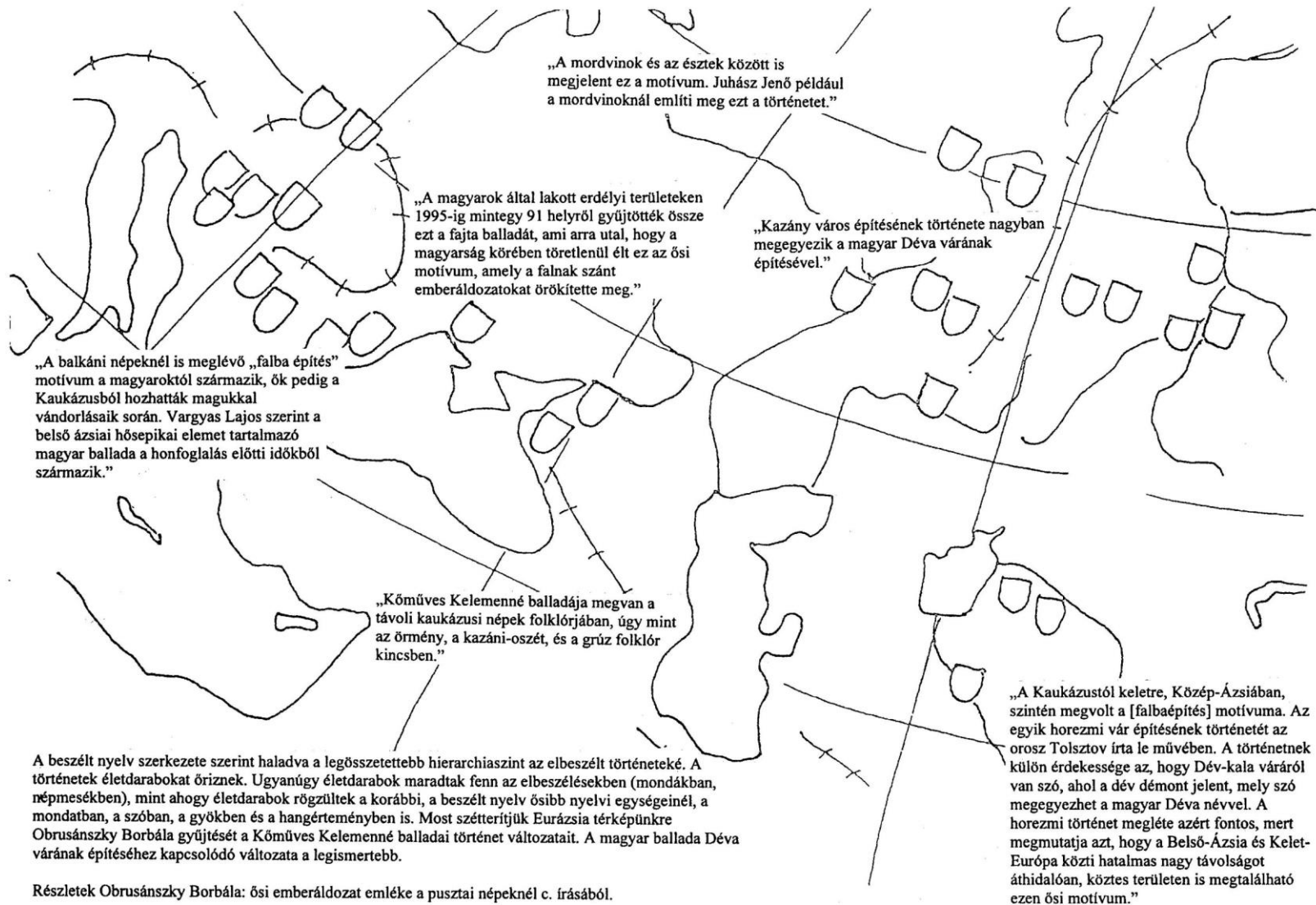
Összetett síkszimmetria mintázat

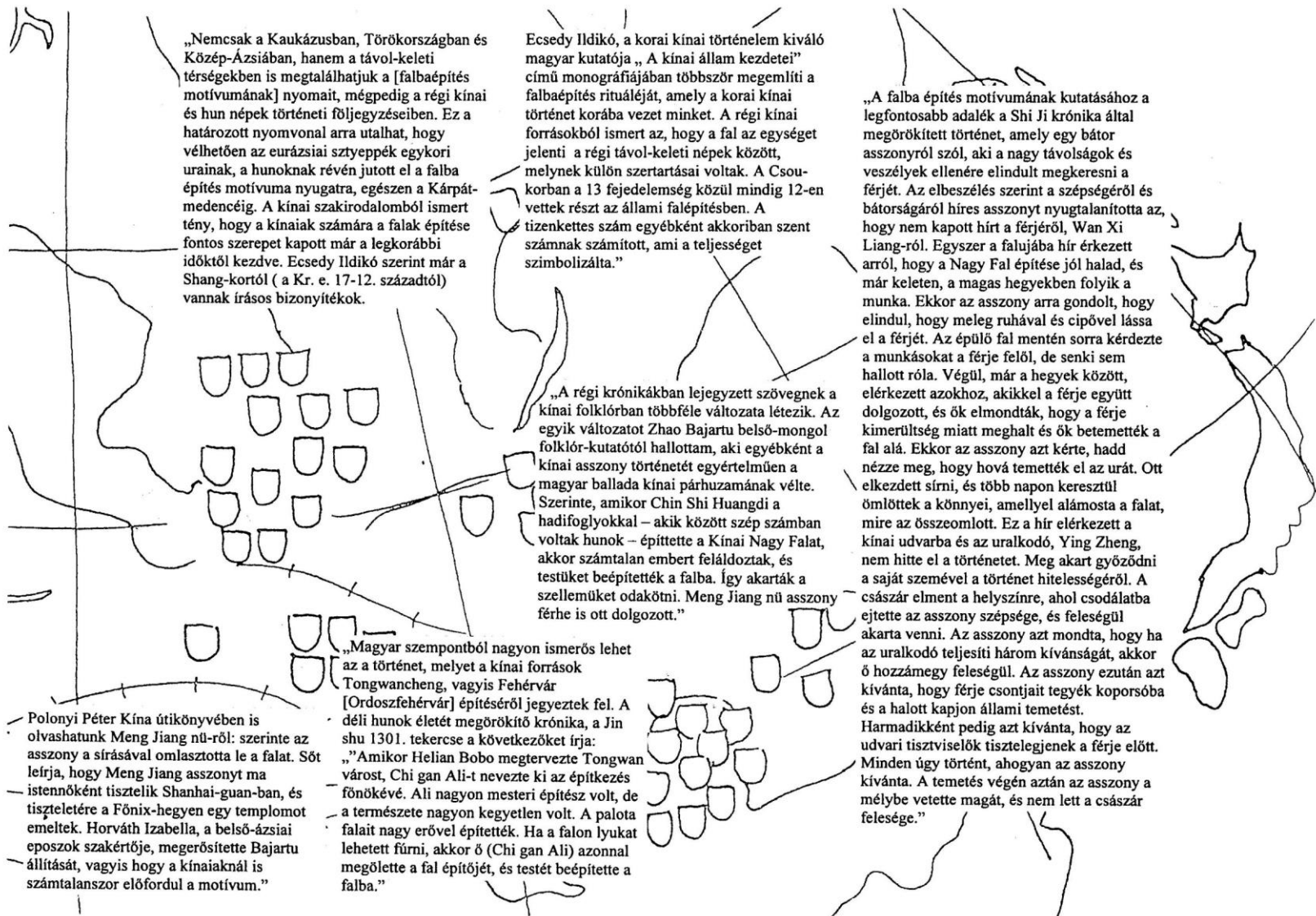
Síkszimmetria minta megszótt szálakból

Rendezett szál az elemekből

Elemek

„Nemcsak a Kaukázusban, Törökországban és Közép-Ázsiában, hanem a távol-keleti térségekben is megtalálhatjuk a [falbaépítés motívumának] nyomait, mégpedig a régi kínai és hun népek történeti főljegyzéseiben. Ez a határozott nyomvonal arra utalhat, hogy vélhetően az eurázsiai sztyeppék egykori urainak, a hunoknak révén jutott el a falba építés motívuma nyugatra, egészen a Kárpát-medencéig. A kínai szakirodalomból ismert tény, hogy a kínaiak számára a falak építése fontos szerepet kapott már a legkorábbi időktől kezdve. Ecsedy Ildikó szerint már a Shang-kortól (a Kr. e. 17-12. századtól) vannak írásos bizonyítékok.

Ecsedy Ildikó, a korai kínai történelem kiváló magyar kutatója „A kínai állam kezdetei” című monográfiájában többször megemlíti a falbaépítés rituáléját, amely a korai kínai történet korába vezet minket. A régi kínai forrásokból ismert az, hogy a fal az egységet jelenti a régi távol-keleti népek között, melynek külön szertartásai voltak. A Csou-korban a 13 fejedelemség közül mindig 12-en vettek részt az állami falépítésben. A tizenkettes szám egyébként akkoriban szent számnak számított, ami a teljességet szimbolizálta.”

„A falba építés motívumának kutatásához a legfontosabb adalék a Shi Ji krónika által megörökített történet, amely egy bátor asszonyról szól, aki a nagy távolságok és veszélyek ellenére elindult megkeresni a férjét. Az elbeszélés szerint a szépségéről és bátorságáról híres asszonyt nyugtalanította az, hogy nem kapott hírt a férjéről, Wan Xi Liang-ról. Egyszer a falujába hír érkezett arról, hogy a Nagy Fal építése jól halad, és már keleten, a magas hegyekben folyik a munka. Ekkor az asszony arra gondolt, hogy elindul, hogy meleg ruhával és cipővel lássa el a férjét. Az épülő fal mentén sorra kérdezte a munkásokat a férje felől, de senki sem hallott róla. Végül, már a hegyek között, elérkezett azokhoz, akikkel a férje együtt dolgozott, és ők elmondták, hogy a férje kimertültség miatt meghalt és ők betemették a fal alá. Ekkor az asszony azt kérte, hadd nézze meg, hogy hová temették el az urát. Ott elkezdett sírni, és több napon keresztül ömlöttek a könnyei, amellyel alámosta a falat, mire az összeomlott. Ez a hír elérkezett a kínai udvarba és az uralkodó, Ying Zheng, nem hitte el a történetet. Meg akart győződni a saját szemével a történet hitelességéről. A császár elment a helyszínre, ahol csodálatba ejtette az asszony szépsége, és feleségül akarta venni. Az asszony azt mondta, hogy ha az uralkodó teljesíti három kívánságát, akkor ő hozzámegy feleségül. Az asszony ezután azt kívánta, hogy férje csontjait tegyék koporsóba és a halott kapjon állami temetést. Harmadikként pedig azt kívánta, hogy az udvari tisztviselők tisztelegjenek a férje előtt. Minden úgy történt, ahogyan az asszony kívánta. A temetés végén aztán az asszony a mélybe vetette magát, és nem lett a császár felesége.”

„A régi krónikákban lejegyzett szövegnek a kínai folklórban többféle változata létezik. Az egyik változatot Zhao Bajartu belső-mongol folklór-kutatótól hallottam, aki egyébként a kínai asszony történetét egyértelműen a magyar ballada kínai párhuzamának vélte. Szerinte, amikor Chin Shi Huangdi a hadifoglyokkal – akik között szép számban voltak hunok – építette a Kínai Nagy Falat, akkor számtalan embert feláldoztak, és testüket beépítették a falba. Így akarták a szellemüket odakötni. Meng Jiang nő asszony férje is ott dolgozott.”

„Magyar szempontból nagyon ismerős lehet az a történet, melyet a kínai források Tongwancheng, vagyis Fehérvár [Ordoszfehérvár] építéséről jegyeztek fel. A déli hunok életét megörökítő krónika, a Jin shu 1301. tekerse a következőket írja: „Amikor Helian Bobo megtervezte Tongwan várost, Chi gan Ali-t nevezte ki az építkezés főnökévé. Ali nagyon mesteri építész volt, de a természete nagyon kegyetlen volt. A palota falait nagy erővel építették. Ha a falon lyukat lehetett fúrni, akkor ő (Chi gan Ali) azonnal megölette a fal építőjét, és testét beépítette a falba.”

Polonyi Péter Kína útikönyvében is olvashatunk Meng Jiang nő-ről: szerinte az asszony a sírásával omlasztotta le a falat. Sőt leírja, hogy Meng Jiang asszonyt ma istennőként tisztelik Shanhai-guan-ban, és tiszteletére a Fönix-hegyen egy templomot emeltek. Horváth Izabella, a belső-ázsiai eposzok szakértője, megerősítette Bajartu állítását, vagyis hogy a kínaiaknál is számtalanszor előfordul a motívum.”

A gyökök kialakulásáig tartó ősi folyamat

Kétségtelen, hogy a beszélt nyelvet megelőzte a testbeszéd, a testmozdulatokkal végzett közlés. A természetben nincsenek meg a beszédhangok. A természetben sokféle hanggal találkozunk, amelyek közül őseink először azokat a hangmintázatokat fedezték föl, amelyek ismétlődnek. Ezek közül fokozatosan választotta ki az ember, gondolati munkával a beszéd kezdeti alegységeit. Győri Nagy (1999) vizsgálatai nyomán tudjuk, hogy az ember belsőleg hallott hangjai, belső érzetei is benne vannak a természet hangképleteit kereső tevékenységben. A természet hangjait visszaadó hangutánzó, hangulatfestő szavakkal már igen jó eseményírás készíthető, főleg, ha testmozdulatokkal is kísérjük a hangutánzó szóképleteket. A hangutánzó, hangulatfestő képletekkel elsősorban azt jelölte a hangzó nyelv, hogy mi is történik a természetben. A mai hangutánzó szavak még őrzik annak a hosszú absztrakciós, gondolati, (gondolattársítási, összehasonlítási és kiválogatási) munkának az eredményét, amiről még nem derítettük ki, meddig tartott. (A gépek létrejöttén szemléletesebb követni, hogyan jöhetett létre a létező a nemlétezőből. A mai, jól összeillő szerkezeti elemek helyett, egy korábbi időben, egy még kevésbé összecsiszolt „gépezet” kell elképzelnünk. Visszafelé haladva az időben, mindezt meg kellett előznie egy még éppen csak, hogy összeillesztett szerkezetnek. De a kiindulás az alkatrészek összerakásával indult? Nem, mert az alkatrészeket is létre kellett hoznia valakinek, valamikor a korábbi múltban. Folytathatjuk tehát a szétszedést, most már az alkatrészekre vonatkozóan. Ez az elemzés tehát igényli az alkatrészek tekinthető kisebb részek fölismerését is. A folyamat megszakítatlan sort képez ősi élethelyzetekig.)

A nyelv kifejlődésére alkalmazva ezt a szemléletet, bárha csak az alapelemeket is szedjük szét, mégis mindig élethelyzetekben kell elképzelnünk az építés folyamatát. Így a beszélt nyelv szétszedési folyamatában a történetet mondatokra, a mondatot szavakra, a szavakat gyökökre és képzőkre, majd hangokra szétszedve a fejlődési folyamatnak az elejére jutva már nincsenek is alkatrészek, hangelemek, csak az

élet maga: az emberi élet hétköznapi, az ember életfönn tartó cselekedetei és az ember körül a természet jelenségei. Ebbe a távoli múltba képzeljük magunkat ahhoz, hogy a nyelv kialakulását rekonstruáljuk, és lépésről lépésre újra fölépítsük.

Az ősi alaphelyzet az, hogy a jelenségeket osztatlan ősi valóságukban ismerjük föl. A nyelv nem a mai elemek és rendszer szerint kezdte meg kommunikációs szereplését, hanem a természet hangmintázatai közül fölismeret és visszaadott ősi egységeinek kiválasztásával. A természetben létező hangmintázatok (zörejek és hangzások) utánzásával megindult a hangképletek használata. Az utánzást követte egy fölismerési folyamat: a hangmintázatok rögzítése, variált utánzása, majd a fokozatosan megszilárduló hangképletek kiemelése a sokféle hangzó mintázatból. Ez az ősi hangképlet állomány a természet leggyakoribb, az emberi testet és cselekvéseket érintő lényeges hangmintázatokból állt. A hangképletek használatba vétele az, amit talán már korai beszélt nyelvnek is nevezhetünk.

E korai hangmintázatokon, hangképleteken megkezdődik a csoportosítás, (általában a fogalomfejlesztés) művelete. Ha az ismétlődő természeti hangmintázatok közül többről az ember fölismerete a használhatóságát és utánzással történő visszaadását, helyzetmegjelölésre szolgáló szerepét, akkor az ezek közül kiválasztott hangképletek között (pl. *kutyaugatás, szélzugás, bagolyhuhogás*). hasonlóságot vett észre: Például a *kutyaugatás, szélzugás, bagolyhuhogás* mindegyike tartalmaz egy mai *u*-hoz, vagy *hu*-hoz hasonló hangot. Amikor ezt a háromféle jelenséget jelezte, utánozta, akkor idővel föl is ismerte és rögzítette is ezt a közös vonást. Ezekben a hangképlet fölismerési és összehasonlítási folyamatokban a gondolattársítás (a többféle helyen is észlelt hangjelenségek társítása) is fontos művelet volt. (A rokon helyzetek fölismerése, összehasonlítása, csoportosítása már az állatvilágban is fontos cselekvéssor lehetett, de ezt hangképletekkel az állatvilág nem tudta továbbfejleszteni.) A helyzeteket, jelenségeket társító gondolkodás, emlékezet mindmáig az egyik leghatékonyabb gondolkodási stratégiánk.

Kezdetben tehát nem tiszta hangok választódtak ki először a fogalomfejlődési láncban, hanem

hangképletek. Milyenek lehettek ezek a hangképletek? Mai nyelvünkől visszatekintve úgy mondhatnánk, hogy a természetben „magánhangzót és mássalhangzót” egyformán tartalmazó hangképletek lehettek a valószínűbbek a korai fölismerési szakaszban. A CzF felől visszatekintve erre a korra azt mondhatjuk, hogy kezdetben a hang, a gyökelem és a gyök együttes körét érinti ez a fejlesztés. Tehát e korai szakaszban még nem váltak szét a ma magánhangzónak és mássalhangzónak nevezett hangok. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy már a hangokhoz és a gyökökhöz vezető út is fogalomfejlődés volt, a korai fogalmak fejlődése. Az ősi hangképletekkel, a természet zörejeinek, hangzissorainak, fölismeréseit nevezhetjük ősfogalmaknak.

Egy példa: a sűrűdással járó jelenségek. Ma is megtapasztalható jelenségsoron vagy cselekvéssoron követjük a hanghatásokat a ma is hangutánzóknak nevezett hangok segítségével. Bár most elsősorban az *r* hangot szándékozunk kiemelni, követni, a társhangzók mindig jelen vannak és érzékeltetik a hangjelenség összetettségét. Ha szél pödr egy száraz falevelet, dörzsöli a földhöz, akkor – sok másféle hang mellett – egy *r* szerű hangot hallunk. A hörgő-köhögő embernek, a hangja is *r*-szerű, ahogyan szívja-fújja a levegőt. Előtte (és utána) a lélegzetvételtkor (ill. kilélegzéskor) is hallható *h* hangot is „halljuk”. (A náthás, vagy a horkoló ember ki-be orrhangja is hasonló lehet). A *hörgés, horkolás, hurut* szavak gyöke ma is visszaadja a légjáratnak ezt a hangját. A torkán akadt váladékot hirtelen kifújó ember *krákogása* is ebbe a hangcsoportba tartozik.

A kavicson sűrűdve megcsúszó test is *r*-szerű hangot hallat. Anyagok megmunkálásakor, elválasztásakor is fölhangzik az *r* (*s* ezt ma is őrizzük a *reszelés, a fűrészelés, morzsolás* szavainkban).

Az *r* hangzó erdei munkáinknál is tapasztalható. Ha gallyat törünk, ha rálépünk, akkor a roppanás hangja hallatszik, melyek mind sűrűdésos hangok is. De a töréskor fölhangzó *t* ütősszerű hangja is fontos, majd a folyamat második szakaszában a roppanás *r* hangja, amire a pattanás következik, amelyet a *p* hang ad vissza. (A roppanás a nagyobb tömeg nagyobb erővel történő hangadása.) A pattanás másként hangzik emberi

lépéskor s ez a *tap, top, tip* stb. gyököknél mutatkozik meg.

De a hangjelenségeknél megfigyelhető hangtársulások köre másfelé is elágazik. A zúzódo gallyak roppanását másként is őrizzük. A recsegés szóval, melyben másodikként azt a *cs* hangot adjuk vissza, ami a csőrömpölésben első hang lesz, mert ott viszont ez a hang a legerőteljesebb. Hangutánzó szavaink mintha jelenségtérképek lennének. A folyamatban fölcsendülő hanghatások sorrendjében adják vissza a jelenséget. Ezzel a hangsúly is megjelenik, és a fontossági sorrend már a hangutánzó szavainkban is nyomon követhető. (A cseppen *cs*-je még erőteljesebb, a *csurog*-ban visszatér a gördüléssel mozgás, sűrűlőds *r*-je is.) A társultan fölhalmozott hangjelenségekből, kellő tapasztalat és csoportosítás eredményeként választódtak ki a hangok.

Bővítve a kört más jelenségekkel újabb jelenségeket kapcsolunk a megismertekhez. A karmával a fát markoló, karcoló állapot hangadásában is előfordul *r* hang. A görög kavics, a gördülő dió egy másik irányban kapcsolja az *r* hangot. A karikába font fűzér vagy a kosár is mind őriz valamit a körbefogás, körbevévés, körbe ívelés jelenségéből. Ebben a hangtartományban tehát a *kör, kar, ker*, valamint a kapcsolódó *gör, gur, gir*, társult gyökbölcsekre és hatalmas szóbokor-család közös vonása kezd kibontakozni. A görbülő karom, az ölelő kar görbéje, a házat kerítő kerítés, a karám körfala, és még sok más jelenség képe közös a körrel. Nem csak a hangok segítik a képletek fölismérését, hanem a látható képek is.

Mialatt az *r* hang fölismérési folyamatába kívántunk beletekinteni, és egy olyan jelenségkörből indultunk el, amelyet ma is ismerünk, hangutánzó szavainkat fölhasználva és a hozzájuk kapcsolódó jelenségek kapcsoltságát fölismerve egyre gazdagabban bontakozott ki előttünk az a világ, amelyben egykori őstünk, a távoli múltban a természet jelenségeivel szembeállva a hangok visszaadására kényszerült. Válogatott előbb a hallott hangok között, azokat föl bontotta gondolatban álltal, hogy közös hangzókat vélt fölismerni, majd most már ezek szerint a fölismert és a szájával képzett hangképletekkel adta vissza, nevezte meg a jelenségeket. A kapcsolatlan előforduló

hangjelenségek segítségével azonban újabb fölismérésre nyílt alkalma: Ahogy utánozta is a hangsorokat (*reccs, ropp, tör, trap, csörr, hork, hörg*, stb.) nemcsak fölismerte a közös részüket (például a hangokat), hanem rangsorolta is őket a hosszúságuk szerint például (ma hangoknak, gyökelemeknek, gyököknek neveznék ezt a sort). Sőt azt is észrevehette, hogy a rövidebbek több hosszabb képletben előfordulnak. Mintegy elágazásokat vehetett észre a hangoktól a gyökelemekig (*l*-tól a *la, le, li, lo, lu* gyökelemekig pl.) vagy a *k - r* képletben (a *kör, kar, ker* bokorban lévő) gyökökig.

A közös hangokkal a szemléletünkben, agyunkban (társítással) összekapcsolt jelenségek között hálózat jön létre. A hangokon keresztül létrejött gondolati háló (világkép részlet) hasonló lehet ahhoz, amit a formák és a színek hasonlósága kapcsol össze agyunkban. Ha csak ezt a három összekapcsolódást tekintjük, (tehát a hangokkal, a formákkal, a színekkel összekapcsolódóakat), máris gazdag jelenségtérkép rajzolódik ki a szemünk előtt.

Egy további fejlődési lépcsőre jutunk el, ha az *r*-hangot tartalmazó jelenségek köre után megvizsgálunk néhány színekkel kapcsolatos jelenséget is. A *piros* az egyik legfőltűnőbb szín. Ha elindult a gondolatok összekapcsolódása a hangjelenségek között, akkor ezt a kapcsolást kifejezni beszédben úgy lehet, ha a színjelenségek hasonlóságát hangalaki kifejezés hasonlóságával teremtyük meg. Ezt a fölfedezést alkalmazták a magyar nyelv ősi fejlesztői. A színek hasonlóságát az őket kifejező *pir* gyökkel valóstítjuk meg ma is. Piros a *parázs*, piros a *pirók* (madárka piros beggyel), pirosra *piritjuk* a kenyeret, pirosra *pörzsöljük* a malacot disznóvágáskor, és piros a *pirkadat* színe is hajnalban. A *vér* színe sötétebb, *vörös* (veres). Vörös a lebukó nap és *vörhenyes* a kiütéses betegség színe a bőrtünkön. E szavak hangalakját nem tudjuk visszavezetni zörejekre, de a rájuk alkalmazott hangképletek mégis visszaadják a közböttük lévő színbeli hasonlóságot. Itt tehát tetten értük azt a jelenséget, amikor az egyik gondolkodási tartományban fölismert rendezettség mintájára szerveztek meg őseink egy másik gondolati tartományt.

Ugyanígy jártak el őseink a tér darabjaival. Először a *gömb, gombolyag, gombóc, gömböc, gomba*, stb.

szóbokor szavait említjük, aztán a begy, bogyó, bögyös szavainkat említjük, de a kusza száklakból rakott-rakódott *boglya, bog, bög*, (a *bogot* kioldó *bogozó*), stb. is rokon ezekkel. A hangalakok mögött ma közös jelenséget látunk, és ez megerősíti azt a fölismérésünket, hogy őseink tudatosan, egy másik területen már fölismert és alkalmazott szabály továbbvitelével alkották meg ezeket a szavakat.

Látjuk tehát, hogy a magyar nyelv őrizi azt a korszakot, amikor a hangutánzó kapcsolatokat fölismerték, ennek nyomán hangképletek rokonságát adták vissza a nyelvben. A hangképletekből pedig később fokozatosan kiválasztották a hangokat és ugyancsak állandósították a kapcsolatlan szereplő hangcsoportokat, amelyekből a mai gyökök és gyökelemek képződtek. Mivel a beszédfejlődés korai szakaszában ez a világleírás és jelenség-visszaadási stratégia sikeres életvitelt nyújtott a kifejlesztőnek, őseink másra is kezdték alkalmazni. Fölismerték azt, hogy nagy gondolati ereje van annak, ha a szemléletben közös csoportokba rendeződő jelenségeket a beszédben is közös hangzó csoportokkal adják vissza. Ezt a bevált hangzócsoporthoz egyre több fogalmi területre terjesztették ki (pl. a *tár, tér* szavakkal képzett szavak: a *tár* inkább a közeli, zárt terekre honosult meg, a *tér* a kiterjedtebb, tágasabb terekben.) Őseink ezzel a hosszan tartó, fölfedezésekkel kísért úton, az őket körülvevő gazdag jelenségvilágból olyan hangcsoportokat különítették el, amelyek megőrizték az ősi jelenséget, de az alapképlet kis módosításaival érzékeltették a sajátosságokat is. Ez a folyamat vezetett el a gyökök világának kiteljesedéséhez.

Egy későbbi szakaszon a gyökök összekapcsolásával jutottak el a ma már szavaknak és a mondatban ragokkal, képzőkkel, módosítókkal ellátott „gyökpólimerek” kifejlesztéséhez is, amit másutt már vázoltunk (Bérczi, 2011). A bemutatott korai korszak vázolásának zárásául fontos kiemelni azt az életdarabot, amit már meg tudott világítani ezekkel a nyelvi fejlesztésekkel. Mert a kifejlesztett beszéd-vivmányokkal ismeretrendszerbe szervezett őstünk egy tértartományt. Az a tény, hogy egy tértartományt és a hozzá kapcsolódó életdarabot hangokkal, és gyökökkel ismeretrendszerbe szervezte, azt a lehetőséget

biztosította számára, hogy hatékonyabban éljen. Elérte azt, hogy másként lássa át a gyökökkel már megszervezett világdarabot s ennek hatására kicsit másként is éljen: fokozatosan halmozza az új ismereteket, melyek lendületet adnak egy következő lépcsősor megmászására.

	<i>d</i>	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>r</i>	<i>cs</i>
<i>d</i>	-	<i>dobb(an)</i>			<i>durr(an)</i>	
<i>b</i>		-			<i>burr(og)</i>	
<i>p</i>			-	<i>patt(an)</i>	<i>pör(ög)</i>	<i>pocs(olya)</i>
<i>t</i>			<i>topp(an)</i> <i>tap(od)</i>	-	<i>tör</i>	<i>toccs(an)</i>
<i>r</i>		<i>robb(an)</i> <i>rebb(en)</i>	<i>ropp(an)</i>		-	<i>reccs(en)</i>
<i>cs</i>		<i>csobb(an)</i>	<i>csepp(en)</i>	<i>csatt(an)</i> <i>csett(en)</i>	<i>csörr(en)</i>	-

Táblázat: Hangutánzó gyökök, melyek máig őrzik az ősi hangmintázatokból kiválogatódott hangképletek ősi alakját, amelyek egyúttal nyersanyagai is lehetnek a későbbi hangzó-kikristályosítás folyamatának.

Korai nyelvépítkezési ábra. A magyar nyelv lépcsőzetes nyelvfejlődési rétegtani modellje. A hangutánzó, majd hangmintázatok fölismereő és hangképleteket alkalmazó beszéd – a testmozgásokkal, gesztikulációval végzett eseményleíráshoz képest újszerű módot jelentett. Előnyeit fokozta egy újabb epizód, amikor a hangképleteket nemcsak a hangokhoz, hanem a hangképlettel jellemzett jelenséghez társuló eseményre, jellemzőre is alkalmazni kezdték. (Hangképletnek neveztük azt a benyomást, amit egy zörej esetén észlelünk.) Egyik ágon a gyökök fejlődtek így, jelentésük a fogalomfejlődéssel bővült és tisztult. Másik ágon a pontos ismétlésre szolgáló hangi világ is rögzült. A gyökök világában a hangi és képi mintázatok együttesen foglaltak már helyet. További fejlődési epizód lehetett az, amikor a gyökök összekapcsolására került sor a hosszabb és több viszonylatot bemutató szavak kialakítása céljából. Ez az agglutináló nyelv módszere. Eközben drámai bokrok jöttek létre. (Bérczi, 2011)

A MAGYAR NYELVI FEJLŐDÉSTÖRTÉNET:
LÉPCSŐZETES KIÉPÜLÉSI MODELL

A bemutatott korai korszak megvilágított egy olyan életdarabot, amit már nyelvi fejlesztésekkel tudott gazdagítani. A bemutatott beszéd-vívmányokkal ismeretrendszerbe szervezett őstünk egy tértartományt. A leírt életdarabot hangokkal, és gyökökkel ismeretrendszerbe szervezve, e módszer azt a lehetőséget biztosította őseink számára, hogy hatékonyabban éljen, s fokozatosan másként lássa át a gyökökkel már megszervezett világdarabot, majd később fokozatosan halmozza föl az új ismereteket, melyek lendületet adnak egy következő lépcsősor megmászására. Egy ilyen lépcsősor lehetett a képzett szavak világa.

(Ezeket az elemzéseket és korábbi megállapításainkat a nyelvfejlődés megindulásáról lásd pl. Bérczi, 2011, Magyar nyelvkémia). Egyet azonban, példaképpen fölledünk a legkorábbi hangképleteknek a fogalomfejlődési szakaszából. A magyar szókincsben hihetetlenül gazdagon maradtak fenn a lélekfogalom kialakulásának alapszavai.

Az IZ fogalombokra

Van egy különleges szóbokor a magyar nyelvben, amely igen nagy ősiségre megy vissza. Ez az IZ és a hozzá kapcsolódó fogalmak szóbokra.

Ma az iz jelentést önmagában állva leginkább a nyelvünkkel ízelt étel kapcsán emlegetjük. Például az étel íze kifejezésben. Jelen van azonban más, szintén a testünkön észlelhető jelenséggel kapcsolatban is szavak gyökeként. Ilyen szavaink az izzad, az izom, az izgul is. Az ízig-vérig (=testestől-lelkestől), az izé, izél (=”lelket csinálni”), izgága (=nem bír magával), izeg-mozog, az ágaskodik benne az íz (=nem bír magával) kifejezések azonban arra utalnak, hogy az alapjelenség szélesebb körű volt egykor. Ha pedig az esz, isz, ész szavainkat is ide kapcsoljuk, akkor kibontakozik egy olyan ősi jelenségcsoport képe, amely a testből ki-be áramló dolgokat jelöli összességében. Ezt a kiáramló valamit a tűz esetén találjuk meg e jelenségek körében. Néhányat ábránkon is bemutatunk.

A szemközti ábra hat képéből öt azt jelzi, hogy az alapfogalom a testhez kapcsolódik. Korábban bemutatunk azt, hogy a kezdeti alapfogalmak a test közeli életjelenségek közül, vagy a közeli természeti folyamatok jelenségvilágából, az azokat kísérő hangjelenségek közül választódtak ki. Ebben a hangutatózó alapképlet körbe most nem tudjuk biztosan beilleszteni az IZ fogalomkör hangképletét, de azt látjuk, hogy az embernél megfigyelhető legalapvetőbb életjelenségek világának az alapszavai, azoknak gyökei kerülnek ki az IZ ősbokrából.

Van egy különleges terület, ahol az IZ szó máig széles körben használatos rokon nyelvekben is. Ez az iz lélek gondolata, amely megtalálható finnugor nyelvekben is. Kiindulva e szavaknak a belsőből való kilépés, az eltávozás, valaminek a kibocsátása jelentésére azt látjuk, hogy egy ősi megfigyelés fogalomfejlődésének állomásait, a fogalom differenciálódásának mozzanatait őrzi a különféle ma használt IZ alakok.

Izzik = fényt bocsát ki (és hőt is kibocsát)
Izzad = cseppeket bocsát ki
Izom = kidomborodásokat „bocsát ki”

Izgul =	remegést mutat ki (ki be jár az ütőere pl.)
Izel vagy ízlel =	az ételből kijövő szagot, ízt érzékeli
Izeg-mozog =	mozgolódik, mozgás révén feszültséget sugároz
Ízzé-porrá zúz (tör) =	annyira összetöri, hogy a lélek is elmegy belőle
Ízig-vérig =	testestől-lelkestől
Isz-ik =	táplálékot befogad
Esz-ik =	italt befogad
Isz-kol =	eltávozik
Úz =	eltávozásra bízta
Úzen (Izen)	hírt küld el
Ész =	valami történik belül, ami láthatatlan, de a lélekkel lehet kapcsolatban
Eszme =	az a valami, ami a halottal van még 40 napig a csángóknál

„száradjon beléd az iz” átközödő kifejezés
„rágja meg a májad az iz” átközödő kifejezés

E szavak mind azt mutatják, hogy a magyar nyelv az iz gyökben alapjelenséget őrzi, alapmegfigyelést rögzít.

Úgy is mondhatjuk, hogy (életdarabok közös részét rögzítette ebben a gyökben. Azt is mondhatjuk, hogy a máig őrzött erős gyökbelisége révén a magyar nyelvben az IZ az elsődleges képet (fogalmi képletet) őrzi. (Néhányat ezek közül szintén megemlít Varsa Mátyás a Tiszatáj 2003, augusztusi számában megjelent cikkében, melynek címe: A legrégebb magyar mítosz.)

Egy másik fejlődési iránya azonban a bent maradó részre vonatkozik: ÉSZ. Az ÉSZlel ige az érzékelés során a belsőben maradó jelre vonatkozik. Hogy azonban az ész is a ki-be szálló lélek része volt egykor, azt a csángóknál a temetés utáni szokás őrzi meg. 40 napig kell a halottat őrzeni, s csak az után szabad eltemetni, mert ez ideig még vele van az ESZme.

Ugyancsak a ki-be járás másik ágát képviseli az ESZik és ISZik ige, a két táplálkozást jelentő igrék.

Van egy harmadik fogalomkör, amit eddig nem kapcsolunk az IZ bokorhoz. Ez pedig az ŐSZ, az ősi

szó egyik változata. De a fogalom személyi megfelelője az ŐS, az elhalt rokon, akitől származunk. Talán az ŐS-höz köthető ISTEN fogalmunk is kapcsolódik ehhez a kiterjedt fogalombokorhoz.

Az ESZ, ISZ étkezési fogalomkör maradványai

Láttuk, hogy az IZ korai fogalombokrához tartozik az étkezési szavak egy része is. A német essen, (angol eat), szintén ide tartozó ősi fogalombokor maradvány. Ugyancsak ide sorolható az aus (német ki) s ennek nyomán az out (angol ki) is, bár az utóbbi (a t-s változatúak csak a németes áttétellel érthetők meg.) Ugyancsak ide sorol a latin ex = ki szó is.

Ha a kiterjesztett jelentéskört tekintjük, akkor gazdagabb a töredékszavak hálója szintén talál töredékeket az ősi fogalombokorból.

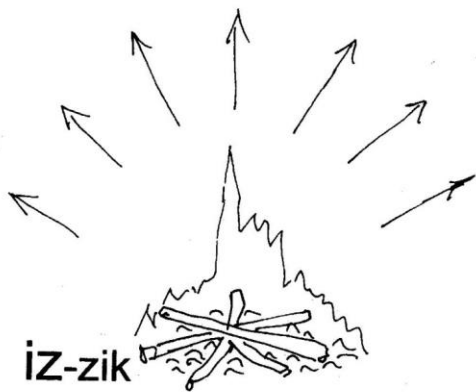
Bár az itt vázolt fogalomfejlődési adattár további kutatást igényel, azt elmondhatjuk, hogy a magyar gyökkészlet kincsestárának egyik igen terebélyes családi körét találhatjuk meg az IZ-ben.

Mivel a fogalombokor mindmáig a magyar nyelvben a legteljesebb, azért körülnézhetünk Euráziában aziránt, hogy meddig terjed a ma létező nyelvekben ennek az ősi fogalombokornak a megőrzött állapota valamilyen formában.

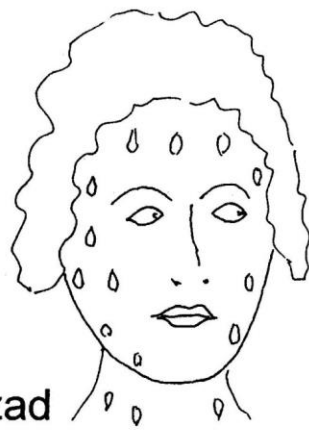
Kétségtelen, hogy a testből kijutó lélekre őrződött meg talán a legszélesebb körben a jelenségvilág. A magyar IZ-lélek a Finnben: itse, az Észben: ise, a Vogulban (manysiban): is, jis, az Osztyákban (hantiban): is, ishor, a Permiben: ise (saját jelentéssel). De a nyelvben máig élő, általánosabb ki, kijut, kimegy, eltávozik jelentéssel az oroszban bír. Túl azon, hogy az iz igekötő a ból, böl ragot jelenti, ami a valahonnan való eltávozást, kijövést jelöli, a ki igekötői szerepben az igéknél mintegy 20 százalékban az isz, vagy az isz, néha az sz prepozícióval jelölnek.

A legtávolabbi IZ jelentésről Japánban értesülünk: az ősi IZU a régi japán nyelvben jelentette a ki, kifelé irányt. Ez a névadás él IZUMO szentélyének nevében, és talán az ISE szentély is erre a fogalomkörre megy vissza.

Időben visszafelé haladva megtaláljuk az IZ –lélekre utaló fogalmakat Egyiptomban (ISIS istennőnél), a sumér-akkád istenek között (ISTÁR nevében).

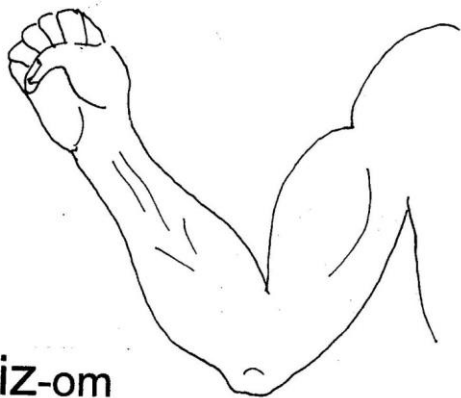
íz-zik

íz-zad

íz-gul

íz-om

íz-lel

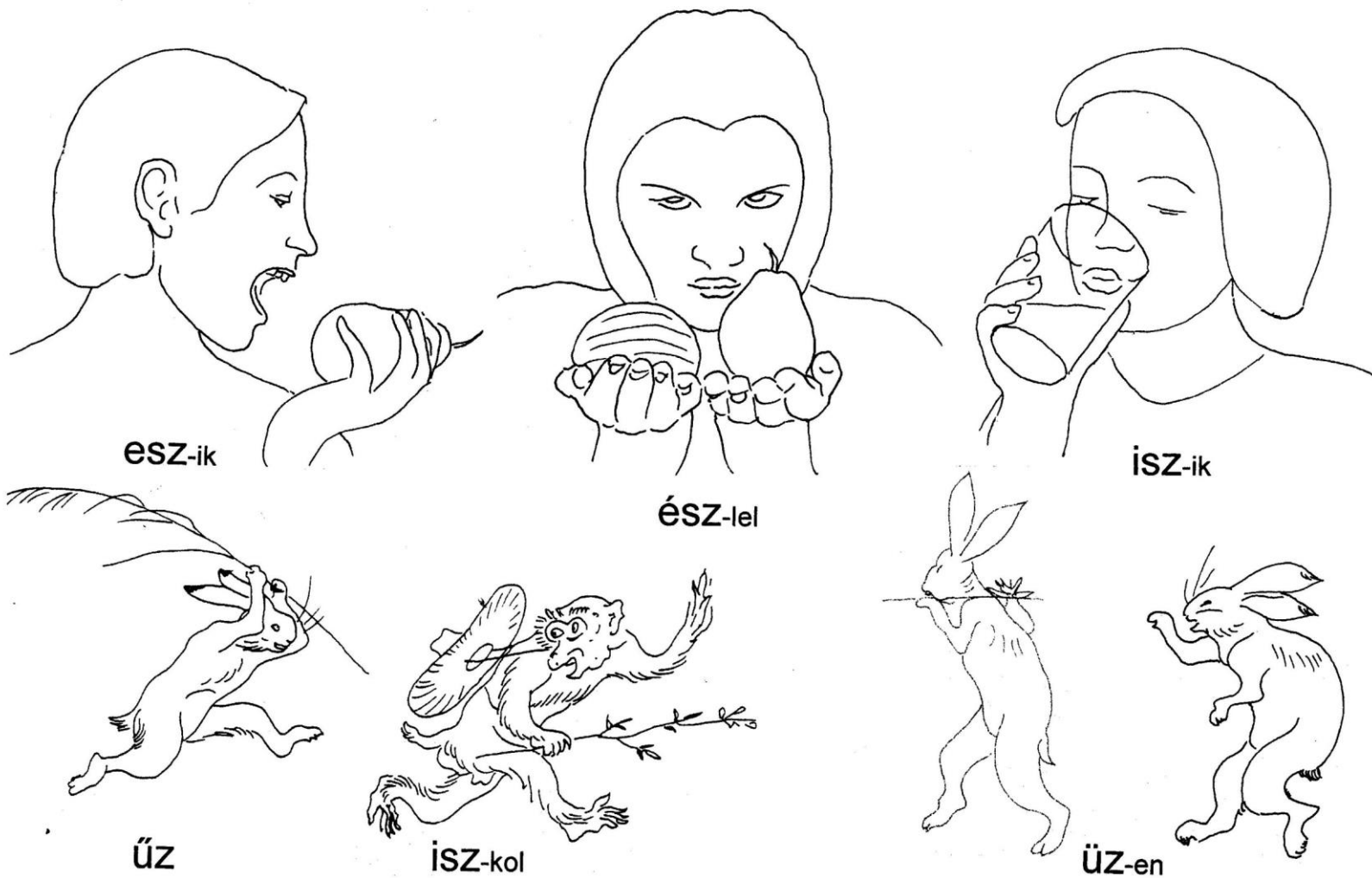

ízé ?

Az ősi IZ fogalombokor ábra. A magyar nyelv, fogalomfejlődése során, az ősi képből, a testből kilépő IZ alapgondolatából, igen kiterjedt fogalombokrot

fejlesztett. A szerző néhány vázlatos rajzon bemutat ezekből hatot: az izzik, az izzad, az izom, az izgul, az izlel és az ízé (talán gondolati keresőszónak

mondhatjuk) képét. Számos más, lélekkel kapcsolatos kifejezés él még a magyar nyelvben s mind olyan, ami ehhez a szó- és fogalombokorhoz tartozik.

Az alsó ábrásor jeleneteit a világhírű japán rajztekercsnek, a Csó-dzsü Giganak néhány állatfiguráját kölcsön véve állítottuk össze (űz, iszko!, űzen).

Az IZ fogalombokor maradványai az oroszban

Elő lépésként tekintsük át azt, hogy az eredeti IZ magyar gyök összetartozó szavai hogyan mutatkoznak az orosz szótárban:

Izzani = fényt kibocsátani (és hőt is)	накаляться, накаливаться
Izzadni = cseppeket kibocsátani	потеть
Izom = kidomborodásokat „bocsát ki”	мускул
Izgulni = remegést kimutatni (pl.)	волноваться
Izelní, vagy izlelní = az ételből kijövő szagot, ízt érzékelni	ошущать вкус
Izegni-mozogni =	ёрзать
Ízzé-porrá zúzni (törni)	разбить в пух и прах

Láthatjuk, hogy az eredeti gyöknek a magyarban összetartozó szavai mind különbözőek az orosz szótárban. Az iz fogalombokor ősi jelenségképlete nem őrződött meg eredeti sokszínűségében a szavakban. A magyar IZ fogalomkörű túlkrözött jelenségvilág elvont (a jelenségbokortól eltávolodott) – új szavakkal van megjelölve. Ez tehát mérési eredményként jelzi, hogy az orosz nyelv már eltávolodott attól az ősi állapottól, amikor még egymáshoz közeli szavakkal fejezték ki az egymással gondolati-jelenségbeli kapcsoltságban lévő fogalmakat.

Mégis, van a szavaknak egy olyan köre az orosz nyelvben, ahol megmutatkozik az iz ősi jelentésének egyfajta megőrzése. Ezekben a szavakban az iz igeikötő szerepű, és a szó jelentésében a ki, kifelé, kiáradó értelmet adja a szavaknak. Mászt jelent a húzni, és mászt a kihúzni. Orosz nyelvi középszótárban 10 oldalt, - azaz 20 hasábot - tesznek ki az iz-zel kezdődő orosz szavak. (Az iz –zel kezdődő szavak között előfordulnak nem ebbe a jelentéskörbe illő szavak is, mivel a mai orosz nyelv egy nagy kevert rendszer.)

Néhány fontosabb iz kezdetű szót bemutattunk. Maga az iz szó azt jelenti, ból, ból (valamiből kifelé). IZ kezdetű szavak az orosz szótárban, (valamint az ISZ-szel és az SZ-szel kezdődő ki jelentésűek is)

избавить	(ki)szabadítani
избегать	(ki)kerülni

избирать	kiválasztani
изведывать	kitapasztalni
извергать	kihány, kivet, kidob, kilövell
извёртываться	kivágni magát
извёстие	kibocsátás, hír, hírkibocsátás
извлечение	kihúzni
издать	kiadni
изливаться	kiáramlani
(изливать сердце - kiönteni a szívét)	
изошряться	kifinomulni
износиться	kilyukadni
измерять	kimérni
измучиться	kimertülni
излучать	kisugározni
извне	kivülről

искажать	kiforgatni
(искажать смысл слов – kitekerni a szó értelmét)	
испарение	kigőzölgés, kipárolgás
использовать	kihasználni, használni
исходить	kiindulni
истрелять	kiírtani, kiölni, kipusztítani
истираться	kikopni
исключать	kirekeszteni, kizárni, kiközösíteni
исход	kimenetel, eredmény
исчерпывающий	kimerítő, részletes
истошение	kimerültség
испаряться	kipárolog, párolog
испытывать	kipróbálni
исключение	kivétel
исследовать	kivizsgálni, kikutatni, tanulmányozni

сходить	kiszállni, menni valahová
стирать	kimosni, kitörölni,
сдвигать	kimozdítani
скончаться	kimúlni, kiszenvedni, meghalni
сводка	kimutatás
смотреть	kinézni (az ablakon)
сохнуть	kiszáradni
сыпной гипс	kiütéses tífusz
светлеть	kivilágosodni

Az IZ-zel (ISZ-szel, SZ-szel) kezdődő igeikötős igék és szavak sorából azt látjuk, hogy az orosz iz (és az иc,

a c) azt a jelentést viszi tovább, ami az ősi gyökből kikristályosodott, és ez a ki-, a kifelé jövő (valami) értelemmel összefüggő jelentésű.

Elvégezve a vizsgálat próbáját, megnéztem a magyar-orosz szótár ki-vel kezdődő szavait. Ebből a vizsgálatból érdekes kép tárult elém. A ki-vel kezdődő szavak orosz megfelelői közül mintegy 60 százaléknyi a вы szóval kezdődött. Ez nem meglepő, hiszen a kijárat például выход. Ugyanakkor a ki-vel kezdődő szavak orosz megfelelői közül mintegy 15 százaléknit tesz ki az из–zel kezdődő szavak aránya. Az orosz nyelvben tehát a ki igeikötőt ma már nagyobb súllyal képviseli a вы igeikötő, mint az из igeikötő.

Mindezek alapján a következő, sajátos rétegződési helyzet áll fenn. Nyilvánvaló, hogy az iz gyökképlet a magyarban teljesebb, mert a magyarban képez rendszert és illik a testből történő eltávozás, valamilyen kibújás, kilépés képéhez. A magyarban az IZ őrzi az eltávozó ízlélek képét (képletét) is, de az ősi fogalomkör eredeti jelentésköre is föltárható belőle. De a jelentése ennek a rövid gyök alaknak jelen van egy másik nyelvben is, ahol azonban az eredeti jelentése már elveszett és csak a lényege, a kijutás, kitérés, kilépést őröz értelme van jelen. Ez az egyszerű megfigyelés és mérés a gyökrendszerben rejlő lehetőségeket támasztja alá abban, hogy segítségével nyelvfejlődési rétegeket tudunk föltárni.

Az orosz nyelvet más gyökök jelenlétére nézve is megvizsgálva három fokozatot figyelhetünk meg:

1. Van néhány olyan CzF gyök, amelyből származó szavak szinte teljes egészükben, rendszerként élnek tovább az oroszban. Ilyen az egy = egyin, (ágyin, mindkét alak él), Ilyen még a „top” gyök is.

2. Vannak olyan CzF gyökök, amelyek a közös ősi képre mennek vissza és ez túlkröződik is a belőle eredő szóbokorban, de az oroszban meglévő szóalak már csak az elvontabb értelmet őrzi. Ilyen az IZ, mint igeikötő és ilyen a tár, tér, valamint a kör, ker, gör, tap, stb. CzF gyökök köre. Ebből a típusból találtam a legtöbbet.

3. Vannak olyan ősi CzF gyökök, amelyek már nincsenek jelen az oroszban, mert a vele kapcsolatos szavak egészen mások. Ilyen pl. nyelével kapcsolatos, nyál, nyelni, nyelv, nyúl(ik) fogalombokor gyökeinek esete.

Az Az IZ fogalombokor néhány kifejezése Nyugat-Euráziában (Európában) és Közép-Euráziában

Nyugat-Euráziában (indoeurópai nyelvek)

izeg-mozog - wriggle

izviti se – szlovén
izogniti se – szlovén
izmuznoti – szlovén
zviti se – szlovén
serpegiare – olasz
schlangelen – német
извиваться – orosz
излучать – orosz

izzad - exude

izzarevati - szlovén
izlocati - szlovén
ausscheiden – német
exudar – spanyol
exude – angol
wydzielac – lengyel (a vü újkori ki szócskával)
излучать – orosz

izzadság - sweltering

zgos - szlovén
изнемогать – orosz

izlel - taste

smaak (smaak) – lengyel
sapere – olasz
sabonar - spanyol
вкус – orosz (a vü újkori ki szócskával)

iz - flavor

*zaciniti – szlovén
sazonar – spanyol
sabor – portugál

sapore - olasz
sorte - német
smak (smaak) – lengyel
вкус – orosz (a vü újkori ki szócskával)

izom – muscle

sila (szila) – lengyel
сила – izom

Közép-Euráziában (török nyelvek)

Proto-Turkic: "is" | Proto-Turkic: *isig / *isig,
English meaning: - 1 hot 2 warm (magyar: izzó)
Russian meaning: - 1 горячий 2 теплый
Magyar: izzó, izzik,

Old Turkic: isig (OUygh.) *is+ / *isi- 'to be hot'

Karakhanid: isig

Turkish: sızgık

Tatar: esse

Middle Turkic: isti, isig

Uighur: issiq

Azerbaidzhan: isti

Turkmen: isst

Khakassian: əzəg

Oyrat: izü 1

Halaj: hissi, hiss

Chuvash: иш

Yakut: ifi, ičiges (< *isi-geč)

Dolgan: ifi, ičiges

Tuva: iziy

Tofalar: i'siy

Kirghiz: isiq, is+ 'heat, hot wind'

Kazakh: isst

Noghai: issi

Karaim: issi, sızgıq, is+ -t- (K) 'to warm'

Karakalpak: isst

Salar: hıssı

IZ keresések az Uráli nyelvekben

Már bemutattuk, hogy az uráli népeknél a lélek, árnyéklélek, vagyis a személy saját maga irányában tolódtott el a iz ise (izé) jelentése. Ezt részletezi ki ez a szószedet: tehát az ise szó, a „lélek” árnyéklélek fogalom leszármazottja, és a személyt magát jelenti.

Proto: *íce ~ *ise

English meaning: shadow; shadow soul

German meaning: Schatten; Schattenseele

Finnish: itse 'selbst'

Estonian: ise 'selbst; eigen, besonder'

Saam (Lapp): ieš ~ jieš, (du., pl.) iežá ~ jiežá (N) 'himself, self-', ietj (L) 'selbst, selber', jičče, pl. jičč (T), ičč (Kld.), jiehč, jehč (Not.), ič (A) 'selbst, sich, sein' Mordovian: es, as (E), es (M) 'selbst, selber, eigen'

Mari (Cheremis): əške, ške (KB), əške, ške (U), iske (M) 'selbst, eigen', ške (B) 'selbst'

Komi (Zyrian): ačim (S P), ačim (PO)

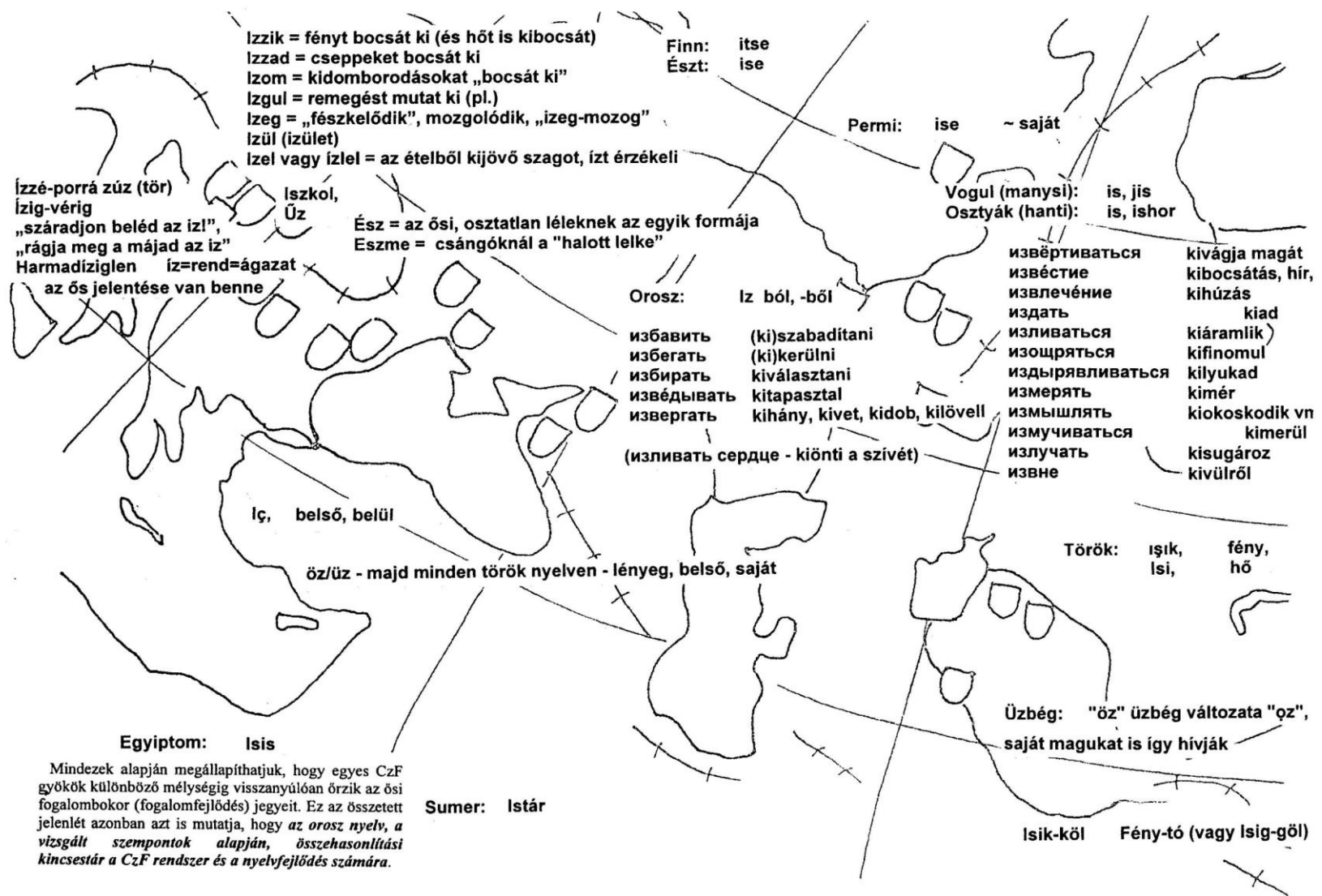
Khanty (Ostyak): iŋ-əs (J) 'Schattenseele', is (Kr.)

'Seele, Geist', is-χor (O) 'Schattenbild; Gespenst'

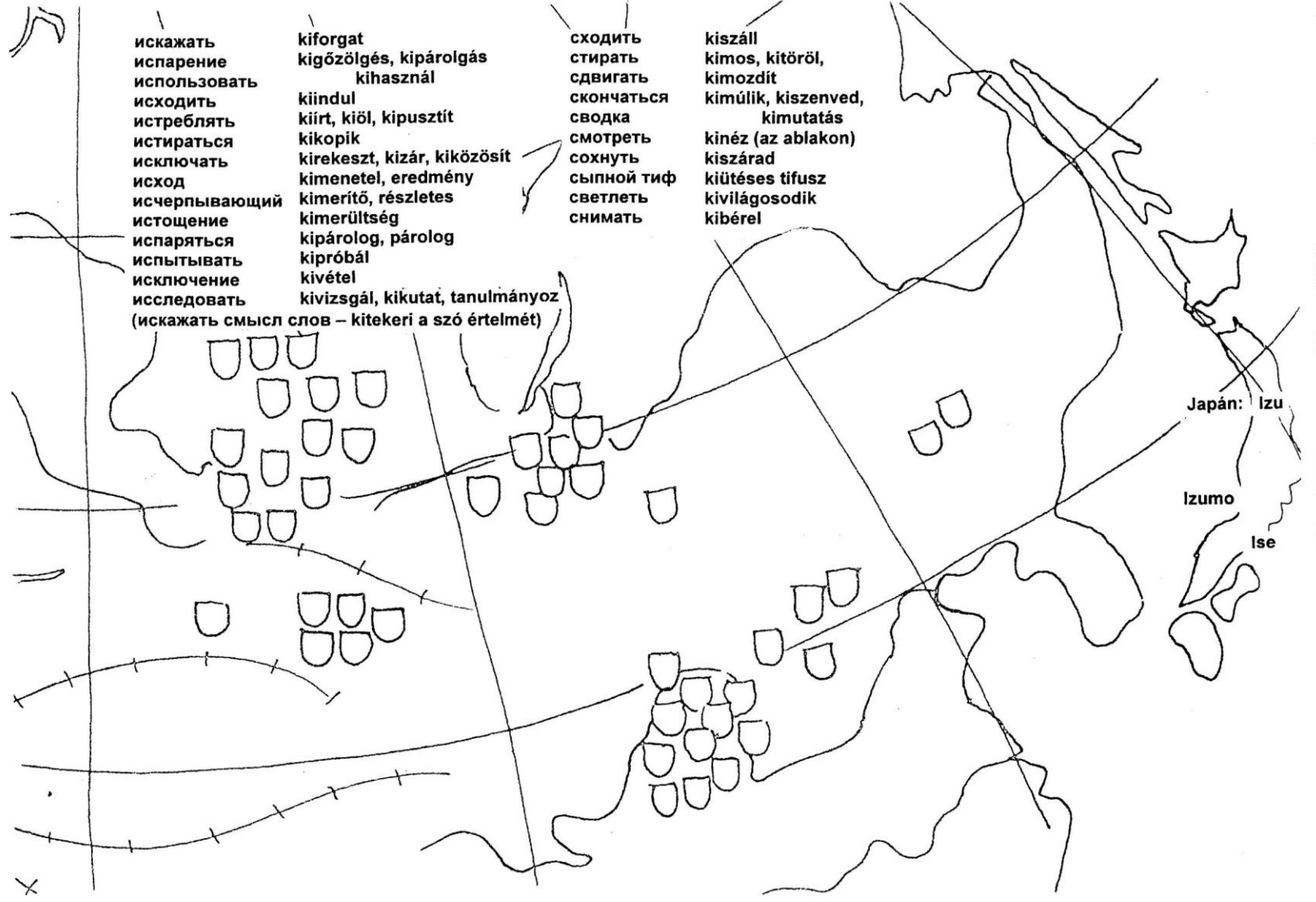
Mansi (Vogul): jisú-k'ørø (T) 'der Name einer unruhig umherirrenden Seele', jiw-is (LM) 'der Schatten des Baumes', isk,ar (KM), isχor (So.) 'Schattengestalt; Schattenseele des lebenden Menschen; Geist', is (So.) 'der wirkliche, im Sonnenschein sichtbare Schatten des Menschen; Geist'

Hungarian: isz, isz (dial.) 'Brand (Krankheit), Krebs; eine böse Krankheit des Zahnfleisches; ein seelischer zwingender Grund, wahrscheinlich einer von den Bösen' ?, is (dial. es, es, es) 'auch', ? és, s 'und' Sammlahti's version: *ii/is/c'i

Yukaghir parallels: ežie, ižie 'selbst; oneself' (ö maga)

Míndezek alapján megállapíthatjuk, hogy egyes CzF gyökök különböző mélységig visszanyúlóan őrzik az ősi fogalombokor (fogalomfejlődés) jegyeit. Ez az összetett jelenlét azonban azt is mutatja, hogy az orosz nyelv, a vizsgált szempontok alapján, összehasonlító kincsestár a CzF rendszer és a nyelvfejlődés számára.

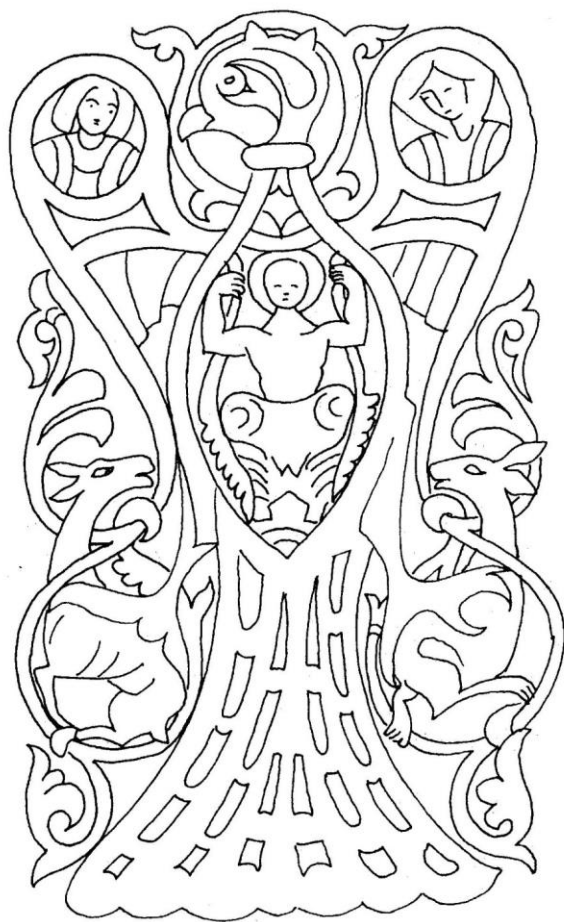
исказить
испарение
использовать
исходить
истреблять
истираться
исключать
исход
исчерпывающий
истощение
испаряться
испытывать
исключение
исследовать
(исказить смысл слов – kitekeri a szó értelmét)

kiforgat
kigőzölgés, kipárolgás
kihasznál
kiindul
kiirt, kiöl, kipusztít
kikopik
kirekeszt, kizár, kiközösít
kimenetel, eredmény
kimerítő, részletes
kimerültség
kipárolog, párolog
kipróbál
kivétel
kivizsgál, kutat, tanulmányoz

сходить
стирать
сдвигать
скончаться
сводка
смотреть
сохнуть
сыпной тиф
светлеть
снимать

kiszáll
kimos, kitöröl,
kimozdít
kimúlik, kiszenved,
kimutatás
kinéz (az ablakon)
kiszárad
kiütéses tífusz
kivilágosodik
kibérel

Japan: Izu
Izumo
Ise

Égberagadási jelenet a palermoi székesegyházban, 12. századi mozaikon.

Égerházi László faragása is az égberagadási jelenetre emlékeztet.

A szerkezeti hierarchia jelentősége a Czuczor Fogarasi szótár elemzésekor: szavak, gyökök

Czuczor Gergely és Fogarasi János halhatatlan munkája, A magyar nyelv szótára volt az első olyan munka, amely módszeresen mutatta be a magyar nyelv mélyszerkezetét. E munka megjelenése (1864-1872) óta is sokan rámutattak arra, hogy a nyelv valódi szerkezetének a föltárásában a nyelv belső rendszere a meghatározó. A magyar nyelv belső szerkezeti hierarchiáját egy korábbi fejezetben már vázoltuk. Bemutattuk, hogy a szerkezeti hierarchia építkezési, tartalmazási reláció.

A *népemesi* szinttől „lefelé haladva” a tartalmazási relációs lépcsőn a *mondat*, (a beszéd egysége), az önálló jelentéssel bíró egység, a *szó*, *aztán* lejjebb (beljebb) a magyar nyelv ősi sajátossága, a gyök következik. Most a hangok értelményét csak említjük, mert a továbbiakban két szintet vizsgálunk a fejlődéstörténet szempontjából: a szavakat és a gyököket.

A szavak a műveltségi közösségek lassan változó egységei. Az indoeurópai nyelvészet a 19. század közepéig eljutott a szerkezeti hierarchia fölismeréséig. Ahogy a kémiában, a szavak szintjén is további fölbontást lehetett elvégezni, más nyelveken is. A német szerzők is, és a magyar szerzők is a gyökök szintjéig vitték le a nyelvszerkezet értelmezését. Azonban míg a magyar nyelvben 2300 (CzF), addig a németben (stb.) csak 300 gyököt találtak a kutatók. (Németh, 2009) *Amíg tehát a magyar nyelvben elvégezhető volt a mélyszerkezet kutatása, a mélyebb hierarchiaszint fölismerése, és ezzel egy egész nyelvet átfogó belső rendszer volt fölismerhető, ezt csak igen redukált módon lehetett megtenni a német (s más indoeurópai) nyelvben.* Ekkor lépett a különös irányába tovább a nemzetközi nyelvtudomány. Először a szavakban észlelt hangváltozások irányában, majd a nyelvek szóképzési változásának irányában.

A mélyebb szintek kutatása elvezetett a gyökök alapján föltérképezhető korai nyelvfejlődési történethez, például a hangutánzó képletek nyomán kifejlődő gyökvilág fejlesztésének néhány lépéséhez (Bérczi, 2011).

Volt egy terület azonban, ahol az indoeurópai nyelvtudomány követte a természettudományos vizsgálatokat és ez a nyelvek szóképzésének átalakulása volt. Ez a folyamatszakasz a nyelv szóképzésének bomlása. A bomlási folyamatok fizikájának egy epizódjával kell megismerkednünk, hogy ezt a módszert megismerjük.

Az ősi szerkezet átalakulása, bomlási idejének mérése: glottokronológia

1952-ben Morris Swadesh amerikai kutató cikket jelentetett meg a *Proceedings of the American Philosophical Society* című folyóiratban. A cikk címe: *Lexico-Statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts: With Special Reference to North American Indians and Eskimos* (A történelem előtti népi kapcsolatok szótárstatisztikai datálása: különös tekintettel az észak-amerikai indiánokra és eszkimókra). A cikk azért érdemel különös figyelmet a mai olvasó számára is, mert a cikkben javasolt mérési módszer a radioaktív bomlást használja föl mintául a nyelvi változások korának meghatározására. Az akkoriban W. F. Libby (1951) által fölfedezett radiokarbonos kormeghatározás mintájára Swadesh a szóképzésnek egy meghatározott időben egységes készletének az idővel előálló bomlását elemezte. A szóképzésnek leánynyelvekre történő bomlása során beálló változását tette mérhetővé és ebből alkotott mérési módszert glottokronológia néven. A glottokronológia e korai változatát, azóta sokan továbbfejlesztették, de az alapelve mindmáig a fizika egyik alapjelensége: a radioaktív bomlás.

Magát a radioaktív bomlás alapjelenségét akkor már fél évszázada ismerték és fokozatosan dolgozták ki a geológiai kormeghatározásra a radioaktív elemek bomlási sorának fölhatalásával. Mivel ezt a módszert ismertnek tételük föl, ezért csak vázlatosan emlékeztetjük rá az olvasót. A $t(0)$ időpontban jelen lévő $N(0)$ radioaktív elem mennyiségével arányos a delta t idő alatt elbomló delta $N(t)$ leszármazott elem mennyisége, amely folyamat így a

$\Delta N(t)/\Delta t = -\lambda N(0)$ t egyenlethez vezet, melynek

$dN(t)/dt = -\lambda N(0)$ t differenciálegyenlete az

$N(t) = N(0) \text{Exp}(-\lambda t)$ megoldási egyenletre vezet.

Itt λ a bomlási állandó. $N(t)$ a bomló atommagok száma a t , $N(0)$ a kezdeti időpontban. Kiemelt szerepű a felezési idő, amely azt az időtartamot adja meg, amely alatt az $N(0)$ kezdeti érték a felére csökken.

A Swadesh által ily módon fölépített **szókészleti glottokronológia a közös eredetű szavak arányát vizsgálja a nyelvekben.** A különböző, egykor szorosabb rokonságban állt nyelvekből egy szabványosított alapszóképzés tesznek vizsgálat tárgyává. (Ez felel meg a hasonlatul szereplő fizikai jelenségben a bomló radioaktív atommagoknak) **A szóképzési glottokronológiában** azt vizsgálják, hogy ezekből az alapszóképzésben előforduló, és más (rokon) nyelvekben is megtalálható szavakból – ugyanolyan jelentéssel – milyen darabszámmal őrződtek meg azonosságok, tehát egy idő után még milyen átfedés maradt fenn a két szóképzés között. (Hiába van meg ugyanaz a szó mindkét nyelvben, ha csak az egyikben az a jelentése, ami az alapszóképzésben szerepel.)

A szóképzési glottokronológiát arra használták föl, hogy a vizsgált nyelvek történetét egyre pontosabban megismerjék, mert a fenti módszer lehetővé tette, hogy a szóképzések összehasonlításával a két vizsgált nyelv szétválásának a korát meg lehessen határozni.

Gyökrendszertani (vagy etimonokra alapozott) glottokronológia Eurázsiaiában

Tovább lehet fejleszteni a nyelvek ősből állapotainak vizsgálatát azzal, hogy nem szóképzés, hanem egy mélyebb hierarchiaszintet, a gyökszintet hasonlítjuk össze az egykor kapcsolatban lévő nyelvekben.

Első lépésként a nyelvszerkezeti változásokban - a gyökök vizsgálatának esetén - azt lehet majd kikutatni, hogy az ősi közös újítások közül melyek vannak még meg az adott nyelvekben a legnagyobb készletű

alapnyelvhez viszonyítva. (Esetünkben a gyökrendszeren alapuló ősi fogalomvilágú magyar nyelvhez viszonyítva.) Ehhez természetesen először érdemes fölteni az alapnyelv gyök szerkezetét. Ennek alapján meg lehet állapítani egymáshoz viszonyított korukat, azaz relatív kronológiájukat (B. Sz. 2012-es előadása a II. CzF konferencián, az orosz nyelvben található magyar gyökzárványok alapján), s csak az után kezdeni rekonstruálni a szétválásokat egy későbbi időszakban. Ilyen tartalmazásokat kutatott föl korábban Götz László (1994) és Varga Csaba (2005) is. Azt találták, hogy a magyar nyelvben elevenen élő gyökrendszer töredékei megtalálhatók az indoeurópai nyelvekben.

A gyökrendszertani glottokronológia az a módszer, amely a nyelvi tartalmazási rétegsor-förlállításokat követő lépés. Ennek során a gyöknyelvi (vagy etimon) adatokat a lehető legnagyobb koherenciát adó rendszerbe szándékozunk befoglalni.

Látuk, hogy a nyelv tagolt, hierarchiaszintekre bontható belső szerkezete lehetővé teszi, hogy a Swadesh által fölfedezett glottokronológia módszerét a szavaknál mélyebb nyelvi szerkezeti hierarchia szintre is alkalmazzuk. Ez az új módszer a gyököket használja föl szétválási korok becslésére. A továbbiakban a szóképzési glottokronológia kiterjesztésének tekinthető gyökrendszertani glottokronológia módszerét vizsgáljuk meg. A gyökrendszertani glottokronológia a közös eredetű gyökök arányát vizsgálja a nyelvekben. A legszélesebb gyöktereg a magyar nyelvben ismert (Czuczor, Fogarasi, 1862). Ez a magyar nyelvben 2300 darabot jelent. Két fontos nyelv gyökeinek számát ismerjük még: a német nyelvben 300-at (Németh, 2010), a szanszkritban 550-et.

A gyökrendszertani glottokronológiában azt vizsgáljuk, hogy ezekből az alapgyök-készletben előforduló, és más nyelvekben is megtalálható gyökökből – ugyanolyan jelentéssel – melyek fordulnak elő, és milyen darabszámmal van átfedés a két gyökvilág között. (Hiába van meg ugyanaz a gyök mindkét nyelvben, ha csak az egyikben az a jelentése, ami az alapgyök-készletben szerepel.)

A gyökrendszertani glottokronológiát arra szeretnénk fölhasználni, hogy a vizsgált nyelvek

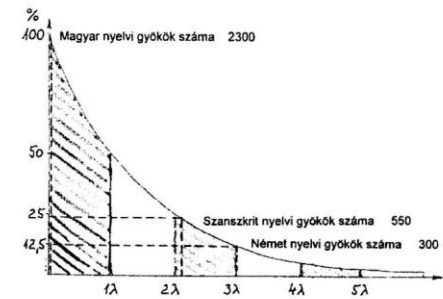
történetét még mélyebb korokba visszatekintve is fölhasználhassuk. A belső szerkezeti hierarchia biztosítja azt, hogy két hasonló hangzású gyököt tartalmazó nyelvben melyik a forrása a gyöknek. Mivel a nyelv belső rendszert alkot, ezért egy gyöknek ott van az eredete, ahol szélesebb gyök- és szóbokorral őrződött meg a jelentése. Czákó Gábor kifejezésével élve, ott a szélesebb körben „családos” a gyök, ahol eredt. Amelyik nyelvben a legtöbb gyök fordul elő, családosan, az a nyelv idősebb, mint az, amelyben ezek kisebb számban és csak töredékesebb családdal fordulnak elő. A gyökrendszertani glottokronológia tehát a nyelvek relatív korát segít továbbfejleszteni és mérhető alapokra helyezni, de a szóképzési glottokronológiánál mélyebb szinten. Mindebből értelemszerűen következik az is, hogy a mélyebb szerkezeti szintek kiépülésének korára, az abból történő szétzóródás idejére hosszabb időléptékre számíthatunk.

A gyökrendszertani glottokronológiát is arra a feltevésre építhetjük, hogy egy, a belső szerkezetében szorosan szerveződött gyöknyelv alapgyökszókincse kevésbé változik, mint az a nyelv, amely idővel más szóképzési gyakorlatra tért át. Bár a korai időkben az ősi gyöknyelvből lehasadó néprészek magukkal vitték a gyöknyelv-alapgyökszókincset, az idővel elkülönített közösségek fokozatosan veszítettek az alapgyökszókincsből. Ezt a fokozatosan megkopó, de valamilyen mértékben megőrzött eredeti gyökgazdagságot használhatjuk föl az idő mérésére. A gyökkincs csökkenésének a mértékéből vonhatunk le következtetéseket a változás menetére, s így adhatunk becslést idővel a szétválás korára vonatkozóan is. Mivel a nyelvi változások a társadalmi körülményektől is függenek, ezért a gyökrendszertani glottokronológiát olyan, első közelítési módszernek tekinthetjük, amely a szavaknál mélyebb nyelvi szerkezetek kutatásánál alkalmazható.

Időtartam becslések a szóképzési glottokronológia és a gyökkészlet adatok elemzésével

A bomlási folyamat exponenciális függvény szerinti lefutása azt sugallja, hogy eddigi adatainkat helyezzük egy bomlást leíró exponenciális függvényre, és ilyen

ábrákon végezzük el az első időtartam-becsléseket. Az említett 3 nyelvi gyökszám értéket egy exponenciálisra helyezve azonnal fölírul egy szembeszökő sajátosság (Időtartamok 1. ábra.) A felezési idő egységének választható szanszkrit-német bomlási távolságnak a magyar és a szanszkrit közötti bomlási távolság a kétszerese. A német-szanszkrit időtávolságot majd az indoeurópai glottokronológiából számított időtartammal vesszük figyelembe a későbbiekben (Gray et al, 2011).

Időtartamok 1. ábra. A magyar, a szanszkrit és a német gyökök a bomlási exponenciális görbén jellemző bomlási állandót határoznak meg. Jól megfigyelhető, hogy a (jó közelítéssel) felezési idő egységének választható szanszkrit-német bomlási távolságnak a magyar és a szanszkrit közötti bomlási távolság a kétszerese.

Egy másik fontos, a szavaknál kisebb nyelvi egység az etimon. A Sorbonne-on végzett kutatás eredményét is érdemes ezen az exponenciálison ábrázolni, hiszen a magyar nyelvnek, a gyökkészlethez hasonlóan, ott is kiugróan magasak az etimon értékei. Az adatokat, Cser (2006) nyomán itt közöljük: a magyarban 68%, a törökben 26%, a tibetiben és a szanszkritban 9%, a pacifikus (Csendes óceáni) nyelvekben átlagosan 7%, a latinban és a héberben 5%, és az angolban 4%. Ezekből az adatokból ugyanolyan többszörös szétválási távolság adódik, mint a gyökkészletből származóból (Időtartamok 2. ábra.). Összehasonlításképpen érdemes az

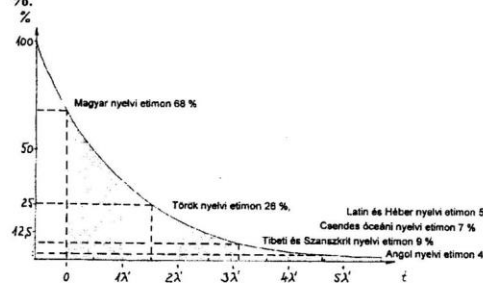
időtengelyt egy olyan adattal skáláznai, amely a glottokronológia születése óta javított módszerek nyomán gyakran változott. Például a latin és a gót nyelv közötti szétválás korára Starostin: 4220 évet számolt. A mai becslések még nagyobb időtartamokat becsülnek az indoeurópai nyelvek szétválására. Az mindenképpen látszik, hogy a magyar nyelv etimon és gyökkészlete alapján becsülhető gyök-glottokronológia kor több 10 000 éves nagyságrendű lesz.

Segít az időskála pontosabb fölállításában Gray et al (2011) közleménye. A nyelv evolúcióját az újjélandi szerzőcsoport az indoeurópai nyelvek körében végezte. A glottokronológiai módszerek továbbfejlesztésével a közlemény 8700 évre teszi az indoeurópai népek szétválásának kezdetét. Ha ezt az időtartamot – első közelítésként – alkalmazzuk az Időtartamok 1. ábrán látható függvény időtengelyének a skálázásához, akkor a gyöknyelv szétszóródásának kezdetére, vagyis a háromszoros időtartamra 26100 évet kapunk. Ez az első eset, hogy számszerűleg is igazolni tudtuk azt a sejtésünket, amely szerint a magyar nyelv, a gyökrendszerével, tízezer éves időtartamokra tehető ősiséget őriz.

Azt a glottokronológia bemutatásánál láttuk, hogy Swadesh, a módszer fölépítésénél a fizika egyik fontos alaptörvényét tekintette mintának: a radioaktív bomlás törvényét. Gray et al (2011) a biológiai evolúció egy korábban megfogalmazott törvényének az érvényességét is általánosítja. Ez a Dolo törvény, amely kimondja, hogy ha egy élő szervezet egy struktúrát elveszített, akkor az már az eredeti formájában nem tér vissza. A gyökrendszer kikopása, fokozatos elvesztése az egyre erőteljesebb absztrakciót kifejlesztő indoeurópai nyelvekben megmutatja, hogy valósul meg a Dolo törvény a nyelvfejlődésben. Ez a jelenség tovább erősíti a nyelvi evolúciónak a biológiai evolúció törvényeivel értelmezhető öröklődési tendenciáit.

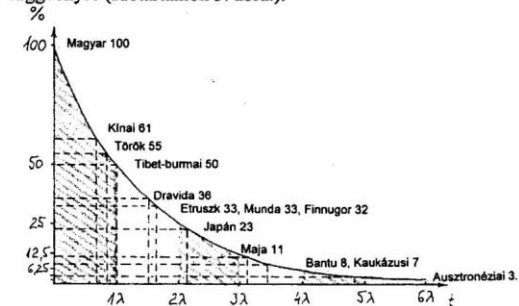
Készült egy harmadik fölmerési is, amelyben 1000 szavas nyelvi etimon készletek kerültek összehasonlításra. E munka szerzője Tóth Alfréd (2007). Igen érdekes a szerzőnek e hatalmas etimon készletekből kapott adatsora. A Tóth (2007) gyűjtemény is százalékban adja meg a megfeleléseket a következő adatsor formájában: magyar 100 %, sumér 100 %, kínai

61 %, török 55 %, tibet-burmai 50 %, dravida 36 %, etruszk 33 %, munda 33 %, finnugor 32 %, japán 23 %, maja 11 %, bantu 8 %, kaukázusi 7 %, ausztronzéiai 3 %.

Időtartamok 2. ábra. Az exponenciális görbére helyezett etimonok szintén egy jellemző bomlási állandót határoznak meg. A szanszkrit és az angol közötti, itt másfél lambda vessző hosszúságú szakasz hasonló nagyságú időszakot ad ki, mint a gyökökkel kapott szakasz, melynek háromszorosa a magyar nyelvi készlet nagyságához tartozó időtartam. Ezt nagyon jó egyezésnek tekinthetjük, hiszen az etimonok a gyökök megfelelőinek tekinthetők azokban a nyelvekben, ahol a gyökrendszer tanulmányozását még nem végezték el.

Következő ábránkon ezt az adatsort helyeztük a bomlási függvényre (Időtartamok 3. ábra.).

Időtartamok 3. ábra. Az exponenciális görbére helyezett etimonok Tóth Alfréd több mint 1000 alapszavas összehasonlításából. A bomlási állandót meghatározó szakasz itt új időskálát mutat föl, nagyobb, mintha csak Euráziában végeztük volna a nyelvek összehasonlítását.

A három ábra összevetéséből azt láthatjuk, hogy mindhárom időskáláján a magyar nyelv gyök (etimon) készletének gazdagsága több tízezer éves időtartamot jelez. Ez az időtartam Gray et al (2011) időskálájának felhasználásával 26 000 évnél adódik arra az időpontra, amikor a mai indoeurópai nyelvek a magyartól fokozatosan elváltak.

A következő oldalakon az exponenciális görbe alapján kapott arányokat időtartamokra transzformáljuk. Ebben a Gray et al (2011) közlemény 8700 éves felezési ideje (IE glottokronológia szavakra) ill. W. G. Davey, és V. Blazek adataiból kapott 6700 éves felezési idő (zöld sáv az időtartamok 1. ábrán) lesz a két skála alapja.

A Tóth Alfrédnél olvasható mai kínai 61 %, török 55 %, tibet-burmai 50 %, dravida 36 %, etruszk 33 %, munda 33 %, finnugor 32 %, japán 23 %, maja 11 %, bantu 8 %, kaukázusi 7 %, szanszkrit (a 150 magyarral egyezőgyök alapján) 6,5 %, ausztronzéiai 3 %-os etimon egyezéshez időskálánkon a következő elválási korok tartoznak: a 3 %-hoz 44.000 év, a 6,5 %-hoz 35.000 év, a 7-8 %-hoz 30.000 év (kaukázusi), a 11 %-hoz 27.000 év (maja), a 23 %-hoz 19.000 év (japán), a 32 %-hoz 14.500 év (FU), a 33 %-hoz 14.000 év (etruszk és munda), a 36 %-hoz 12.000 év (dravida, pl. tamil), az 50 %-hoz 8.500 év (tibet-burmai), az 55 %-hoz 7.000 év (török nyelvek), a 61 %-hoz 6.000 év (kínai). Hangsúlyozzuk, hogy ez az első becslés a gyökökön végzett glottokronológia alapján, amely a későbbiekben új utakat nyithat a kutatásban azzal, hogy a génkutatáshoz jól kapcsolódó időtartamokra ad becslést a gyökök (etimonok) szintjén végzett glottokronológia alapján.

További elemzések föltárhathatják a két különböző nyelvszerkezeti hierarchiaszinten zajló bomlás különböző sebességét, a nyelvek-népek keveredése során (gyökkészletben ill. szókészletben). előálló különböző hatásokat is.

Etimon-glottokronológiai adatok Tóth Alfréd 1000 szavas etimon összehasonlító szótára alapján (Tóth, 2007)

Mára megmaradó etimon egyezések az ősnyelvel, százalékban:

3 % óceániai nyelvek	6,5 % szanszkrit nyelv	7-8 % kaukázusi nyelvek	11 % maja nyelv	23 % japán nyelv	33 % FU nyelvek etruszk ny.	36 % dravida nyelvek	50 % tibeti és burmai ny.	55 % török nyelvek	61 % kínai nyelv	100 % magyar nyelv
----------------------------	------------------------------	-------------------------------	-----------------------	------------------------	-----------------------------------	----------------------------	---------------------------------	--------------------------	------------------------	--------------------------

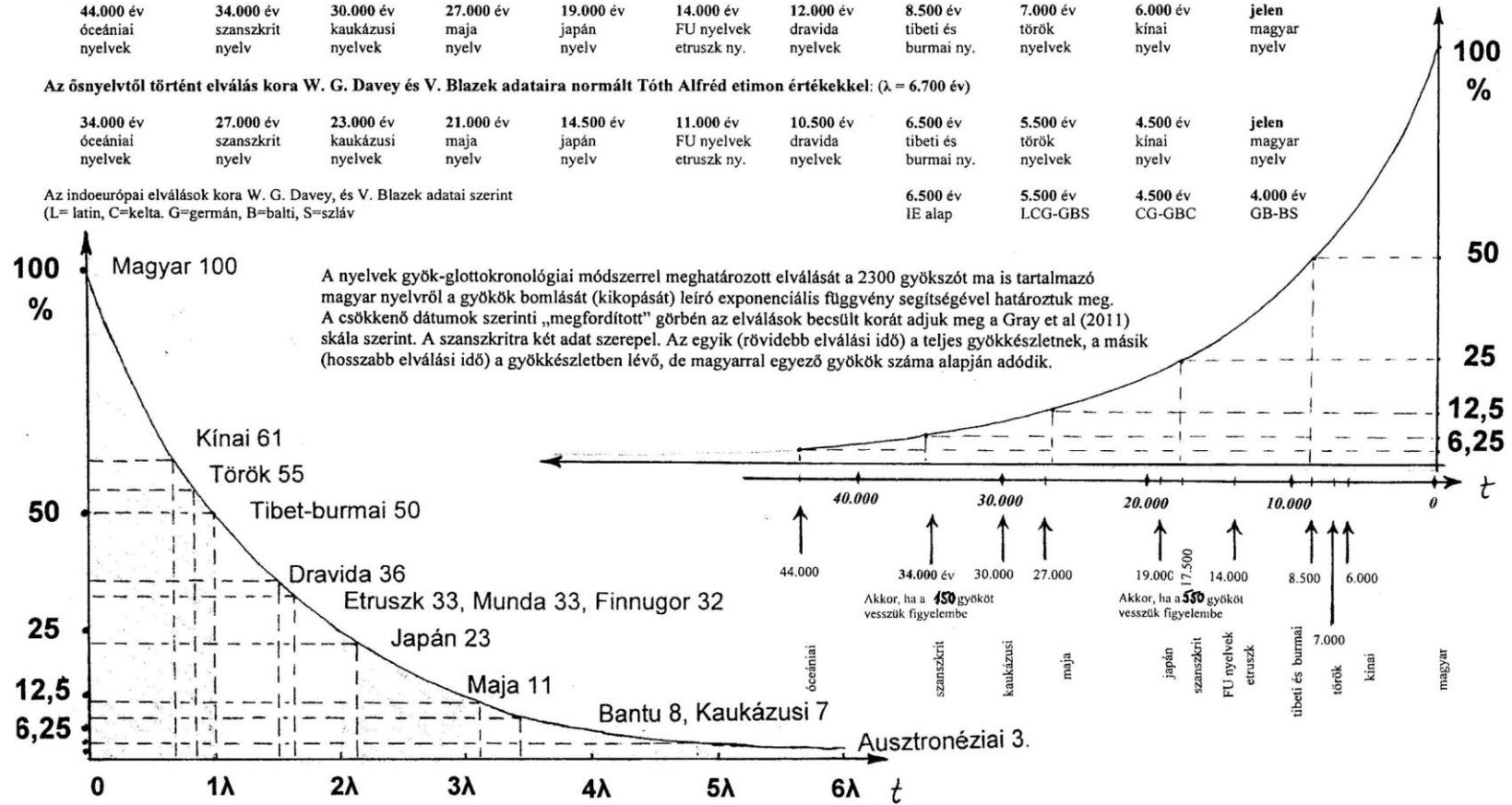
Az ősnyelvtől történt elválás kora Gray et al (2011) szerinti időállandó adatokkal: ($\lambda = 8.700$ év)

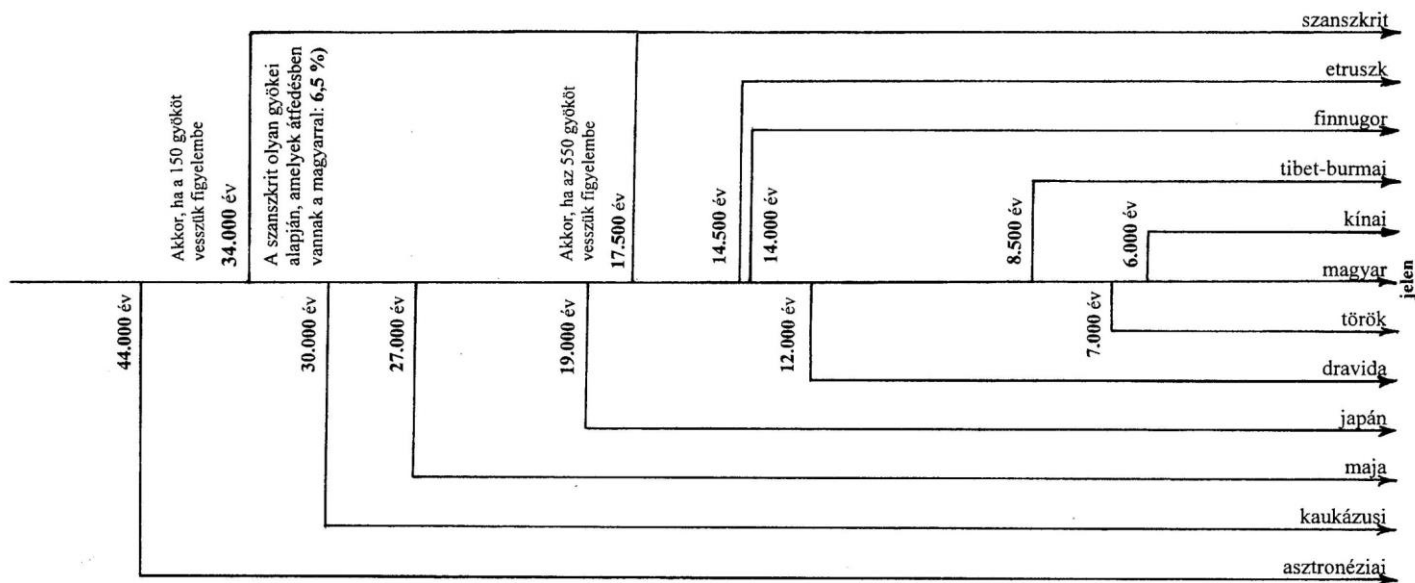
44.000 év óceániai nyelvek	34.000 év szanszkrit nyelv	30.000 év kaukázusi nyelvek	27.000 év maja nyelv	19.000 év japán nyelv	14.000 év FU nyelvek etruszk ny.	12.000 év dravida nyelvek	8.500 év tibeti és burmai ny.	7.000 év török nyelvek	6.000 év kínai nyelv	jelen magyar nyelv
----------------------------------	----------------------------------	-----------------------------------	----------------------------	-----------------------------	--	---------------------------------	-------------------------------------	------------------------------	----------------------------	--------------------------

Az ősnyelvtől történt elválás kora W. G. Davey és V. Blazek adataira normált Tóth Alfréd etimon értékekkel: ($\lambda = 6.700$ év)

34.000 év óceániai nyelvek	27.000 év szanszkrit nyelv	23.000 év kaukázusi nyelvek	21.000 év maja nyelv	14.500 év japán nyelv	11.000 év FU nyelvek etruszk ny.	10.500 év dravida nyelvek	6.500 év tibeti és burmai ny.	5.500 év török nyelvek	4.500 év kínai nyelv	jelen magyar nyelv
----------------------------------	----------------------------------	-----------------------------------	----------------------------	-----------------------------	--	---------------------------------	-------------------------------------	------------------------------	----------------------------	--------------------------

Az indoeurópai elválások kora W. G. Davey, és V. Blazek adatai szerint
(L= latin, C=kelta, G=germán, B=balti, S=szláv)

Időskála és leágazások a gyökrendszerrel

Összevetve a gyökszintű glottokronológia eredményeit a genetikai adatokkal láthatjuk, hogy a nyelvfejlődés időskálája a cromagnoni ember fejlődéstörténetével esik egy nagyságrendbe (Gáspár, Mészáros, 2008). Ez a párhuzamos időskála az ősi gyöknyelv igen korai létrejöttére és fejlődési idejére utal. A gyökszintű „bomlási törvény” azt mutatja, hogy a 2300 gyököt még 150 évvel ezelőtt is tartalmazó magyar nyelv egy olyan ősi forrás, amelyikből a Tóth Alfréd által vizsgált nyelvek leágaztak. Az 1000 etimonomos készletek tanúsága szerint, a legutoljára leágazó kínai nyelv 61 %-át őrzi az ősi magyar etimon-készletnek. A török nyelv 55 %-át és így tovább. A dravida nyelvek 12.000 éves leágazása (tamil) vagy a finnugor nyelvek 14.000 éves leágazása mind az utolsó jégkorszak végére tehető elválásokat jelez.

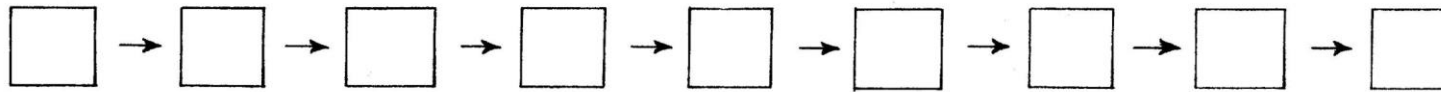
A szanszkrit nyelv igen régi eltávolodását azzal értelmezhetjük, hogy a CzF-ben szereplő 550 gyökből csak 150 esik egybe a magyar gyökökkel. Ez arra is utal, hogy az ősi múltban egy másik gyöknyelvi szál is kibontakozhatott, amely a magyar ősi nyelvvel történt keveredés hatására kettős nyelvvé vált. Időközben viszont az absztrakciót kifejlesztette az indoeurópai közösség és ezzel új irányt vett a nyelv fejlődéstörténete az absztrakció felé. Mai világraszóló eredményességét az indoeurópai nyelvcsalád az absztrakció magas szintre emelésével magyarázhatjuk.

Az időskálázásra a szanszkrit-német leágazást használtuk. Gray et al (2011)-es 8700 éves felezési idejéből származó korok szerepelnek kétexponenciálist bemutató ábránk oldalán a felső sorban. Az alsó sorban Blazsek (2010) es adata egy redukáltabb, de még mindig tízezer évekre nyúló skálát ad (6700 éves felezési idővel).

Bármilyen rövidebb skála esetén is a mélyebb hierarchiaszint stabilitása erősebb, lebomlása 3-4-5 szörös időt tételez föl a ma is átfogó erejű gyökrendszerhez képest. Ez a mélyebb hierarchiaszint szerkezeti előnye. Tehát a magyar nyelv tömörségét és szemléletességét adó gyökkészlet ilyen hatalmas mennyisége (2300) adja ezeket az időtávlatokat a gyökrendszerét elfelejtett és csak töredékeiben őrző indoeurópai nyelvekhez képest.

A fizika bomlástörvénye teszi lehetővé a glottokronológiai mérést. Megjegyezzük, hogy Pagel et al (2013)-as, egyes szavakat 15.000 évre tevő skálájából még nagyobb bomlási idők következnek.

Három pontban összegezzük a gyökszintű ősi magyar nyelv előnyeit. 1) Gondolattársítási gazdagság, 2) Képi gondolkodás segítése, jelentős jobb agyféltekés gondolkodást tesz lehetővé, 3) Segíti a jelenségek szerkezetének átlátását, résztől az egészig.

Ilyen rekonstruált szakasz a hangutánzó hangmintázatoknak és hangképleteknek az alkalmazása.

Ilyen szakasz a hangutánzó (hangok, gyökelemek) nevezünk.

Ugyancsak fölismertük azok az ismétlődő egységek, amelyeket ma gyököknek nevezünk.

Fölismertük azt, hogy a gyökök értelmességének körét gondolatátírással fokozatosan kiterjesztették.

Később a gondolati társítás alapján a képileg is mindig azonosítható gyökök jelentéstartományát a hozzá kapcsolható jelenségek kiterjedt tartományává tagították.

A gyökök összekapcsolásával egyre hosszabb gyöksorokat, azaz mai megnevezéssel szavakat alkottak a nyelv fejlesztői.

A gyökfogalom kialakulásának fejlődési állomásait mutatja be ez a változást a fázisaival elven épült sorozat.

Az oldaltükör azt az utat mutatja be, ahogyan a szerző elgondolkodott a múltban igen gazdag IZ fogalombokor létrejöttén, majd későbbi elbomlásán a többi, elszakadt nyelvben. Ez a fogalomfejlődési folyamat a szerzőben a rétegsor ábrának a főrajzolásával kezdődött. A legmélyebb települési rétegben látható a magyar nyelvben előforduló IZ gyökerű szavak, melyek nagy száma a testünkről ma is „leszedhető” ősi fogalmakkal értelmezhető. Az IZ ősfogalom későbbi tagolódása a ki-be járó testi jelenségek pontosításával differenciálódott. Korábbi sajátos jelentése az, amikor a szibériai sámánizmust őrző nyelvekben a ki-be járó árnyékleket jeleníti meg ez a kifejezés. Utolsó állomása ennek a fogalom-lehatárolódási folyamatnak az, ami összegzésképpen a legtöbb mai nyelvben fennmaradt, a „ki”, „kifelé” jelentésű irányjelző szó (számos nyelven, gallban, keltában, japánban), amely vagy igekötő (IE nyelvekben), vagy ból-ból jelentésű előljárósó (oroszbán).

A különböző lecsatolódt nyelvek a szavak különböző rétegeiben az IZ ősi fogalomnak más és más jelentésrétegét őrzik meg. Egy rétegtani ábrázolásban felülről lefelé haladva egyre több ősi jelentését találjuk az ősi fogalombokornak.

Jelentés

Ki, kint, kifelé

Árnyék lélek (szellem)

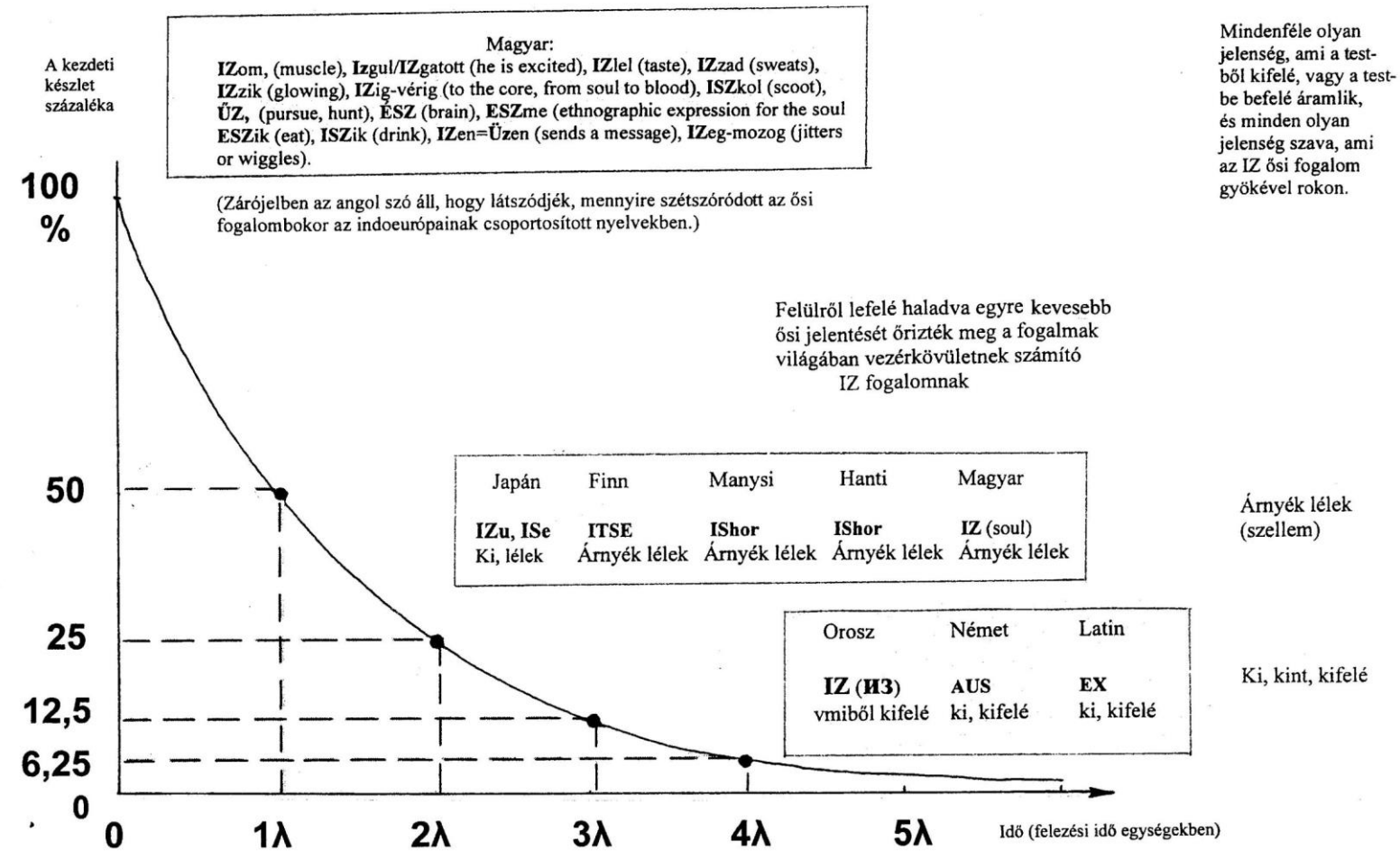
Mindenféle olyan jelenség, ami a testből kifelé, vagy a testbe befelé áramlik, és minden olyan jelenség szava, ami az IZ ősi fogalom gyökével rokon.

Orosz	Német	Latin
IZ (ИЗ)	AUS	EX
vmiből kifelé	ki, kifelé	ki, kifelé

Japán	Finn	Manysi	Hanti	Magyar
IZu, ISe	ITSE	IShor	IShor	IZ (soul)
Ki, lélek	Árnyék lélek	Árnyék lélek	Árnyék lélek	Árnyék lélek

Magyar:				
IZom , (muscle), IZgul/IZgatott (he is excited), IZlel (taste), IZzad (sweats), IZzik (glowing), IZig-vérig (to the core, from soul to blood), ISZkol (scoot), ÚZ , (pursue, hunt), ESZ (brain), ESZme (ethnographic expression for the soul)	ESZik (eat), ISZik (drink), IZen=Üzen (sends a message), IZeg-mozog (jitters or wiggles).			

(Zárójelben az angol szó áll, hogy látszódjék, mennyire szétszóródott az ősi fogalombokor az indoeurópainak csoportosított nyelvekben.)

A szerző gondolkodási folyamatának második állomása volt a gyökkészlet bomlásának megjelenítése. Ehhez az egyre szegényedő IZ készleti állapotokat elhelyeztem az exponenciális fogyást mérhetővé is tévő függvényen. Ez lett az alapja azoknak a gyökszintű glottokronológiai ábráknak, melyekről a szövegben is szóltunk.

Tanulások

A nyelvi rendszer változásának folyamatát eddig a szóképzéseken végzett összehasonlítások alapján végezték. A szóképzésnél mélyebb hierarchiaszinten megtalálható gyökkészlet azonban mélyebb betekintést nyújt a nyelvek múltjába. A gyöknyelvi változások folyamatát ebben a fejezetben a gyökkészletben beállt változások megfigyelésével és mérésével vizsgáltuk. Az eredeti, legbővebb gyökkészletek a megőrzése, tartalmazása, ill. az annak százalékos fogyatkozása alapján föllállítottunk egy **gyöktartalmazási sorrendet, melyet rávetítettünk a bomlástörvény szerinti változás leírására használt exponenciális görbére. A változás idejét a bomlástörvény időállandója alapján adhatjuk meg. Ez a felezési idő.**

Már a szavak közös eredetét bemutató rendszertan is fölhasználta azt a tényt, hogy azok a nyelvek állnak egymással közelebbi rokonságban, amelyek **több közös alapnyelvi szót őriztek meg (azonos jelentéskörrel).** Ennek mintájára a gyök (más esetekben etimon) készletek összehasonlításával is hasonlóan járhatunk el. Azok a nyelvek állnak egymással közelebbi rokonságban, amelyek **több közös alapnyelvi gyököt (etimont) őriztek meg.** Szétválásuk idejéig ugyanazokat a gyököket őrizték meg, és a változások csak utána következtek be. A gyökökre és etimonokra alkalmazott összehasonlító vizsgálatok segítségével kimutattuk, hogy a magyar nyelv igen gazdag gyökkészlete a nyelvtörténetnek több tízezer éves múltjába enged betekinteni. A legújabb indoeurópai elemzésekből az indoeurópai nyelvek szétválására 8700 éves állapítottak meg (Gray et al, 2011). Az indoeurópai nyelveknek a gyökrendszer szerkezetű ősnyelvtől történt elválására ennek az időtartamnak a háromszorosát, mintegy 26 000 évet kaptunk. Ha a gyökrendszerű magyar nyelv fölépülésére - például a hangutánzó hangképletektől, majd a belőlük létrehozott gyököktől indulva – ugyanilyen időtartamot tételezünk föl, akkor előáll az az 50 000 éves időskála, amely a cromagnoni típusú fejlett ember kialakulásának idejével hozza összhangba a nyelvfejlődéstörténetet.

Sajnos, az egyes nyelvek gyökkészletének a föl kutatottsága eltérő. **Javasoljuk ezért kiterjedt**

program indítását a nyelvek gyökkészletének föl kutatására és földolgozására. E munka mintáját Czuczor Gergely és Fogarasi János 150 évvel ezelőtt végezte el a magyar nyelvben. E munkák fölhasználásával létrehozható majd egy gyökrendszertani glottokronológiai sorozat. Ez a munka, a Gray et al nagyszabású vizsgálatához hasonló részletességgel tárja majd föl a gyökmúltból fölépült, majd abból átalakult nyelvek fejlődéstörténetét. 2

A nyelvfejlődéstörténet kutatása ma már nem nélkülözheti sem a szerkezeti hierarchia szinteknek, sem az időbeli – evolúciós - fejlődés a fizikából ismert törvényeinek a használatát. A fejlődéstörténet **igen összetett, nyelvtörténeti szintetizáló-analízis** folyamat, melyben a gyökrendszertani glottokronológia fontos előrelépést jelent.

**Összefoglalás: fölépülés és lebomlás:
Az IZ segítségével elkészített eurázsiai rétegződési térkép vázlat**

Az égberagadás emlékét megőrző népmeséktől a lélekfogalom kialakulásában igen korai IZ fogalombokor föltárásáig eljutva láthattuk azt, milyen múltbeli állapotokat őrzött meg a magyar nyelv. Döntően két korszakot vizsgáltunk: a fölépülés korszakait, csak epizódyszerűen, és a lebomlás (átalakulás) korszakait.

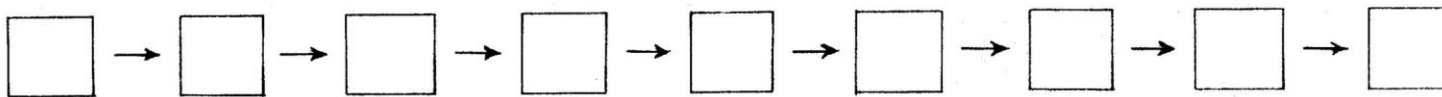
A szavaknál mélyebb szintet képviselő, a gyök szinten fölismert szerkezetek meglelte alapján lehetséges volt az, hogy a magyar nyelvhez korai nyelvfejlődési korszakokat (fölépülés) kapcsolhassunk. **A gyök szint hatalmas egységeit** képezik azok a szöbokok, melyeket egy vagy több rokon gyök kapcsol össze. A szöbokok körébe tartozó szavakat, fogalmakat a közös képi eredet ma is élteti a magyar nyelvben. A fogalomfejlődés mára már elhomályosult, de néprajzi segítségével megvilágítható nyomai ezek a szöbokok. (Érdekes kutatást mutatott be erről a konferencián Juhász Zoltán.)

A szerves nyelvi rendszert a belső fejlődés útján tovább építő közösségek mellett szétszóródó közösségek is létrejöttek, melyek az idegen környezetben már másféle nyelvi építkezésre is

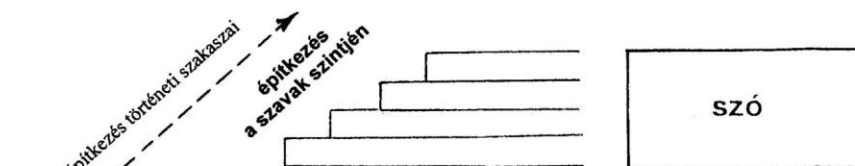
átválhattak. Ilyenkor a magával vitt rendszert fokozatosan beépítette ugyan az új nyelvi közösségbe, de nem tudta tovább vinni annak belső építkezését. Ezért a szerves, több-hierarchiaszintes magyar nyelvi rendszer jelenléte alapján olyan nyelvi fejlődési fokozatokra is bukkanhatunk egy-egy idegen nyelvben, ahol ma még fölismerhetők a közös eredetű vagy átvitt korábbi fogalmi elemek, de csak részlegesen és töredékesen. A belső nyelvi rendszer épülése ugyanis: fogalomfejlődési rendszer. Egy fogalombokornak a kiépülése a fogalmat egykor kialakító közösségben túléli. Ilyen fogalombokorra leltünk az IZ gyökben. (Biológiai hasonlat: a sejtek energetikáját meghatározó mitokondriumnak saját DNS szála van. Ez azt mutatja, hogy eredetileg önálló egység volt, hosszú ideig önállóan fejlődött, s csak később kebeleztek be a sejtmagvas sejtek és léptek vele szimbiózisra.)

Miközben egy másik nyelvfejlődési formára váltott sok közösség (pl. az absztrakció irányát választva), az addig kiépült szöbokok idővel fokozatosan kezdtek szétesni. Számos elemük lecserelődött. Szétebomlásukkal és szétszóródásukkal – a glottokronológiában - az időt mérjük. Olyan módszer ez, mint a radioaktív elemekkel történő időmérés. (Hasonlóan működik, elvben, a genetikai óra is: a DNS szálaban lecserelődő genetikai egységek fokozatosan alakulnak át, s ezzel az átalakulással genetikai távolságot határoznak meg a biológiai szereplők között. Az idő mérése a geológiában is az egymásra települt rétegek sorozatával indult. Csak később vált lehetővé az atommagok radioaktív bomlásán alapuló abszolút kormeghatározás). Az egyes nyelvek fejlődése esetén a relatív idő mérésének már ma is egy lehetséges módja a CzF szöbokok különböző mértékű jelenléte (vagy fragmentációja) az egyes nyelvekben. Az eurázsiai nyelveket vizsgálva azt láthatjuk, hogy az IZ fogalombokrából a magyar nyelv őrizte meg a legteljesebb készletet.

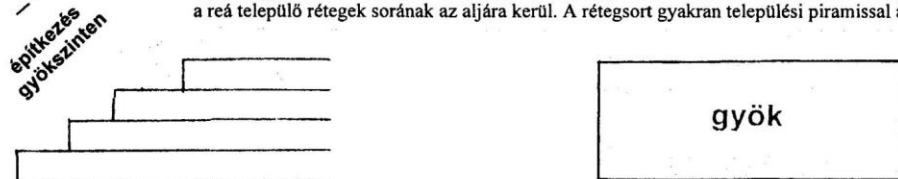
Azonban az absztrakt szóképzés későbbi elbomlására már jól bevált glottokronológiát mi most a gyökszintre alkalmaztuk. Fölismertük, hogy e mélyebb rétegen sokkal hosszabb időskálán változott a nyelv, mint amit az elvontsággal fejlesztett szóképzésleten mértek. Az indoeurópai nyelvek 8700 éves felezési idejével számolva, a magyar gyökkészlet

Az események egymásutánosságának ábrázolása: a Változást fázisaival elv.
A változó jelenségsor egyik fázisa lehet egy megfigyelt állapot, egy állomás a sorban. Például a geológiában a megfigyelt esemény a réteg. Az eseménysor a rétegek egymásra települése

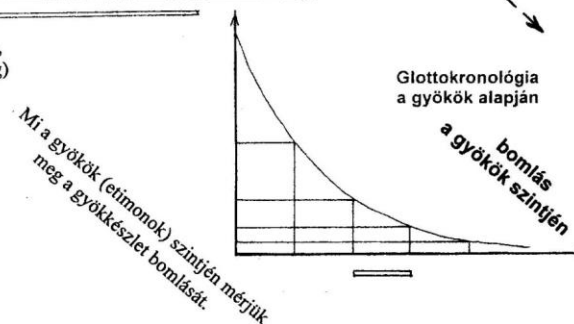
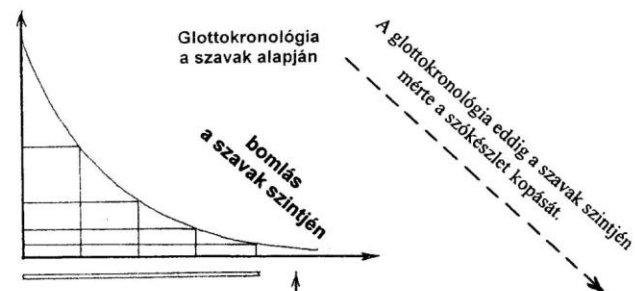
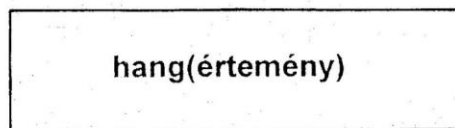

A rétegek egymásra települése során mindig a legfelső réteg a legfiatalabb, és alatta, lefelé haladva, rendre egyre idősebb rétegek következnek. Ezért egy vizsgálatnál észlelt legkorábbi esemény (réteg) a reá települő rétegek során az aljára kerül. A rétegsort gyakran települési piramissal ábrázolják.

szétszóródására, elbomlására 20.000 és 30.000 év közötti időtartamot kaptunk. Ebből az is következik, hogy a vizsgálat tárgyává kell tenni azt, hogy milyen mértékben alapul az indoeurópai nyelvek rokonsága a mélyebb, gyökszinten mérhető rokonságukon.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy azon túl, hogy az egyes CzF gyökök különböző mélységig visszanyúlóan őrzik az ősi fogalombokor (fogalomfejlődés) jegyeit, más időmérés is lehetséges a gyökkészlet alapján. Gyökrendszeri glottokronológia alapján az eurázsiai nyelvek gyökkészlet bomlása évtizedekre kiható folyamat volt. A CzF rendszer még számos lehetőséget rejt magában a nyelvfejlődés-kutatások számára.

Távlat: összehasonlítások a genetikai kutatásokkal.

Létezik egy olyan időmérő módszer, amely a gyök-glottokronológiához hasonlóan *évtizedekre kiható folyamatot mér. Ez a genetikai MtDNS és Y-DNS kutatás.* A gyök-glottokronológia első összehasonlítási területe ennek a két független kutatási szálnak az összekapcsolása lesz. Már az eddigi eredmények alapján is körvonalazódik az, hogy a magyar nyelv kapcsolata a finnugor nyelvekkel a többtízezer éves skálán ígéretes párhuzamokat jelez (Gáspár, Mészáros, 2008).

A genetika kapcsolata a magyar, az FU, és az IE nyelvekkel

Az elmúlt 20 évben a genetikában kikutattak egy 60.000 évnél is régebbre visszanyúló mtDNS (anyaági) evolúciós sorozatot. Eszerint a homo sapiens afrikai szétterjedése után, az 50.000-60.000 évvel ezelőtti időszakban, átlépett ez az ősi vonal Arábiába. A vándorló, ősök innen, mintegy 40.000 évvel ezelőtti időkig a Kaukázusig, Indiáig, Dél-Szibériáig és az Altáj hegység vidékéig terjeszkedtek (s ettől kezdve figyelendő a ma is 2300 gyököt tartalmazó ősnyelv feltételezett szétterjedése). A jégkorszak kezdetéig fokozatosan népesítették be az anyaöskök az Eurázsiai kontinentet, mintegy 30.000 évvel ezelőtti időkig tartó időszakban. (A Cambridge Egyetem térképsora a világhálón szemléletes segédeszköz ennek láttatásában.) Az időközben kiteljesedő eljegesedés délebbre szorította vissza a népességet a következő 10.000 éves időszakban. A 20.000 év és 10.000 év közötti időszak közepétől kezdődően azonban fokozatosan elkezdődött a jég visszahúzódása, majd 12.000-11.000 évvel ezelőtt, - viszonylag rövid idő alatt, - ismét északig benépesült Eurázsia. Vannak, akik erre az időszakra teszik az indoeurópai nyelvek nagyarányú szétterjedését is.

Az mtDNS (anyaági) vonal mellett az Y kromoszóma DNS-ének (apai vonal) analízisével sok szempontból hasonló elterjedési utakat vázoltak föl a 10.000 éves időskálán. Ez a vonal is Afrikától indul, Arábián át, és részben a Kaukázuson, részben Iránon, Közép-Ázsián és a Dél-Urál vidékén át jut el a sztyeppeövig., ill. Iránon át Indiáig.

Ha feltételezzük, hogy az igen ősi, még ma is 2300 gyököt tartalmazó nyelv szétterjedése ezt a vonalat követi, akkor a nyelv kezdete visszamehet az afrikai, ill. az arabiai közös múltig. A 40 000 évvel ezelőtti, Arábiából történt eurázsiai migrációtól kezdve, a gyök-glottokronológia időadataival összevethető a leágazási idők is. A nyelvfejlődés, a gyöknyelv kialakulás és fejlődés története fölrajzolja annak útját is, ahogyan az ősi nyelvi beszéd terjedhetett szét Euráziában. (Lásd Eurázsiai Nyelvcsalád). A Kaukázusig már a 30.000 évvel ezelőtti időszakig is eljuthatott a mai ember (Dené-Kaukázusi Nyelvcsalád?), s Indiáig és Dél-

Szibériáig is. Az India déli részén máig uralkodó drauida nyelvek szintén igen ősi idők óta lehetnek ott jelen. A gyök-glottokronológiából látható 20.000 éves szétválás a fokozatosan megjelenő és uralomra jutó indoeurópai nyelvek hatására és közép-indiai térhódítására vezethető vissza. (Ezt tükrözi a szanszkrit 400 IE és 150 magyar kapcsolatos gyöke.)

A jégkorszaki nagy eljegesedés legnagyobb kiterjedése (mintegy 20 000 évvel ezelőtt) nem érintette a mai sztyepei és erdőzóna övet. Látjuk a fölvezolt gyök-glottokronológiából, hogy a török nyelvek szétválása jövel később kezdődött, ma még kevésbé ismert evolúciós módon. Az eljegesedés és a migráló népek keveredése volt az a két evolúciós kényszer, ami előhívhatott egy nagy új nyelvfejlődési irányzatot. Ez az absztrakció irányába mutatott. A szerző feltételezése szerint már a korábbi jégkorszakban, de legkésőbb a 20.000 év – 15.000 év közötti időszakban elkezdődhetett egyes csoportokban az indoeurópai absztraktabb nyelvek kialakulása. Az eljegesedés végére, már a ma is indoeurópainak nevezett sávban, ezek a nyelvek és népességük fokozatosan szorította ki előnyei révén azokat a közösségeket, melyek még döntően a korábbi gyöknyelvet (annak különböző fejlődési fokozatait) használták. De a sztyeppeövigben továbbra is a gyöknyelv használói maradtak túlsúlyban. Az indoeurópai nyelv fokozatos túlsúlyra jutását mutatta ki Kalevi Wiik (2008) Európában. Eszerint az indoeurópai nyelvű közösségek előtt az Uráli nyelvű népek népesítették be Közép- és Kelet-Európát az eljegesedések előtt mindenképpen, s a hosszú jégkorszak idején, a felső Paleolitikumban. Ahogy csökkent az eljegesedés mértéke, az Uráli népek is követték annak visszahúzódó határát és így jutottak el jelenlegi helyükre. Talán egyedül a Kárpát-medence népessége az, amelyik helyben maradván ma is a forráshelyén képviseli azt a műveltséget, amit a mai nyelvtudomány az Uráli népek közé sorol (Mesterházy 2000, Cser, Darai, 2001). A CzF gyökrendszerre tekintve azonban azt láthatjuk, hogy sokkal mélyebb a kapcsolat az esetleg helyben maradó kárpát-medencei, ősi nép és a migrálók között.

A Kárpát-medencétől legmesszebb tartozkodó, már korán leszakadt, Urál-hegység melléki, és szibériai

népek, valamint az észti és a finn nép nyelve őrözt ugyan meg részleteket ebből a hatalmas, szervesen összetartozó műveltségéből és nyelvből, de ezek már különböző mértékben megkoptak. A megkopás oka lehet az is, hogy ők a nyelvfejlődésnek egy korábbi szakaszában váltak el. Sajnos, még az észti és a finn szókincs elemzése sem készült el olyan mélységig, hogy az a csodálatos magyar nyelvi rendszerrel, a Czuczor-Fogarasi szótárral összevethető lenne. (Zenében Juhász Zoltán már végzett kiterjedt összehasonlító munkát. Idővel most már ezt a szálát is lehet párhuzamosítani a genetikai és a nyelvi szállal.)

Az eltávozó és keveredő népek fokozatosan vesztették el a gyökrendszer hatékonyságát, miközben a nyelv hangutánzó szerkezetét, gondolatátíró készségét, és képeségét megőrizték (Kaplinski, 2010, Turunen, 2010). Ezért a finnugor (FU) nyelvcsoporthoz kapcsolat mindenképpen fönáll a magyar és közöttük, de nem abban az értelemben, ahogyan eddig használták. A gyökrendszer révén a szókincs a magyarban családos, mondhatjuk teljes rendszert alkot, náluk csak töredékes. Tehát a forrás a magyar, és a többi leágazásos, kopott szerkezetű nyelv, bár hogy igen ősi bélyegeket őriznek e nyelvek is, az tagadhatatlan.

Gyökszinti vizsgálatok nélkül a jégkorszak után kialakult nyelvfejlődési, (és így fogalomfejlődési) szálaknak az evolúcióját a nyelvstudomány nem tudja megoldani. **A gyökszintű nyelv az az ősi állapot, amihez képest az absztrakciós nyelv fölépül.** Ami a formálódó IE nyelvben gyengül, vagyis a gyökszerkezet, az az ősi másik nyelvben, a magyarban, mindmáig erős maradt. Az indoeurópai (IE) nyelv kérdése azért izgalmas, mert ahogyan a hangutánzó szavak és más megőrzött jelenségek alapján a magyar nyelv ősi kifejlődése nyomon követhető, úgy kellett maradnia az indoeurópai nyelvekben is nyomának a fokozatos absztrakció-kiépülésre.

Biológiai szempontból is igen érdekes a kérdés. Mert amíg a magyar nyelv jelentős jobb-agyféltekés aktivitást von maga után (ebben legerősebb társa a kínai, de az a nyelv az írásában őrizte ezt meg), addig a kialakuló IE nyelvek uralkodóan immáron bal-agyféltekésűek. Óriási kutatási lehetőségeket tár föl az, ha ezt a szakaszt ki lehet kutatni az agy fejlődése

szempontjából. S ez csak az egyik vonzata lesz a valódi nyelvfejlődéstörténeti vonal elindulásának. A másik lehetőség a homo sapiens képességeinek „társfejlődésében” létrejött képességeinek viselkedés-evolúciós vizsgálata (Szathmáry et al, 2008, Fedor et al, 2010).

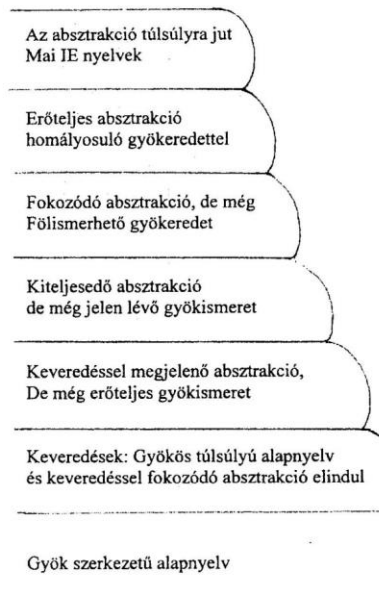
Wiik már kimutatta azt, hogy a FU nyelvek képezték az IE nyelvek szubsztrátumát, alapját (Wiik, 2008). Számunkra, magyarok számára, ezt a fejlődési sort már korábban is sejteni engedte az a mérési eredmény, amit a CzF szótárban találunk: a 2300 magyar gyökből csak 150 esik egybe a szanszkrit 550 gyökével (Czakó, 2011). Már ebből arra következtethetünk, hogy a szanszkrit nyelv létrejöttének idejére a gyöksszinti szervező erő erősen megkopott a kifejlődő IE nyelvben. Sőt, a gyökök jelentős része le is cserélődött. Ez a tény társas együttélést jelez két különböző nyelvű nép között. Feltételezünk az, hogy ez a másik nép, - amelyet proto-IE népnek nevezünk, - föltalált valamit. Ez a valami a nyelv fejlesztése elvonatkoztatás útján. Minden bizonnyal az absztrakció túlsúlyra jutott az addigi gyökrendszerü nyelvi teljességen (a belső áttekinthetőségen). Mai kifejezéssel élve ez azt jelenti, hogy az IE nép az analitikus irányt fejlesztette ki és tette meg nyelvének fejlesztőforrásául. Ez tehát az az evolúciós előny, aminek segítségével az IE nyelv elterjedt és ma a vezető népek sorát adja világban.

A magyar nyelv ősi előnye a gyökrendszer. Ennek nem csak egész Euráziában, hanem az amerikai kontinens ősi népei között is megmaradt a nyoma. A gyökrendszer egyik jellemvonása éppen a nyelvi transzparencia, a nyelvi átlátszóság, a folyamatos kapcsolat a rész és az egész között. Ez döntő különbség az ősi gyököket hordozó magyar nyelv és nyelvcsaládja illetve az absztrakcióra áttért indoeurópai nyelvcsalád között.

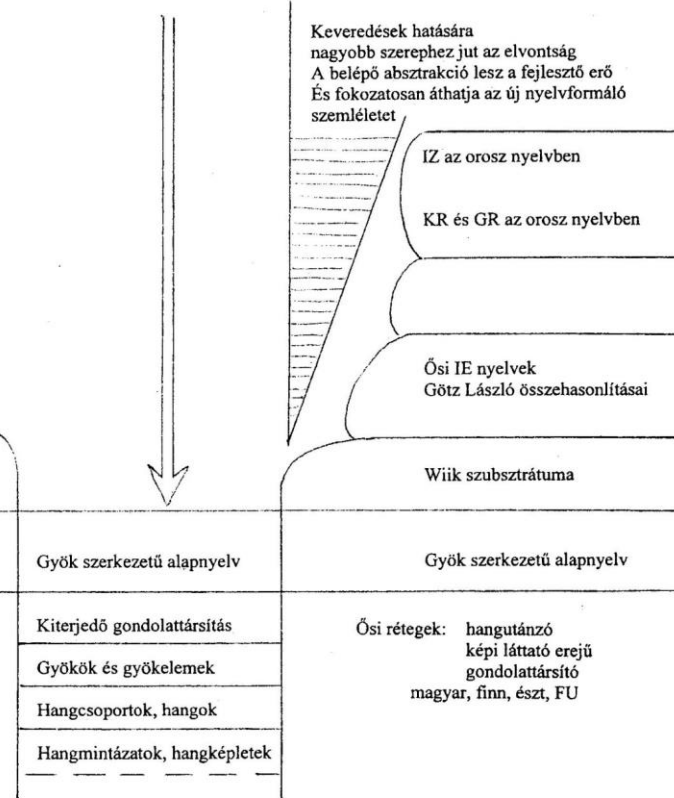
Az indoeurópai népek nyelvtudománya is fölismerete az ősi közös forrást, egy ősi közös nyelvet és törekszik is annak körvonalazására. E törekvés jele az, hogy különböző hatalmas nyelvcsaládokat vázol föl: Dené-Kaukázusi Nyelvcsalád (Dené-Caucasian), vagy az Eurázsiai Nyelvcsalád (Eurasianic). De nem jutott el még addig a fölismerésig, hogy ennek az ősi nyelvcsaládnak itt van a forrása a „szomszédban”,

Európa közepén.. E fölismerés alapjait Csuczor Gergely és Fogarasi János „A magyar nyelv szótárával” már több, mint 150 éve megalkotta.

Nyugat-európai IE nyelvek

A magyar nyelv időkútja

Ősi nyelvfejlődési rétegek kútja

Dené-kaukázusi nyelvek

A modern nyelvtudomány nyelveket integráló törekvését több nagy nyelvcsoporthoz tartozó nyelvek családjába foglalása mutatja. Egyik ilyen nagy nyelvcsalád a dené-kaukázusi, amely számos kisebb nyelvcsaládot tartalmaz. Ilyenek a sino-tibeti nyelvcsalád, az észak-kaukázusi nyelvcsalád, a na-dené nyelvek családjá, a jenyiszeji nyelvek, a baszk nyelv és a burusaszki nyelv. A na-dené nyelvek és a jenyiszeji nyelvek ide tartozását a közelmúltban fogadták el, ugyanakkor a a dené-kaukázusi nyelvcsaládba korábban már szereplő egyes nyelvek oda kapcsolódását még többen vitatják.

Általában a dené-kaukázusi nyelvekben és a sumérban polisintetikus igék (sokszorosan ragokból összetett igék, ahogy azt a Magyar Nyelvkiadványban már a címadásban is jeleztük) találhatók, számos prefixummal a szógyök előtt, de ritkán vagy egyáltalán nincsenek ragok a szó után. Kivételek a *kelet-kaukázusi nyelvek, ahol rendszerint egy prefixum áll a szó előtt és számos rag áll a szó mögött, hasonlóan a magyarhoz*, a haida nyelvhez, a sino-tibetihez. A klasszikus tibetiben két előrag és egy utórag szerepel. A burusaszki nyelv nyelvben a nagyobb számú rag és a szintén többféle előrag a jellemző (wikipedia).

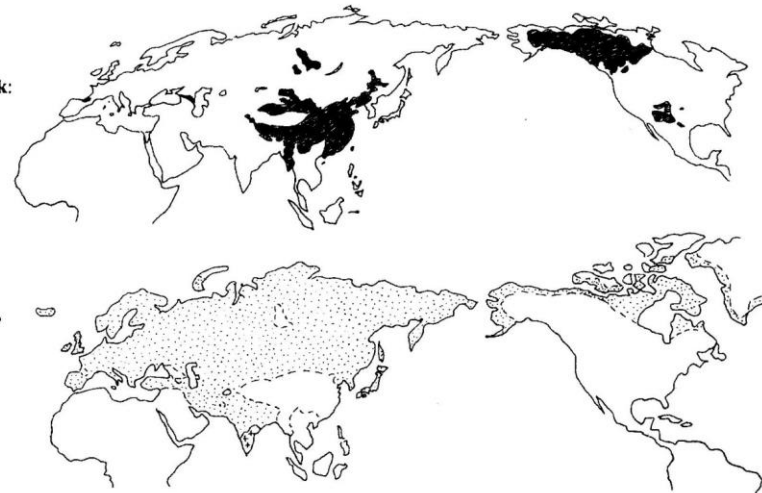
Példa: egy kelet-kaukázusi nyelvhez tartozó (kabard) szóképlet: *вадыхэзгъэхьамэ*. (kiejtése körülbelül ez: wadühsözgehame), ami magyarul azt jelenti, hogy „(ha) (én) beléptethettek volna (téged) velük együtt”. A ragok és képzők sorrendje: (te, rád irányul a mondas, te vagy a tárgy, tehát téged), (ők, rájuk vonatkozik az állítás egy része, tehát majd velük), (val-vel), (ban-ben), (én), (műveltetés, tat-tet), (ige), (igeidő, itt múlt idő), (feltétel, hat-het).

Eurázsiai nyelvek

A következő nyelveket sorolják ide: indoeurópai, uráli-jukagir, altáji, csukcs-kamcsatkai, eszkimó-aleuti, kertvéli, dravida, giljak, etruszk, koreai-japán-ajnú. Az eurázsiai nyelvek szuperfamiliajára régi gondolat. Több, mint 100 évre megy vissza (Alfredo Trombetti). Manapság Greenberg 1990-es följújtását fogadják el legtöbben.

Dené-kaukázusi nyelvek:
(baszk, észak-kaukázusi, sino-tibeti, jenyiszeji, na-dené, burusaszki)

Eurázsiai nyelvek:
indoeurópai, uráli-jukagir, altáji, csukcs-kamcsatkai, eszkimó-aleuti, kartvéli, dravida, giljak, etruszk, koreai-japán-ajnú.

Page, és munkatársai (2013) pedig néhány indoeurópai alapszó (23 db) mintegy 15.000 évre visszamenő stabilitását állítja e hipotézis szerinti nyelvösszetartozás időtartamát.

Ruhlen, M. (1994) a nyelvekben közösen előforduló nyelvtani szerkezetek alapján (ilyen például az, hogy a többszám jele k) javasolta az Eurázsiai nyelvek nagycsaládját. Az uráli és az eszkimó-aleuti nyelveknek ezt a közös vonását Rask, R. már 1818-ban fölismerte, de később belátták azt is, hogy ugyanez a helyzet az altáji, ajnú, a giljak, a csukcs-kamcsatkai nyelvekben is.

Greenberg J. 1998-ben a sokoldalú összehasonlítás módszerét vezette be a nyelvtudományba (már 1950-ben javasolta ezt). Könyvében (2000) hangtani és nyelvtani bizonyítékokat hozott föl elméletének, és az Eurázsiai nyelvek nagycsaládjának igazolására. Greenberg elméletének és módszerének kritikája elsősorban a jelentésérték (tehát a közös etimológia) fennmaradása ellen szólt, amiről sokan még ma is föltételezik, hogy 5.000-9.000 év alatt elkopik. (Ez érthető indoeurópai anyanyelvűek esetén, ahol a szavak döntő többsége már nem őrzi a fölismerésbeli belső szerkesztést, ellentétben a magyar nyelvvel.)

A jelentésérték elvesztésének oka az, hogy a kölcsönzéssel a nyelvbe bekerült szavak már hangalak-és-jelentésérték hiányosak lehetnek a kölcsönző nyelv számára.

Page M. és munkatársai azonban 2013-ban kimutatták, hogy habár a legtöbb szónak 2000-4000 közé esik az élettartama (a glottokronológiai értelemben vett felezési ideje), vannak olyan szavak is, amelyeké viszont sokkal hosszabb, akár 10.000 és 20.000 év közé is eshet. Page és csoportja a mintául vett összehasonlított szavakat a World Etymological Database (LWED)-ből vette (A Világ Etimológiai Adatbázisa) és hét nagy nyelvcsalád szavaira terjedt ki az összehasonlító vizsgálat. Kutatásait a Swadesh lista 200 szavára korlátozták.

Érdekes megjegyeznünk még, hogy Greenberg megállapítja még, hogy az Eurázsiai nyelvcsalád és az Amerind nyelvcsalád közötti kapcsolat igen szoros és akár 15.000 évre is visszamehet.

A fentiekből azt is láthatjuk, hogy milyen erős az igény arra, hogy végre a teljes szerkezeti hierarchia mentén értelmezhető, és szervezően összefonódó nyelvi rendszeren alakuljon ki.

E téren kiemelkedő Tóth Alfréd munkássága. Az eurázsiai nyelvek összehasonlító etimológiája mellett (2007a) mondattani (szintaxis) szintű nyelvszerkezeti összehasonlításokat is végzett az agglutináló nyelvek között (Tóth, 2007b).

E munka jelentősége

Égberagadás című füzetünk második felében végzett nyelvfelújodéstörténeti vázlatunk számos ponton segíti a továbblépést a nyelvtudomány számára.

1) Rámutat arra, hogy vannak eleddig kihasználatlan hierarchiaszintek a nyelv-vizsgálat rendszerében.

2) Rámutat arra, hogy a CzF szótár gazdagon tartalmazza a világ számos vezető nyelvében már nem jól megragadható két hierarchiaszintet, a gyököt és a hangérteményt (életdarabnak tekintve azokat).

3) Bemutatja, hogy a hangutánzó gyökök rendszere alapján ősi nyelvfelújodési rekonstrukció végezhető el.

4) Bemutatja, hogy a szavak hierarchiaszintjére alkalmazott, a szókészlet átalakulását mérő vizsgálatot, - a glottokronológiát, - alkalmazni lehet egy mélyebb hierarchiaszint készletére, a gyökkészletre is.

5) A gyökkészleten elvégzett glottokronológiában a magyar nyelv 2300 gyökből álló készletét más, eddig már mért gyökkészletekkel és etimológiai készletekkel hasonlítja össze. (Czuczor-Fogarasi mérések, Tóth Alfréd készlete, stb.)

6) A gyökkészlet glottokronológia eredményei olyan időtartamsort adnak a szétválásokra, amely összemérhető a homo sapiens szétterjedésére mért genetikai időmérések eredményeivel, időskálájával.

7) Rámutat arra, hogy hasznos lenne a világ nyelvtudománya számára a világ nyelveinek a nyelvi belső rendszer szerinti átfogó (minden hierarchiaszintre kiterjedő) vizsgálata (legyen az életdarab a kritérium).

8) Rámutat, hogy a nagy nyelvcsaládok kialakítása utal arra a párhuzamra, ami a nagy nyelvcsaládok és a magyar nyelv gyökszinten mérhető leágazásai, - így az ősi közös gyökkészlet és a vele kapcsolatos ősi nyelvtani réteg közossége - miatt állhat fenn.

9) Más természettudományos módszerrel is illusztrálja az ősi gyökökön alapuló fogalomkészlet

fennmaradását a magyar nyelvben és erősen megkopott jelenlétét az indoeurópai nyelvekben.

10) Kiemeli a nyelvtudomány továbbfejlesztésének lehetőségeit a biológia, viselkedéstudomány, az evolúciókutatás, és minden olyan régészeti és történeti tudományág számára, amely csak a független történeti szálak egyesíthetősége esetén ad majd valós szintézist.

11) Rámutat arra, hogy az elvontság szerepének egyre hangsúlyosabb megjelenése, - egyfajta analitikus szemléleti irány kifejlődése - lehetett az a váltás, ami elindította az IE nyelveket a mai eredményességük irányába és egyúttal eltávolította ezeket a nyelveket a gyökszerkezetű nyelv mélyszerkezet-áttekinthetőségétől (transzparenciájától).

epikus emlék
(népmese)

Életdarabok sorozata
IE és Magyar

mondat

Egy összetett életdarab
IE és Magyar

szó

Egyszerű, gyakori életdarab
IE: legkisebb jelentéssel bíró része a beszédnek
Magyar: kisebb (gyök méretű) életdarabok szavakká illesztve

gyök

Magyar: kis életdarab egység: számos rokon helyzet közös, gondolatársítással kifejlődött mai alapképlete

hang
(értemény)

Magyar: a hangutánzás során életdarabok részeként fölismeret egység (ebben közös a hang és a gyökelem is)

12) Az ősi, gyökrendszerű nyelvek, és az ezekre épülő, analitikussá váló nyelvek két nagy nyelvfelújodéstörténeti korszakot jelentenek. A két korszak nyelvszerkezeteinek szétválasztott vizsgálata nagy lehetőséget kínál az indoeurópai nyelvészet számára. Azt a lehetőséget, hogy a saját nyelvének, nyelvszerkezetének a fejlődési viszonyait ismerje föl és kutassa, mert ezzel az egyetemes művelődéstörténetnek egy fontos forrását is föltárhajta majd. Nem véletlen ugyanis, hogy a természettudományok az indoeurópai nyelvek világában fejlődtek ki és jutottak el a mai szintézishez. Az indoeurópai nyelvek analitikus szerkezetének ebben döntő jelentősége van.

Indoeurópai nyelvek

Egyre fokozódó elvontság az analitikus szerkezet kifejlődése miatt, és egyre kevésbé kiolvasható nyelvi távoli múlt az elvontság növekedésével együtt járó transzparencia-fogyatkozás miatt.

Magyar nyelv

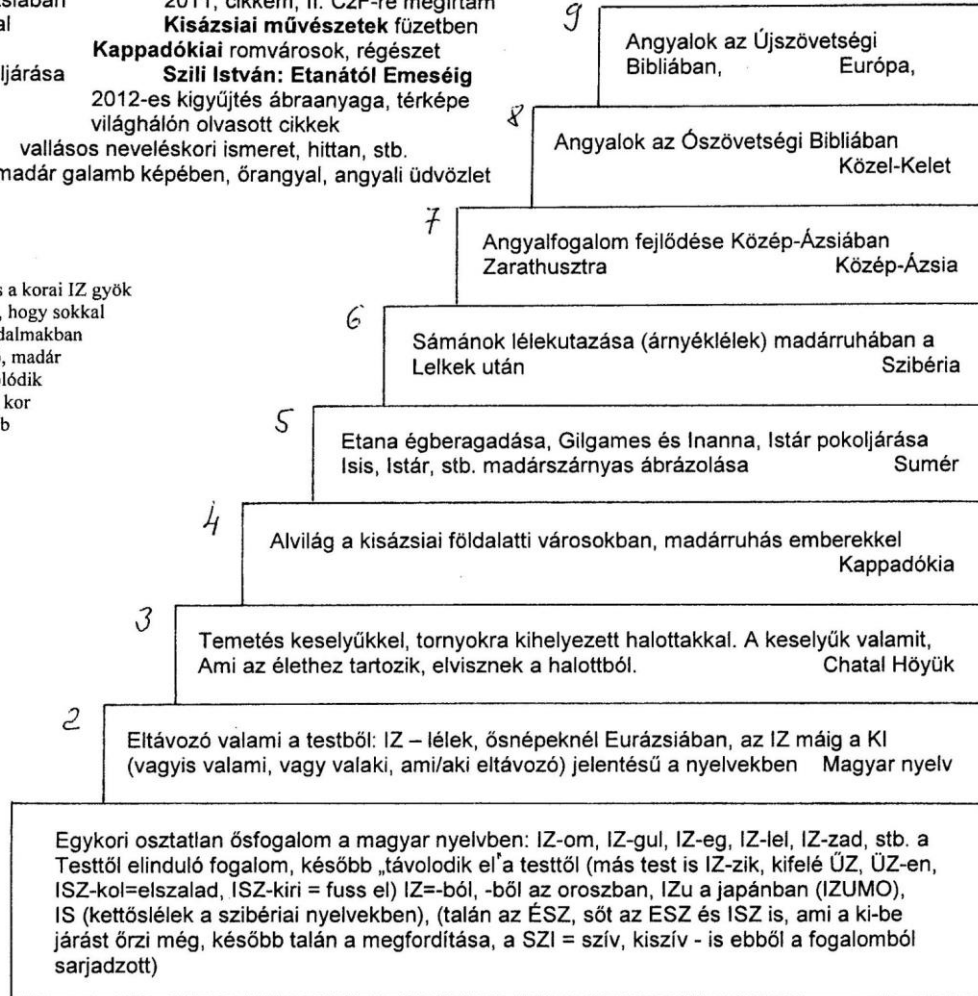
Mindvégig fönnálló fejlődéstörténet-kiolvashatóság: a hangutánzástól a gondolatársító gyökökön és a gyökökből illesztett szavakon át egészen az elbeszélő mondatig a nyelvi szerkezet mindvégig őrzi a kép-láttató erőt és a nyelvi szerkezet átláthatóságát (transzparenciáját).

1. Egykori osztatlan ősfogalom a magyar nyelvben
2. Eltávozó valami a testből: IZ-lélek, ősnépeknél Euráziában
3. Temetés keselyűkkel, tornyokra kihelyezett halottakkal
4. Madárruhás emberek az alvilágban
5. Etana égberagadása, Gilgames és Inanna, Istár pokoljárása
6. Sámánok lélekutazása (árnyéklélek) madárruhában
7. Angyalfogalom fejlődése Közép-Ázsiában
8. Angyalok az Ó- és az Újszövetségi Bibliában
9. Angyalok a kereszténységben

2011-ben megírt előadásom és cikk a II. CzF-re.
 2011, cikkem, II. CzF-re megírtam
Kisázsiai művészetek füzetben
Kappadókiai romvárosok, régészet
Szili István: Etanától Emeséig
 2012-es kigyűjtés ábraanyaga, térképe
 világhálón olvasott cikkek
 vallásos neveléskori ismeret, hittan, stb.
 lélekmadár galamb képében, őrangyal, angyali üdvözlés

Az égberagadási jelenet eurázsiai díszítőművészeti rétegsorának és a korai IZ gyök fogalomfejlődési rétegsorának az összeillesztése. Megfigyelhetjük, hogy sokkal régebbi eseménysor az IZ fogalom kialakulása, mint a fejlett társadalmakban létrejött temetési és lélek-elképzelési életdarabokból összeszövődő, madár kapcsolatú lélekformálódás. Idővel, egyes területeken összekapcsolódik ez a két szál, és Izisz, Ishtár és más istennevek, valamint a modern kor vallásaiban is megjelenő megnevezések tanúsítják az IZ-lélek újabb kori differenciálódását. A sámánizmusban ma is meglévő IZ, ISE árnyéklélek az egyik máig élő fogalom. Töredékeiben a magyar ízig-vérig kifejezésünk is ezt a tartományt őrzi, mert jelentése: testestől-lelkestől. De a máig élő vallások között találjuk az IZrael = Lélek népe, vagy az iszlám fogalmakat is. Bár e mai megnevezések lehet, hogy nem közvetlenül az ősi fogalmi vonal leszármazottai, olyan próféták nevei is, mint Izaiás, vagy Ábrahám fia IZSák is erősítik ezt a kapcsolatot. Távoli kapocs ez a vonal Izumo shinto szentélyének megnevezéséhez is. Ha pedig még azt is látjuk, hogy Izumo shinto istene szüleinek neve is ebbe a körbe tartozik: IZanami és IZanagi, akkor több más kapcsolódási szála is van lehetőség.

A kilenc emeletet alulról kezdve számozzuk, hiszen ez a fejlődés iránya, arra fut az idő, a fogalomfejlődés.

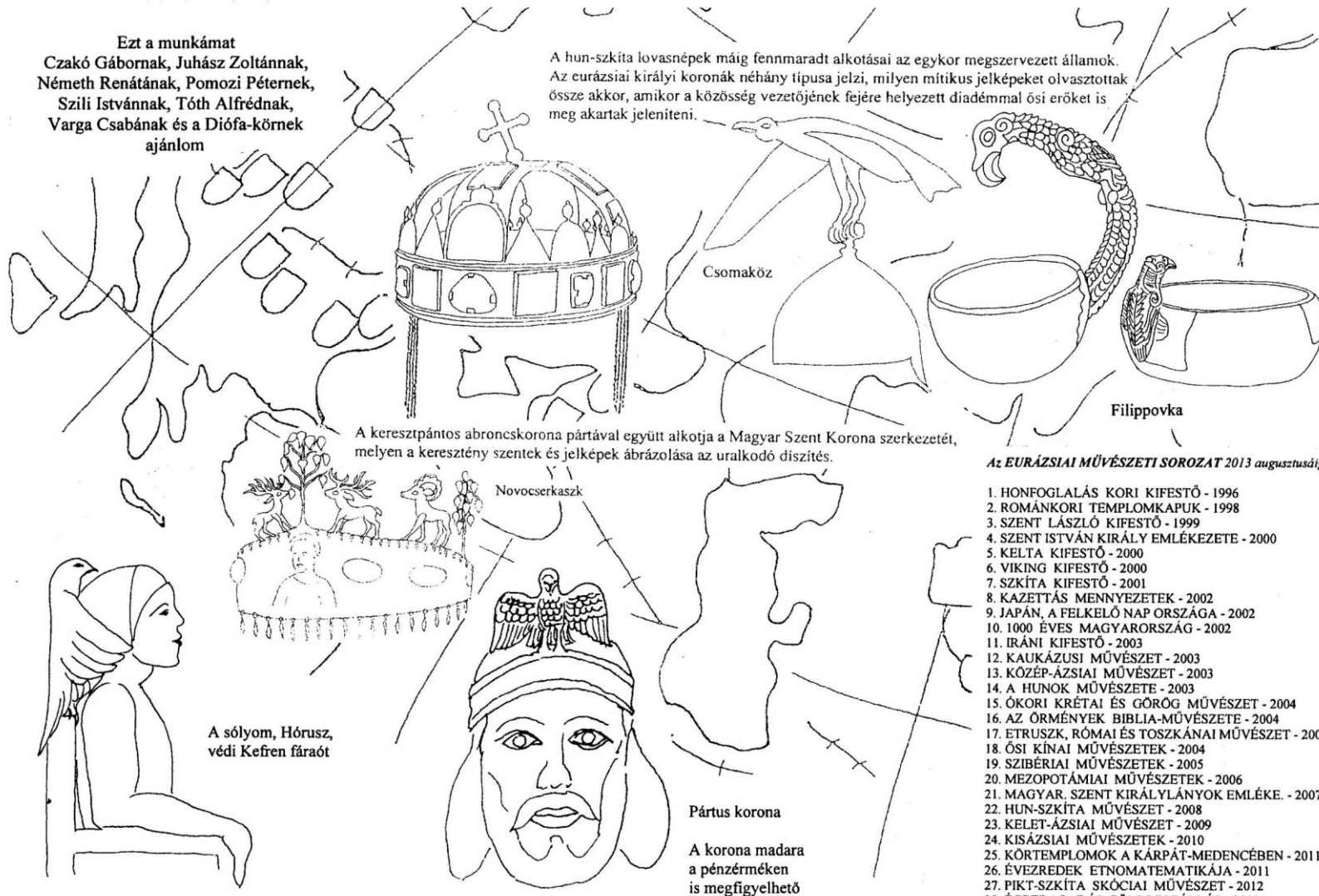

Irodalom:

- Arató I. (1999): *A magyar nyelv lenyűgöző előnyei*. Falakon Kiadó
- Bakay K. (1997-2005): *Őstörténetünk régészeti forrásai. I. II. III.* Miskolc
- Ballagi M. (1859): *A magyar nyelvészkedés köre. Akadémiai Ért.* 19. 397.
- Balázs B., Fényes I., Géczy B., Horváth J. (1980): *Mi az idő?* Gondolat Bp.
- Balázs G., Takács Sz. (2009): *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe.* Pauz-Westermann – Inter – PREA.HU
- Bálint Cs. (2004): *A nagyszentmiklósi kincs*. Balassi Kiadó, Budapest
- Benedek E. (1987-1989): *Magyar mese- és mondavilág. I. II. III. Téma – Móra Kiadó, Budapest*
- Bérczi Sz. (1993): *A műveltség rétegződése: Gondolkodási és cselekvési rendszerek*. TKTE Kiadó, Budapest
- Bérczi Sz. (2010): *Kisázsiai művészet*. TKTE, Budapest
- Bérczi Sz. (2011a): *Magyar nyelvkémia. Életünk*, 2011/3-4. sz. 38-55. old.
- Bérczi Sz. (2011b): *Évezredek etnometatikája az eurázsiai díszítőművészetben*. TKTE, Budapest
- Bérczi Sz. (2012): *Fogalomfejlődési irányok és rétegtani modell a Czuczor-Fogarasi gyökrendszerek alapján. Néhány jelentős szövegrészlet az oroszos nyelvben*. Előadás. II. Czuczor-Fogarasi Konferencia, + kézirát
- Blažek, V. (2010): *On the internal classification of Indo-European languages: Survey*. <http://matice-moravska.cz/jazyk/files/EclassSIGL.pdf>
- C. Vladár Zs. (2012): *A gyök fogalma az európai nyelvészetben és a Nagyszótárban*. Előadás a 2. Czuczor-Fogarasi Konferencián.
- Czakó G. (2008): *Beavatás a magyar ésjárásba*. CzSimon Könyvek. Bp.
- Czakó G. (2011): *Eredeti magyar nyelvtan*. CzSimon Könyvek, Budapest
- Czakó G., Juhász Z. (2010): *Beljebb a magyar ésjárásba*. CzSimon Könyvek. Budapest
- Czeplédy K. (1969): *Nomád népek vándorlása Napkeletől Napnyugatig*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8. Akadémiai, Budapest
- Czuczor G., Fogarasi J. (1862-1874): *A magyar nyelv szótára*. Akadémiai, Budapest, (2003) Arcanum. CD ROM.
- Collins, A. (2001): *From the Ashes of Angels: The Forbidden Legacy of a Fallen Race*. Bear and Co. Rochester.
- Cser F. (2006): *Roots of the Hungarian Origin. Contemplation on the Carpathian Origin of the Hungarian Language and People*. Melbourne, (Original Hungarian version: Cser F.: *Gyökerek, Toprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról*. Author's Edition, 2000, Melbourne.) Transl. reprocess. Ed., (Cser F.)
- Cser F., Darai L. (1995): *Az újkőkori forradalom népe*. Frig Kiadó, P. csaba
- Cser F., Darai L. (2009): *A nemzeti önismeret csapdái: közbevetés a nyelvtudományról. A magyarság Kárpát-medencei eredetét bizonyító érvek összefoglalása. Acta Hist. Hungarica Turciensia, XXIV/2. 82.*
- Davey, W. G. (2008): *Indo-European Invasions of Europe*, www.zianet.com/docdavey/europeinvasions.htm
- Diószegi V. (1967): *A pogány magyarok hírülge*. Akadémiai, Budapest
- Diószegi V. (1998): *Sámánok nyomában Szibéria földjén*. Terebess, Bp.
- Dudich E. (1997): *Rövid Stenográfia. Földtani Közöny*, 127. 211-221.
- Ecsedy I. (1979): *Nomádok és kereskedők Kína határain*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 16. Akadémiai, Budapest
- Érdy M. (2010): *A magyarság keleti eredete és hun kapcsolata*. Kairosz. Bp.
- Fedor A., Ittész P., Szathmáry E. (2010): *A nyelv evolúciójának biológiai háttere. Magyar Tudomány*, 171. 541-548.
- Fényes I. (1980): *A fizika eredete*. Kossuth, Budapest
- Fodor I. (szerk.) (1996): *A honfoglaló magyarság*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Gáspár R., Mészáros A. (2008): *Az uráli nyelvcsalád népességének genetikája a mitokondriális DNS vizsgálatok alapján. Magyarok 7. Világkongresszusa*, Budapest
- Gótz L. (1994): *Keleten két a Nap*. Püski, Budapest
- Gray, R. D., Atkinson, Q. D., Greenhill, S. J. (2011): *Language evolution and human history: what a difference a date makes. Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*. 2011 April 12; 366, (1567): pp. 1090-1100.
- Gourichon, L. (2002): *Bird remains from Yerf el Ahmar: A PPNA site in Northern Syria, with special reference to the Griffon Vulture*.
- Györgyi G. (2012): *Személyes közlés*.
- Györi-Nagy S. (1999): *A nyelvészet, mint szerveségtudomány. Kétnyelvűség*. VI. évf. No. 2. 2-15. old.
- Hadrovics L., Gáldi L. (1958): *Magyar-orosz szótár*. Terra, Budapest
- Hadrovics L., Gáldi L. (1959): *Orosz-magyar szótár*. Terra, Budapest
- Hámori J. (1999): *Az emberi agy aszimmetriái*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Hoppál M. (2005): *Sámánok Euráziában*. Akadémiai, Budapest
- Hoppál M. (2010): *Sámánok világa*. Püski, Budapest
- Hoppál M., Jankovics M., Nagy A., Szemadam Gy. (1990): *Jelképtár*. Helikon, Budapest
- Hoppál M. (szerk.) (1980): *A Tejtűz fia*. Európa, Budapest
- Hoppál M. (szerk.) (2007): *Fehérlófia*. Eur. Folklor Int., MTA Népr. Kut. Int. L'Harmattan K. Budapest
- Horváth K. (2011): *Czuczor és Fogarasi a szócsaládkról – a szavak egyenes ági és oldallági rokonsága. Életünk* 2011/3-4 sz.
- Imre S. (1859): *A magyar szövegek nyelvtana és némely változásai*. Akadémiai Értesítő, 19. 856.
- Juhász Z. (2009): *A gyökök, a marslakók és az entrópia*. Kézirat
- Juhász Z. (2012): *A gyökrendszerek számítógépes vizsgálata*. Előadás a 2. Czuczor-Fogarasi Konferencián
- Kaplinski J. (2011): *Észtek, finne, magyarok, törökök és mongolok*. *Magyar Szelem*, Új folyam XX. 1-2 sz.
- Kádár Gy. (2010): *Egy lehetséges uráli filozófia*. Püski, Budapest
- Komoróczy G., Rákos S. (1974): *Gilgames – Agyagtáblák üzenete*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Kövecses Z., Szabó R. (2012): *Kognitív nyelvészet és a Czuczor-Fogarasi szótár*. Előadás a 2. CzF konferencián
- Kreszmerics F. (1831): *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal*. Buda.
- Lakatos I. (1998): *Bizonyítások és cáfolatok*. Typotex, Budapest
- László Gy. (1961): *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. Akadémiai, Bp.
- László Gy. (1970): *A népvándorlások művészete Magyarországon*. Corvina, Budapest
- László Gy. (1974): *Vértesszőlőstől Pusztaszerig*. Gondolat, Budapest
- László Gy., Rácz I. (1977): *A nagyszentmiklósi kincs*. Corvina, Budapest
- Lukács B., Bérczi Sz., Lábos E., Molnár I. (szerk.) (1992): *Mutual Dynamics of Organisation Levels in Evolution*. (p.137.) MTA-KFKI-1992-32/C. Budapest
- Lükő G. (1942): *A magyar lélek formái*. Exodus, Budapest
- Makay L. (1994): *Fehérlófia*. In: Pap G szerk.: *Csodakút*. Pontifex, Budapest
- Makkay J. (1991): *Az indoeurópai népek őstörténete*. Gondolat, Budapest
- Maráz L. (é.n.): *Szentkatolnai Bálint Gábor igazsága*. <http://www.magtudin.org/Szentkatolnai%20Balint.htm>
- Mellár M. (2006): *A magyar nyelv gyökrendszereinek alapjai*. <http://www.magtudin.org/Mellar%20-%20magyar%20nyelv.htm>
- Mellár M. (2013): *Lüki nyelvi emlékeink. Mikes International*, XIII. évf., 3. sz. 34-70.
- Mesterházy Zs. (2002-2003): *A magyar ókor*. Kárpáti Ház, Budapest
- Mithen, S. (2003): *After the Ice: A Global Human History, 20,000-5000 BC*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
- Molnár Zs., Mné Czeglédi C. (2009): *A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása*. Püski, Budapest
- Molnár Zs., Mné Czeglédi C. (2009-2011): *A teremtő magyar nyelv és tanítása*. Cikksorozat a *Mikes International* c. folyóiratban jó ábrákkal
- Museum of Ancient Izumo Guide* (2008): *A Múzeum kiállítás-vezető kötet*. 160 o. Shimane Museum of Ancient Izumo; ISBN 978-4-948756-46-5.
- Németh E. (2012): *Észak és dél a finnugor népek apai vonalú genetikai kapcsolatairól*. Előadás a 2. CzF konferencián.
- Németh R. (2009): *A XIX. századi nyelvészet és a Magyar nyelv szótárának etimológiai elvei*. Ph. D. tézisek. ELTE, BTK, Budapest. (témavezető Horváth Katalin)
- Obrusánszky B. (2008): *Az építőáldozat belső ázsiai gyökerei*. In: *Hunok a Selyemúton*. Masszi Kiadó, Budapest
- Okladnyikov A. P., Martinov A. I. (1983): *Szibériai sziklarajzok*. Gondolat, Budapest;
- Pagel, M., Q. D. Atkinson, A. S. Calude, A. Meadea (2013): *Supporting information (for Ultraconserved words point to deep language ancestry across Eurasia)*. *PNAS* 110, No. 21. pp. 8471-8476.
- Puszta J. (2010): *A magyar nyelv eredetéről*. *Vasi Szelem*, 2010/1. szám.
- Simonyi K. (1978): *A fizika kultúrtörténete*. Gondolat, Budapest
- Solecki, R. S., Solecki, R. L., Agelarakis, A. P. (eds) (2004): *The Proto-Neolithic Cemetery in Shanidar Cave*. (Texas A&M University Anthropology Series 7). College Station, Texas A&M Univ. Press.
- Starostin, S. (1999): *Comparative-historical linguistics and lexicostatistics*. In: *Historical Linguistics & Lexicostatistics*, Ed. by V. Shevoroshkin & P. Sidwell. Melbourne: Association for the History of Language, Science & History of Languages 3, 3-50.
- Stephany, T. J. (é.n.): *Göbekli Tepe Constellations*. <http://www.timothystephany.com/gobekli.html>
- Swadesh, M. (1952): *Lexico-statistic dating of prehistoric ethnic contacts. Proceedings of American Philosophical Society* 96, 452-463.
- Szathmáry E. (2002): *Az emberi nyelvkészség eredete és a "nyelvi amőba"*. *Magyar Tudomány, Új folyam*. XLVII. (2002/1), 42. old.
- Szathmáry E., Számádó Sz. (2008): *Language: a social history of words. Nature*, 456/6. pp. 40-41.
- Szendrey Á. (1986): *A magyar néphit boszorkánya*. Magvető, Budapest
- Szili I. (2013): *Etna mennyei utazásaitól Emese álmáig*. Mikes International, The Hague
- Szőke P. (1982): *A zene eredete és három világa*. Magvető, Budapest
- Talbot Rice, T. (1965): *Ancient Arts of Central Asia*. Thames and Hudson, London
- Tolstov Sz. P. (1950): *Az ősi Chorezm*. Hungária, Budapest
- Tóth A. (2007a): *Etymological Dictionary of Hungarian*. Mikes International, The Hague
- Tóth A. (2007b): *Are all agglutinative languages related to one another?* Mikes International, The Hague
- Turunen, K. E. (2011): *A finn nyelv szelleme és a finn művelődés*. *Magyar Szelem*, Új folyam XX. 5-6. szám.
- Varga Cs. (2005): *A magyar szóköcsök titka*. Frig Kiadó, Piliscsaba
- Varga Cs. (2007): *Az angol szóköcsök magyar szemmel*. Frig K., Piliscsaba
- Varsa M. (2003): *A legrégebb magyar mítosz. Tiszatáj*, 2003/aug. 69-84. o.
- Wiik, K. (2008): *Where Did European Men Come From. Journal of Genetic Genealogy*, 4, pp. 35-85.
- Witzel, M. (2011): *Shamanism in Northern and Southern Eurasia: Their distinctive methods of change of consciousness. Social Science Information*, 50(1), 39-61.
- Zeder, M. A. (2005): *A view from the Zagros: new perspectives on livestock domestication in the Fertile Crescent*, in J.-D. Vigne, J. P. Peters & D. Helmer (ed.) *First steps of animal domestication*: p. 125. Oxford
- Z. Tóth Cs. (2013): *Még néhány szó a Nagyszentmiklósi kincsről*. *Mikes International*, 13/2. pp. 57-82.

Ezt a munkámat
Czakó Gábornak, Juhász Zoltánnak,
Németh Renátának, Pomozi Péternek,
Szili Istvánnak, Tóth Alfrédnek,
Varga Csabának és a Diófa-körnek
ajánlom

A hun-szkíta lovasnépek máig fennmaradt alkotásai az egykor megszervezett államok.
Az eurázsiai királyi koronák néhány típusa jelzi, milyen mitikus jelképeket olvasztottak
össze akkor, amikor a közösség vezetőjének fejére helyezett diadémmal ősi erőket is
meg akartak jeleníteni.

A keresztpántos abroncskorona pártával együtt alkotja a Magyar Szent Korona szerkezetét,
melyen a keresztény szentek és jelképek ábrázolása az uralkodó díszítés.

Filippovka

Novocserkaszk

A sólyom, Hórusz,
védi Kefren fáraót

Pártus korona

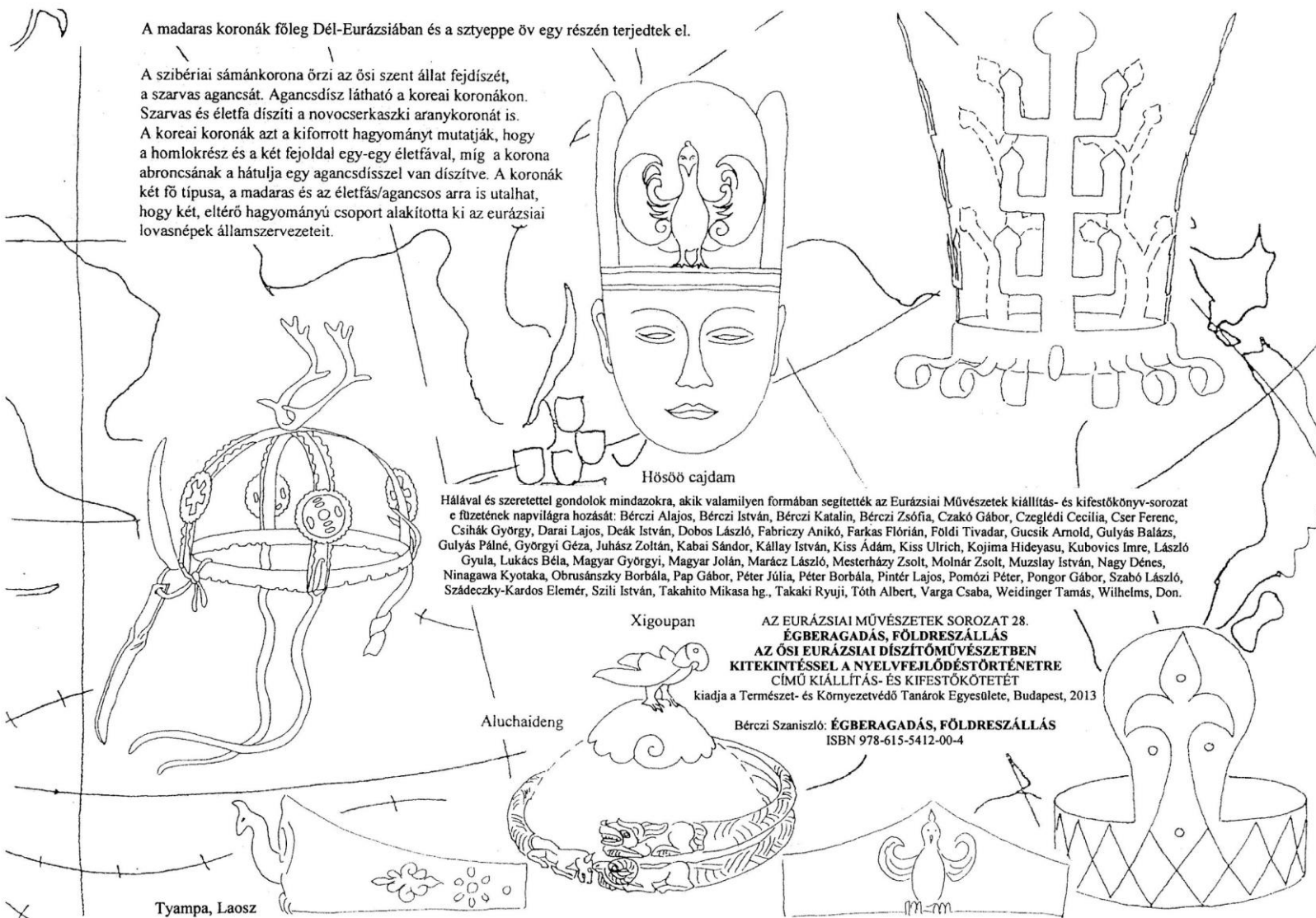
A korona madara
a pénzérméken
is megfigyelhető

Az EURÁZSIAI MŰVÉSZETI SOROZAT 2013 augusztusáig

1. HONFOGLALÁS KORI KIFESTŐ - 1996
2. ROMÁNKORI TEMPLOMKAPUK - 1998
3. SZENT LÁSZLÓ KIFESTŐ - 1999
4. SZENT ISTVÁN KIRÁLY EMLÉKEZETE - 2000
5. KELTA KIFESTŐ - 2000
6. VIKING KIFESTŐ - 2000
7. SZKÍTA KIFESTŐ - 2001
8. KAZETTÁS MENNYEZETEK - 2002
9. JAPÁN, A FELKELŐ NAP ORSZÁGA - 2002
10. 1000 ÉVES MAGYARORSZÁG - 2002
11. IRÁNI KIFESTŐ - 2003
12. KAUKÁZUSI MŰVÉSZET - 2003
13. KÖZÉP-ÁZSIAI MŰVÉSZET - 2003
14. A HUNOK MŰVÉSZETE - 2003
15. ÓKORI KRÉTAI ÉS GÖRÖG MŰVÉSZET - 2004
16. AZ ÖRMÉNYEK BIBLIA-MŰVÉSZETE - 2004
17. ETRUSZK, RÓMAI ÉS TOSZKÁNAI MŰVÉSZET - 2004
18. ÓSI KÍNAI MŰVÉSZETEK - 2004
19. SZIBÉRIA MŰVÉSZETEK - 2005
20. MEZOPOTÁMIAI MŰVÉSZETEK - 2006
21. MAGYAR. SZENT KIRÁLYLÁNYOK EMLÉKE. - 2007
22. HUN-SZKÍTA MŰVÉSZET - 2008
23. KELET-ÁZSIAI MŰVÉSZET - 2009
24. KISÁZSIAI MŰVÉSZETEK - 2010
25. KÖRTEMPLOMOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN - 2011
26. ÉVEZREDEK ETNOMATEMATIKÁJA - 2011
27. PIKT-SZKÍTA SKÓCIAI MŰVÉSZET - 2012
28. ÉGBERAGADÁS, FÖLDRESZÁLLÁS - 2013

A madaras koronák főleg Dél-Euráziában és a sztyeppe öv egy részén terjedtek el.

A szibériai sámankorona örzi az ősi szent állat fejdíszét, a szarvas agancsát. Agancsdísz látható a koreai koronákon. Szarvas és életfa díszíti a novocserkaszki aranykoronát is. A koreai koronák azt a kiforrott hagyományt mutatják, hogy a homlok rész és a két fejdal egy-egy életfával, míg a korona abroncsának a hátulja egy agancsdísszel van díszítve. A koronák két fő típusa, a madaras és az életfás/agancsos arra is utalhat, hogy két, eltérő hagyományú csoport alakította ki az eurázsiai lovasnépek államszervezeit.

Hőső cajdam

Hálával és szeretettel gondolok mindazokra, akik valamilyen formában segítettek az Eurázsiai Művészetek kiállítás- és kifestőkönyv-sorozat e füzetének napvilágra hozását: Bérczi Alajos, Bérczi István, Bérczi Katalin, Bérczi Zsófia, Czákó Gábor, Czeglédi Cecília, Cser Ferenc, Csihák György, Darai Lajos, Deák István, Dobos László, Fabriczy Anikó, Farkas Flórián, Földi Tivadar, Gucsik Arnold, Gulyás Balázs, Gulyás Pálné, Györgyi Géza, Juhász Zoltán, Kabai Sándor, Kállay István, Kiss Ádám, Kiss Ulrich, Kojima Hideyasu, Kubovics Imre, László Gyula, Lukács Béla, Magyar Györgyi, Magyar Jolán, Marác László, Mesterházy Zsolt, Molnár Zsolt, Muzslay István, Nagy Dénes, Ninagawa Kyotaka, Obrusánszky Borbála, Pap Gábor, Péter Júlia, Péter Borbála, Pintér Lajos, Pomózi Péter, Pongor Gábor, Szabó László, Szádeczky-Kardos Elemér, Szili István, Takahito Mikasa hg., Takaki Ryuji, Tóth Albert, Varga Csaba, Weidinger Tamás, Wilhelms, Don.

Xigoupan

AZ EURÁZSIAI MŰVÉSZETEK SOROZAT 28.
ÉGBERAGADÁS, FÖLDRESZÁLLÁS
AZ ŐSI EURÁZSIAI DÍSZITŐMŰVÉSZETBEN
KITEKINTÉSSSEL A NYELVFEJLŐDÉSTÖRTÉNETRE
CÍMŰ KIÁLLÍTÁS- ÉS KIFEJTŐKÖTETÉT

kiadja a Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete, Budapest, 2013

Bérczi Szaniszló: ÉGBERAGADÁS, FÖLDRESZÁLLÁS
ISBN 978-615-5412-00-4

Aluchaideng

Tyampa, Laosz

